

T.C.

DICLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**FEZLEKELERİ AÇISINDAN KUR'ÂN ÂYETLERİNDE
BÜTÜNLÜK VE İNSİCAM**

Nurten KULA

DİYARBAKIR 2013

T.C.
DICLE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

FEZLEKELERİ AÇISINDAN KUR'ÂN ÂYETLERİNDE
BÜTÜNLÜK VE İNSİCAM

Nurten KULA

Danışman
Prof. Dr Muhammed ÇELİK

DİYARBAKIR 2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Fezlekeleri açısından Kur’an âyetlerinde insicam ve bütünlük” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

18/08/2013

Nurten KULA

Fezlekeleri açısından Kur'an âyetlerinde insicam ve bütünlük adlı Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Nurten KULA

Danışman

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK

KABUL VE ONAY

Nurten KULA tarafından hazırlanan **FEZLEKELERİ AÇISINDAN KUR'ANI KERİMİN BÜTÜNLÜK VE İNSİCAMI** adındaki çalışma, **08.07.2013** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, **Tefsir** Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Danışman)

Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Doç. Dr. Ali AKAY

Enstitü Müdürü

.../.../20..

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim, çeşitli zaman aralıklarıyla farklı sebep ve ihtiyaçlara binaen yirmi üç yıllık bir zaman içerisinde gelen en son ilahî kitaptır. Ancak âyetlerin farklı zamanlarda indirilmiş olması, aralarındaki bütünlüğe ve insicama engel olmamıştır. Hatta âyetler arasında öyle bir anlam ilişkisi ve irtibatı vardır ki, onlardan birini yerinden oynatmak veya lafızları birbirinin yerine koyarak yer değişikliğine gitmek asla mümkün değildir. Buradan Kur'ân-ı Kerim'in eşsiz bir düzen ve insicama sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Târihi süreç içerisinde Kur'ân-ı Kerim çeşitli yönlerden incelenmiştir. Müslüman âlimler kutsal kitaplarının üslûp ve anlam özelliklerini insanların dikkat ve istifadesine sunmak için yoğun çaba harcamışlardır. Bunlardan biri de “Âyetler ve sureler arasında münâsebet ve insicam” konusudur.

Biz bu çalışmamızda “fezlekeleri açısından Kur'ân âyetlerinde insicam ve bütünlük” konusunu ele aldık. Konumuz hem “İ'cazu'l- Kur'ân” hem de Kur'an ilimleri literatüründe “Münâsebâtu'l-Kur'ân” ilmi ile alakalıdır.

İ'cazu'l- Kur'an çerçevesinde âlimler; “Kur'ân'ın insicam ve bütünlüğü o kadar muhteşemdir ki, yirmi senede necm necm indirildiği halde mükemmel bir uygunluk arz etmektedir. Sanki bir defada indirilmiş gibidir. Çok çeşitli sebep-i nüzulleri olduğu halde sanki bir tek sebeple indirilmiş gibidir. Kur'ân'ın karışık olmasını gerektiren bu gibi sebepler olduğu halde bu insicam ve bütünlük Kur'ânın i'cazını gösterir” şeklinde ifade etmişlerdir.

Müfessirler münâsebet konusuna hemen hemen nüzul sebepleri kadar önem vermişlerdir. Çünkü bu ilim dalı Kur'ân-ı Kerim'in bütünlüğünü gösteren ve ilâhîliğini ispat etmeye yarayan önemli bir sahadır.

Çalışmamızın gayesi, her yönüyle mu'ciz bir kelim olan Kur'ân-ı Kerim'in âyet fezlekelerinde insicamı bir nebze olsun ortaya koymaktır. Konuları açısından yoğun bir muhtevaya sahip olan âyetleri, lafız, üslûp ve mânâ yönünden ele almaya çalıştık.

Konu ile ilgili bütün âyetleri incelememiz bir tezin sınırları açısından mümkün olamayacağı için örnekleme metodunu kullandık. Aslında her âyet tek başına bir örnektir. Örnek olarak verdiğimiz sure ve âyetleri, fazla yer tutmaması için sure isimleri yerine, mushaftaki sıra numaralarını kullandık.

Fezleke ile fâsıla, insicam, münâsebet ile tenâsüp kelimelerinin birbirlerine çok yakın kavramlar olduğunu müşahede ettik. Bunları birbirlerinin yerine kullanmada bir sakınca görmedik.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde âyetin lugat ve ıstılah mânâları, fezlekenin tanımı, fezlekenin kısımları, aynı konudaki fezlekeler, müfessirlerin fezlekelerden kaide çıkarması, Kur'an'da bütünlük ve insicam hakkında bilgi verdik.

Birinci bölümde, “Âyet Fezlekeleri ile İlgili Meseleler” başlığı altında fezlekelerin fasıla özellikleri, mekkî ve medenî âyet fezlekeleri, fezlekelerde insicam konusunu ele aldık. Lafız yönünden ism-i işaretler, fiiller, zamirler, medh ve zemm, harf-i cerler, bazı edatlar ve öteki lafızlar şeklinde ele aldık.

Belâgat cihazları yönünden kıssa, kasem, tekrar, temsil, tasvir, tecsim, mecâz, teşbih, kinaye, diyalog, istifham ve kasrlarda insicam konuları üzerinde durduk. Fezlekelerin tebşir ve tenzir, tefekkür ve tezekkür, ta'zim ve tenzih, tebyin ve tenbih, teşvik ve tahzir, tehdit ve tehakküm, cezâ ve mükâfat, kulluk ve itaat şeklinde âyetin içerik ve mânâ ile ilgisine değindik.

İkinci bölümde Esmâ-yı Hüsnâ'nın bulunduğu âyet fezlekelerinde insicam konusunu ele aldık. Esmâ-yı Hüsnâ'nın fezlekelerde geliş şekilleri, değişik konularda gelen fezlekeler; ulûhiyet, nübüvvet âhiret gibi inanaçla ilgili, Allah'ın emir ve yasakları, muamelât, ibadet ve dua gibi adâlet ve ibadetle ilgili hususlarda gelen âyet fezlekelerinde Esmâ-yı'Hüsnâ'dan örnekler vererek fezlekelerin âyetin içeriği ile ilgisini kurmaya çalıştık.

Âyet meallerini Prof. Dr. Suat Yıldırım'ın “Kur'an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali”nden aldık.

Yapmış olduğum bu çalışmada, konuyu seçip çerçevesini tayinden tezimin bitimine kadar yapıcı ve yol gösterici ikaz ve alakalarıyla tezimin yöneticiliğini yapan değerli hocam Prof. Dr. Muhammed ÇELİK'e en samimi duygularıyla şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Kur'ân-ı Kerim, âyet ve kelimeleri birbirine bağlı, başka bir söze benzemeyen bir kelimedir.

Kur'ân, kendine has üslûbuyla bütünlük ve insicam arz eder. Bu insicam âyet ve sureler arasında olduğu gibi fezlekeleri açısından âyet içinde de söz konusudur.

Kur'ân, ele aldığı konuları, âyet sonlarında fezlekeler şeklinde özetler. Bu özetler, “İcmal, bazen tafsilden daha vâzih olur” kaidesince âyetleri daha iyi anlamamızı sağlar.

Lafız insicamı yanında mânâ insicamı oluşturan fezlekelerden müfessirler kaide çıkarmışlardır.

Üslûp ve mânâ yönünden ele aldığımız fezlekeler, üslûp yönünden kıssa, kasem, tekrar, temsil, tasvir, tecsim, teşbih, mecaz, kinaye, diyalog ve istifhamlarda insicam ve bütünlük arzetmiştir.

Mânâ yönünden ise fezlekeler tebşir, tenzir, ta'zim, tenzih, tefekkür, tezekkür, tebyin, teşvik, tehdit, tehekküm, cezâ, mükafât, kulluk ve itaat şeklinde muhatabı kötülükten sakındırıp iyiye yönlendirmede kendini göstermiştir.

Âyet fezlekelerinde ana unsuru teşkil eden Esmâ-yı Hüsnâ'nın ulûhiyet, nübüvvet, âhiret gibi inançla ilgili âyetlerin yanında dua ve ibâdet, adâlet, Allah'ın emir ve yasakları ve muamelâtla ilgili ayetlerde her açıdan bir bütünlük ve insicam oluşturduğunu görmekteyiz.

ABSTRACT

Qur'an, verses and words that are connected to each other, there is no unique ways unlike another the word of promise

Unity and integrity, offering a unique style of the Qur'an, this integrity, as well as between the verses and suras in the verse is also true in terms of fezlekey.

The topics in the Qur'an, verse summaries at the end in the form of summary proceedings. These summaries, icmal and sometimes become more clearly Tafsil arguing that provides a better understanding of the verses.

Rhetoric versus meaning, coherence up next to the base of the commentators have enacted fezlekeyi.

We have discussed in terms of style and meaning fezlekeyi, depicted in terms of style, the story is respresented tecsim, simile, metaphor, allusion, dialogue, istifham, bowls, and repeats exhibited integrity, and integrity.

In terms of meaning and tenzir tebşir, glorified, and beyond that contemplation and tezekkür, tape and encouragement, threats and tehekküm, punishment and reward, directing the addressee has shown itself in the form of worship and obedience.

Asma- yi Husna as the organic link with the verses, the verses of judgments, as well as divinity, prophecy, hereafter, integrity, fairness and integrity in all aspects and established verses on worship.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	XI

GİRİŞ

ÂYET FEZLEKELERİNİN KUR'ÂN'IN BÜTÜNLÜK VE İNSİCAMINDAKİ YERİ

I. ÂYETİN TANIMI VE ÂYET FEZLEKELERİ.....	1
A. Âyetin Lugat ve İstilah Mânâları.....	1
B. Âyet Fezlekeleri	3
1. Fezlekenin Tanımı.....	3
2. Fezlekenin Kısımları.....	5
3. Aynı Konudaki Fezlekeler.....	11
4. Müfessirlerin Fezlekelerden Kaide Çıkarması.....	13
II. KUR'ÂN'DA BÜTÜNLÜK VE İNSİCAM	17
A- Kur'ân'ın Ahenk ve Üslûp Bütünlüğü.....	17
B -Kur'ân'ın Mânâ Bütünlüğü	23
C - Kur'ân'da İnsicam.....	30
D - Âyet ve Sureler Arasında İnsicam.....	36

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂYET FEZLEKELERİYLE İLGİLİ MESELELER

I. FEZLEKELERİN FÂSILA ÖZELLİKLERİ.....	40
A. Hazif ve Ziyâde.....	43
B. Takdîm ve Tehîr.....	45
II. MEKKÎ VE MEDENÎ AÇIDAN ÂYET FEZLEKELERİ.....	46

A. Mekkî Âyetlerin Fezlekeleri.....	46
B. Medenî Âyetlerin Fezlekeleri.....	53
III. LAFIZ YÖNÜNDEN FEZLEKELER.....	56
A. İsm-i İşâretler.....	56
B. Fiiller.....	61
C. Zamirler.....	64
D. Bazı edatlar.....	66
E. Medh ve Zemm.....	69
F. Harf-i Cerler.....	71
G. Diğer Lafızlar.....	73
IV. BELAGAT CİHAZLARI YÖNÜNDEN FEZLEKELER.....	77
A. Kısâ 78	78
B. Kasem 81	81
C. Tekrâr 83	83
D. Temsîl (Mesel)..... 86	86
E. Tasvîr 88	88
F. Tecsîm..... 90	90
G. Teşbîh 93	93
H. Mecâz..... 94	94
J. Kinâye..... 96	96
K. Diyalog..... 97	97
L. İstifhâm..... 99	99
M. Kasr 100	100
V. MÂNÂ YÖNÜNDEN FEZLEKELER.....	101
A. Tebşîr ve Tenzîr..... 103	103
B. Tefekkür ve Tezekkür..... 105	105
C. Ta'zîm ve Tenzîh..... 107	107
D. Tebyîn ve Tenbîh..... 109	109
E. Teşvik ve Tahzîr..... 113	113

F. Tehdît ve Tehekküm.....	116
G. Cezâ ve Mükâfat.....	118
H. Kulluk ve İtâat.....	123

İKİNCİ BÖLÜM

ESMÂ-Yİ HÜSNÂNIN BULUNDUĞU ÂYET FEZLEKELERİNDE İNSİCAM

I. Esmâ-yı Hüsnâ'nın Fezlekelerde Geliş Şekilleri.....	125
II. Esmâ-yı Hüsnâ'nın Âyetin içeriği ile İnsicamı.....	128
III. Diğer Konularda Gelen Fezlekeler	132
A. İnanç İle İlgili Âyet Fezlekeleri.....	132
1. Ulûhiyet.....	132
2. Nübüvvet	136
3. Âhiret	138
B. Adâlet ve İbâdet İle ilgili Âyet Fezlekeleri.....	140
1. Allah (cc)'ın Emir ve Yasakları.....	140
2. Muâmelât.....	143
3. İbâdet.....	144
4. Dua.....	146
SONUÇ.....	149
BİBLİYOGRAFYA.....	151

KISALTMALAR

AÜİF	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	:İbn
bs.	: Baskı
bk.	: Bakınız
(cc)	: Celle celâluhu
çev.	: Çeviren
DEÜİF	:Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İA.	: İslam Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
md.....	:Maddesi
Nşr.	: Naşir, Neşriyat
s.	:Sayfa
(sav)	: Sallallahu aleyhi ve selem
S.	: Sayı
TDVY	:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme, tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları, yayınevi

GİRİŞ

ÂYET FEZLEKELERİNİN KUR'ÂN'IN BÜTÜNLÜK VE İNSİCAMINDA YERİ

I- ÂYETİN TANIMI VE ÂYET FEZLEKELERİ

A- Âyetin Lugat ve Istılah Mânâları

1- Âyetin lugat mânâları

Âyet kelimesi ‘eyy’ sözcüğünden türemiştir. ‘Eyy’ “herhangi bir şey” demektir. Mesela; **أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ** “Hangisini deseniz en güzel isimler hep O’nundur!” (17/110) ; **أَيُّمَا الْأَجَلَيْنِ فَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ** “Bu iki müddetten hangisini yerine getirirsem bana itiraz edilemez” (28/28). Bu iki âyette “eyyen” sözcüğü, ‘her ne şekilde olursa olsun’ anlamında kullanılmıştır.¹

Kur’ân-ı Kerim’de tekil ve çoğul olarak 382 defa gelen ‘âyet’ kelimesi başlıca şu anlamları ifade etmektedir: Mucize, alâmet, ibret, acaip iş, cemaat, burhan ve delil² her taraftan göze çarpan yüksek bina, kıyamet alâmetleri, Kur’ân’ın tamamı veya belli bölümleri, apaçık bir işaret. Âyet kelimesinin çoğulu; “ây” veya “âyât”tır.³

Bunlara birer örnek verelim;

Mûcize: “Mûsâ’ya, açık açık dokuz âyet (mûcize) verdik” (17/101).⁴

“Size Rabbiniz tarafından bir âyetle (mûcize) gönderildim” (3/49).⁵

Alâmet: “Onun hükümdarlığının alâmeti, size içinde Rabbinizden bir sekîne ile Mûsâ ve Harun’un manevî mirasından bir bakiyyenin bulunduğu ve meleklerce taşınan bir sandığın gelmesidir” (2/248).⁶

¹ Râğıb el-İsfahânî, el- Müfredât fi Garibi’l- Kur’an, Âyet md. Dâru’l-Kahraman,1986, s. 40

² Muhammed Abdulazim ez- Zerkânî, Menâhilu’l- İrfan fi Ulûmi’l-Kur’ân, Beyrut, 1996, s. 307-308

³ İsfahânî, Müfredât, Âyet md. s.40; Yavuz, Yusuf Şevki- Çetin, Abdurrahman, “Âyet” Diyanet İslam Ansiklopedisi, IV/243, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara, 2002; Bilmen, Ömer Nasuhi, Tefsir Tarihi, Ankara, 1955, s. 10

⁴ Ayrıca bk. 2/211; 28/26; 54/2

⁵ Ayrıca bk. 5/114; 7/73, 17/59; 20/22

İbret: “Elbette bunda, iman edecekler için çok ibretler vardır” (15/77).⁷

Acaip iş, şaşılacak şey: “Meryem’in oğlunu ve annesini bir âyet (ibret vesilesi) kıldık”(23/50).

Hız. Meryem’in bakire olarak hamile kalması, Hz.İsa’nın beşikte iken konuşması, acaip iş, şaşılacak şeylerdendir.⁸

Topluluk: Topluluğun hepsi âyetleriyle gitti, yani arkalarında hiçbir şey bırakmadılar sını ifade etmektedir. Topluluktan hareketle âyete, “harfler topluluğu” denilir.

Burhân ve delil: “O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerinden biri: Sizi topraktan yaratmış olmasıdır” (20/20).¹⁰

Kıyamet alâmetleri: “Onlar imana gelmek için ne bekliyorlar? Meleklerin inmesini mi? Rabbinin imha eden azabının veya Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?” (6/158). Burada “bazı âyetler” kıyamet alâmetleri anlamındadır.¹¹

Kur’ân’ın tamamı veya belli bölümleri: Kur’ân-ı Kerim’deki surelerin belli bölümlerinden her biri, benzerlerini meydana getirme imkânı bulunmaması açısından, Hz.Muhammed’in hak peygamber olduğuna belge teşkil ettiği veya bir ifadeyi diğerinden ayırdığı yahut da harfler topluluğundan oluştuğu için âyet diye adlandırılmıştır. “Âyetlerim size okunduğunda, siz kibirlenerek sırtınızı çevirirdiniz, İşte Allah âyetlerini size böyle apaçık bildirir. Olur ki iyi düşünürsünüz” (23/66).¹²

Her taraftan göze çarpan yüksek bina: “Siz her yol üzerinde, gelip geçenleri şaşırtmak için bir âyet (alâmet) yapıp saçma sapan şeylerle mi uğraşırsınız?” (26/128).

Apaçık bir işaret: Açıkça ortada görülmeyen bir şey, işaret ve belirtisiyle görülür ve tanınır. Bir yol arayan kimse, eğer o yolun işaretlerini bilirse, yolu da bulur. Bu bakımdan âyet, duyuların ve düşüncelerin dışı vurmuş biçimleri için de kullanılır. Söz gelimi, bir insanın yüzünden kızdığı anlaşılabilir; yüzdeki kızarma, ellerin titremesi, konuşurken kekeleme gibi bir takım işaretler, insanın iç durumunun âyetleri yani

⁶ Ayrıca bk. 12/35; 30/20- 25; 10/41; 36/41; 32/39

⁷ Ayrıca bk. 12/7; 16/79; 23/50; 25/37; 29/15; 54/15

⁸ Yıldırım, Suat, Kur’ân-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali, Işık yay. 2007, 23/50 s.337

⁹ Zerkanî, Menâhil, I/308

¹⁰ Ayrıca bk. 20/22; 2/164; 6/ 97, 98, 98; 16/65, 67,69; 21/31-32; 26/8; 45/3-5

¹¹ Yavuz, Yusuf Şevki- Çetin, Abdurrahman, “Âyet” DİA. IV/242

¹² Ayrıca bk.2/106, 266; 13/1; 12/1; 16/101

yansımaları olurlar. Aynı şekilde, bir insanı tanıtırken saçının rengi, boyu, gözleri, yani ayırt edici vasıflarıyla onu tanıtırız.¹³

2. Âyet'in ıstılah mânâsı

Kur'ân'da bir surede bulunup, başlangıcı ve sonu olan, belli bölümlerden oluşan cümle ve kelimelere âyet denir. Zerkanî, âyetin bu ıstılah mânâsı ile yukarıda sayılan mucize, alâmet, ibret, acaip şey, topluluk, delil ve burhan gibi lugat mânâları arasında şöyle açık bir münâsebet kurar: “Kur'ân'ın her bir âyeti, diğerleriyle uygunluğu itibariyle bile olsa mucizedir. Ayrıca onu getirenin doğruluğunun bir alametidir. Kur'ân'dan öğüt almak isteyen kimse için ibret vardır. İ'cazı ve yüceliği insanı hayretler içinde bırakır. Harfler, kelimeler ve cümleler topluluğundan meydana gelmesi itibariyle âyette topluluk mânâsı vardır. Âyetlerin ihtiva ettiği hidâyet ve ilim, Allah'ın kudreti, ilmi ve hikmetine, elçisinin risaletindeki doğruluğuna pek çok delil ve burhan vardır.¹⁴ “Kur'ân-ı Kerim'in her cümlesi bir hakikat nişânesi, bir ibret mev'izası, bir ulviyyet abidesi olduğu için *âyet* ünvanını haiz olmuştur.”¹⁵

B. Âyet Fezlekeleri

1. Fezlekenin Tanımı

Fezleke, hülâsa, netice, muhtasar, özet anlamına gelmektedir. Hukukta, mahkemelerde soruşturma evrâkının altına yazılan hülâsa; tarihte, fezleke-i tarih; tarih hülâsası;¹⁶ edebiyatta, kısatılmış eser, öz halde teftiş raporu¹⁷ şeklinde kullanılmaktadır.

Firuzâbâdî, Kamusu'l-Muhît adlı eserinde 'fezleke' kelimesini; “fezleke hisabehu” cümlesini, “hesabını bitirdi” şeklinde açıklamıştır. Fezleke kelimesinin nasıl türetildiğine işaret etmek üzere şunları söylemiştir: “Fezleke, yaptığı hesabın özetini çıkarıp yekünunu alan kimsenin “fe- zalike keza ve keza” şeklindeki ifadesinden

¹³ Zerkeşî, Bedruddin, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, I/ 266; İsfehânî, Müfredât, s.40; Yavuz, Yusuf Şevki- Çetin, Abdurrahman, “Âyet” DİA. IV/243,

¹⁴ Zerkanî, Menâhil, I/307-308

¹⁵ Bilmen, Tefsir Tarihi, s,11

¹⁶ Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Aydın Kitabevi, Ankara,1990, Fezleke md. s. 316

¹⁷ Doğan, D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, İz yay. 1996, Fezleke md. s.376

türetilmiştir.”¹⁸ Bu ifadeden anlaşılıyor ki, fezleke sözcüğü, detaylandırılmış bir hesabi veya herhangi bir konuyu özetlerken kullanılan takip fâ’sı olan “f” ile konuya işaret eden “zalike” ismi işaretinden türemiştir.

Kur’ân, ele aldığı bir konuyu, âyet sonlarında özetler. Geniş izahların sonunda mücmel özetler yapar. Cüz’iyyata ait bahislerden sonra Allah’ın zâtı, sıfatları, fiilleri ve isimleri gibi rububiyete dair kemal sıfatları özet mahiyetindeki bu fezlekelerle dile getirir. Böyle bir özet, okuyucunun hafızasında kolay yer edecektir.¹⁹

Burada önemli bir husus şudur: Veciz, kısa ve öz ifadelerin birbirini takip ettiği metinler okuyucunun zihnini yorabilir. Okuyucu, cümleler üzerinde düşünme ihtiyacı hissettiğinden okuma seyri düşebilir. Peşpeşe gelen bu ifadeleri anlamakta zorluk çektiği için dikkati dağılabilir. Okuyucuyu böyle bir durumdan kurtarmak için, metin içerisinde bu ifadelere ölçülü bir şekilde yer vermek gerekir. İşte bu noktada Kur’ân-ı Kerim, muhatabın durumunu göz önünde bulundurur, “muktezây-ı hâl”e göre mesajını sunar. Ele alıp işlediği bir konuyu, sonunda kısa, öz ve veciz ifadelerle özetler. Mûciz fezlekelerle konuyu sona erdirir. Okuyucuyu yalnızca tefekküre sevk etmekle kalmayıp, aynı zamanda onu zihnen de dinlendirir.²⁰

Fezlekenin âyetin mânâsıyla irtibatı olmadan âyetin sonunda gelmesi düşünülemez. Böyle mânâdan yoksun sırf lafzî bir uyum için gelen fezlekenin belagat ilmi açısından hiçbir kıymeti yoktur.²¹

Müfessirler fezleke sözcüğünü bir veya birkaç âyetin, konuyu özetleyen cümleler için kullanmışlardır. Mesela Zemahşerî;

فَإِنَّمَا يَسِّرُنَاهُ لِبَلْسَانَكَ لَعَلَّهُمْ يَنذَكَّرُونَ “Biz Kur’ân’ı, insanlar iyi anlayıp ibret alsınlar diye, senin dilinle indirerek anlaşılmasını kolaylaştırdık” (44/58) mealindeki âyetin, surenin tamamı için bir fezleke olduğunu söylemiştir.²²

Aynı şekilde Elmalılı Hamdi Yazır; اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “Yalnız Sana ibadet eder, yalnız senden medet umarız” (1/5) mealindeki âyetin, surenin bir fezlekesi olduğunu

¹⁸ Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdi, el-Kâmusu’l-Muhît, Fzl. md. Beyrut, 2.bas. 1987, s. 1227

¹⁹ Bk.B. Said Nursi, Sözlür,25. Söz, 2. Şule, s.413

²⁰ Bk. B. Said Nursi, İşârâtü’l- İ’caz, trc. Abdülmecid Nursi, Ensar Nşr, İstanbul, 2003, s.59

²¹ Zerkeşî, Burhân, I/72

²² Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Amr. el- Keşşâf an Hakaiki Ğavamidi’t- Tenzil. Nşr. Edebi’l- Havza ts. IV/283

belirtmiştir.²³

“İcmal, bazen tafsilden daha vâzih olur.”²⁴ kaidesine uygun olarak fezlekeler, yukarıda belirttiğimiz gibi, âyette bildirilen mânâları akıl ve kalbe iyice yerleştirmek için hülâsa şeklinde gelir.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ
وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Rabbin meleklerle: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ dediği vakit onlar: ‘Â! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd, ibadet yapıp, Sen’i tenzih etmekteyiz!’ dediler. Allah: ‘Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim’ buyurdu” (2/30).

Burada قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ fezlekesi; “melaikenin bununu sebebinin öğrenmek istemelerinden sonra acaba Cenab-ı Hak, bu arzularına nasıl cevap verdi, taaccüblerini ne ile giderdi ve beşeri onlara tercihindeki hikmet nedir diye dinleyeninin kalbine gelen soruya icmâli bir cevaptır.

Şöyle ki: “Halife yaratmada sizin bilmediğiniz, size görünmeyen hikmet ve maslahatları ben bilirim” şekline bununla cevabın soruya her yönden uygun olması için, bu babta yalnız meleğe has hasletlerin yetersizliğine işaret buyurmuştur. Bu fezleke ile kulların, Allah’ın fiillerinin hepsinde bir güzellik ve hikmet olduğunu “bu güzellik ve hikmet gizli kalıp insanlara görünmese bile” bilmesi gerekir.”²⁵

2. Fezlekenin Kısımları

Kur’an’da fezlekeler dört şekilde gelmektedir: Temkîn, tasdîr, tevşîh ve igâl²⁶.

a. Temkîn

Kafiyeler arasında yakınlık adı verilen temkin, nesir yazanın karineyi, şairin kafiyeyi belirleyen ifadeler kullanmasıdır. Kafiyeye ve karinenin yerleri cümlede iyice

²³ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, 1960, Ankara, I/ 108

²⁴ B. Said Nursi, İşârâtü’l- İ’caz, s.59

²⁵ B. Said Nursi, İşârâtü’l- İ’caz, s. 204; Elmalılı, Hak Dini, I/265; Zemahşerî, Keşşâf, I/125

²⁶ Suyûtî, Celaluddin, el-İtkân fi Ulûmi’i- Kur’an, Beyrut,1996 II/ 268; Zerkeşî, Burhân, I/ 79

tesbit edilmeli, cümlenin mânâsı ile sıkı bir bağ içinde olmalıdır. Âyet fezlekeleri cümlenin mânâsı ile sıkı bir bağ içinde olduğu için cümleden çıkarılırsa, mânâ bütünlüğü bozulur veya anlaşılması güçleşir.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ
الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ

“Şuayb!” dediler, ‘atalarımızın taptıkları tanrılarımızı terketmeyi yahut mallarımızı dilediğimiz gibi kullanmaktan vazgeçmemizi senin namazın mı emrediyor? Aferin, amma da akıllı, uslu bir adamsın ha!’ (11/87). Âyette önce ibadet, sonra malda tasarruf zikredilince, bunun gereği olarak الرَّشِيدُ ve الْحَلِيمُ sıra ile zikredilmiştir. Burada mânevi münâsebet söz konusudur. Çünkü hilm ibadet, rüşd de mal tasarrufuyla yakından ilgilidir.²⁷

Fezlekeler, bazı âyetlerde söylenmese bile dinleyen, bunları kendiliğinden tamamlayabilir. Mesela şu iki âyette bu durum vardır:

أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ
أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا
يُبْصِرُونَ

“Yurtlarında dolaştıkları nice nesillerin hayatlarını sona erdirmemiz, onları doğru yola irşad etmiyor mu? Elbette bunda ibretler vardır. Hâlâ nasihat dinlemeyecekler mi? Görmüyorlar mı ki biz otsuz, kır araziye su sevk ediyoruz, onun sayesinde, hayvanların ve kendilerinin yiyecekleri ekinleri yetiştiriyoruz. Hâlâ bunları görmeyecekler mi?” (32/26-27).

Birinci âyet أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ ile başlamış, أَفَلَا يَسْمَعُونَ ile bitmiştir. Bu âyetteki öğüt, önceki kavimlerin karşılaştığı olayları işitip duymakta olduğu için dinleme ile ilgilidir. Çünkü onların haberleri dinlenilerek öğüt alınabilir. Bu itibarla fezleke أَفَلَا يَسْمَعُونَ şeklinde gelerek âyetin önceki kısmıyla insicam oluşturmuştur.

²⁷ Zerkeşî, Burhân, I/ 79; Suyûtî, İtkân II/ 268.

İkinci âyet ise **أَوْلَمْ يَرَوْا** fiili ile başlamış, **أَفَلَا يُبْصِرُونَ** fiili ile bitmiştir. Böylece âyet-i kerimede suyun kır araziye sevkini “görme” ile ilgili olduğu vurgulanmış olmaktadır. Çünkü bunlar, görünen şeylerdir. Buradaki öğüt görseldir; fezleke de **أَفَلَا يُبْصِرُونَ** şeklinde âyetin başıyla insicamlı olarak gelmiştir.²⁸

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ
خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

“Sonra nutfeyi (rahim cidarına) yapışan bir hücreye, bunu da mudgaya, yani bir çiğnem et görünümündeki varlığa, mudgayı kemiklere dönüştürür, sonra da kemiklere et giydirip, derken yeni bir yaratılışa mazhar ederiz. İşte bak da Yüceler Yücesi Allah’ın ne mükemmel yaratan olduğunu bir düşün!” (23/14).

Burada, **فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ** fezlekesi makabliyle uygun düşen tam bir temkîn söz konusudur. Sahabeden bazıları âyetin ilk kısmı nâzil olduğunda, sonunu duymadan ifadeyi tamamlamışlardır.²⁹

b – Tasdîr

Âyet-i kerimenin baş tarafında gelen kelimenin fezleke de gelmesine tasdîr denir. Tasdîr kendi arasında üç kısma ayrılır.

1- Baştaki âyetin **son** kelimesi fezlekeye uygun gelmesidir.

لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا

“Lâkin Allah sana indirdiğine şahitlik eder ki onu kendi ilmiyle indirmiştir. Melekler de buna tanıklık ederler. Zaten Allah’ın şahit olması bir şeyin gerçekliği için yeter de artar!” (4/166).

Allah Teâlâ, Kur’an’ın doğruluğuna öyle derin deliller ve açık hüccetler getirmiştir ki, Onda ortaya çıkan hak tecellileri, diğer şahitlerden müstağnidir. **وَكَفَى بِاللَّهِ**

²⁸Zerkeşî, Burhân, I/80; Ayrıca bk. 6/103; 33/25

²⁹Suyûtî, İtkân, II/269; Zerkeşî, Burhân, I/79

شَهِيداً fezlekesi Hakk'ın kendine, kendi tecellileriyle şahitliğinden daha açık hangi şahitlik olabilir? بِاللَّهِ daki بِ harfi zaittir, mef'ûlun bihin başına gelerek anlamı pekiştirmiştir.³⁰

2- Âyetin başındaki ilk kelime fezlekeye uygun bir şekilde gelmesidir.

وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

“Katından bize bir rahmet bağışla. Şüphesiz bağışı bol olan vehhab Sensin Sen!” (3/8). Fezlekedeki geçen وَهَّبْ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ism-i celâline uygun olarak emir kipi şeklinde âyetin başında dua olarak gelmiştir.

3- Fezleke ile âyetteki ilk kelimelerden **bazılarının** uygun düşmesidir.

وَلَقَدْ اسْتَهْزَىٰ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

“Senden önce de nice peygamberlerle alay edilmişti. Fakat alay ettikleri gerçek, o maskaralık edenlerin üzerine inip her taraflarından sararak mahvetti” (6/10).

انظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا

“Bak nasıl dünyada onların kimini kimine üstün kıldık! Elbette âhirette erişilecek daha büyük mertebeler, kazanılacak daha yüksek faziletler vardır” (17/21).

“Dedim ki onlara: ‘Rabbinizden af dileyiniz. Zira o gaffardır’ (71/10). Âyetleri buna misaldir.³¹

c. Tevşîh

Cümlelerin başında bulunan kelimenin fezlekeye uygun olarak gelmesidir. Tasdir ile tevşîh arasındaki fark, tevşîhin delaleti mânevi, tasdirinki ise lâfzî olmasıdır.

Örnek 1:

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Gerçek şu ki Allah Âdem’i, Nûh’u, İbrâhim ailesi ile İmran ailesini, bütün insanlardan süzüp onlara üstün kılmıştır” (3/33).

³⁰ Râzi, Fahrudin, Mefâtihu'l- Gayb, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçağ yay. Ankara, 1990, VIII/422; Elmalılı, Hak Dini, III/131

³¹ Suyûtî, İtkân, II/275

Âyet-i kerimedeki اصْطَفَى fiili, الْعَالَمِينَ kelimesinde lâfzen fezleke bulunduğuna delalet etmez. Çünkü الْعَالَمِينَ kelimesi اصْطَفَى fiilinden farklıdır. Fakat burada اصْطَفَى kelimesinin delaleti mânâ yönündendir. Âyetin münâsebetine baktığımızda, gerekli mânâlarından biri, aynı cinsten olanlar arasında seçilmesidir. Seçilenin cinsi ise, aynı soydan gelmiş olmalarıdır. O da insanlardır. Yani âlemdeki tüm insanların arasından seçmiştir.

Örnek 2:

Gece ve gündüz ile ilgilidir; وَأَيَّةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسَلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ

“Onlara bir delil de gecedir ki. Biz ondan gündüzü sıyrıp soyarız, birden karanlığa gömülürler...” (36/37)

Âyetin başında, gündüzün geceden sıyrılıp ayrıldığını duyan, fezlekenin مُّظْلِمُونَ kelimesi olduğunu anlar. Gündüzü geceye bürünen kimse karanlıktadır. İşte buna tevşîh adı verilir. Cümlenin başı sonuna delâlet ettiğinden, mânâ her ikisi arasında bağ vazifesi görmektedir.³² Fezlekedeki فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ ifadesi günün sonunun geceye varacağını göstermiş olmaktadır.³³

d. İgâl

İgâl; sözü nükte ifade eden bir cümle ile bitirmek demektir. Ama mânâ nüktersiz de tamamlanabilir. İtnâbın neveleri arasında olan igâl, mânâyı kuvvetlendirme, maksadı tam olarak ifade etme gibi amaçlarla gelmektedir.

قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ { اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ

“N’olur ey kavmim! Gelin siz bu resullere uyun! Sizden bir ücret istemeyen, sizden hiç menfaat beklemeyen, dosdoğru yolda yürüyen bu kimselere uyun!’ dedi” (36/20-21).

³² Suyûtî, İtkân, II/275; Zerkeşî, Burhân I/ 93

³³ Elmalılı, Hak Dini, VI/416

Âyette **قَالَ يَا قَوْمِ ائْتِعُوا الْمُرْسَلِينَ** cümlesi igaldır. Çünkü her resûl, şüphesiz hidâyet üzere olduğundan, igâl cümlesi gelmese bile, âyetin mânâsı tamamlanmaktadır. Fakat fezlekedeki bu igâlde, resûllere iman ve ittibaya fazlasıyla teşvik söz konusudur.³⁴ Elmalılı, bu âyetin önceki âyeti te'kid ile izah etmeyi bir kıyas-ı mukassim (ikilem, yani mantıkta iki şıkkı da aynı sonuca varan kıyas) olarak değerlendirmektedir.³⁵

Bir karineye muhtaç, münâsîp bir fezleke olarak gelen şu âyet-i kerimeyi de buna örnek verebiliriz:

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ

“Yoksa Cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Fakat kesin olarak iman eden insanlar için, Allah’tan daha güzel, daha doğru bir hâkim bulunabilir mi?” (5/50).

وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ fezleke cümlesi müminleri methedip, anlayış göstermekten uzak olan Yahudileri zemmeden mânâyâ igal (nükte) olarak gelmiştir. Bu hitap ve bu soru, yakînen inanan kimseler içindir. Çünkü hüküm bakımından Allah’tan daha âdil ve beyân bakımından daha güzel olan hiç kimsenin bulunmadığını, ancak bunlar bilirler.”şeklindedir.³⁶

يَوْمَئِذٍ يَصُدُّرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِّيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ } فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ { وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“İşte o gün bölükler halinde insanlar, kabirlerinden çıkıp divan dururlar, ta ki yaptıklarının karşılığını görüp alırlar. Zerre ağırlığına hayır yapan onu bulur, Zerre ağırlığına şer yapan da onu bulur” (99/6-8).³⁷

لِّيُرَوْا أَعْمَالَهُ fezlekesi, “zerre ağırlığına hayır ve zerre ağırlığına şer” olan, bu taksime igâl olarak delalet eder.³⁸

إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى وَلَا تَسْمَعُ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ

³⁴ Suyûtî, İtkân, II/198; Zerkeşî, Burhân I/95

³⁵ Elmalılı, Hak Dini, VI/408

³⁶ Zerkeşî, Burhân I/95; Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, IX/50-51

³⁷ 99/ 6-8; Ayrıca bk. 67/13-14; 2/20

³⁸ Zerkeşî, Burhân, I/96

“Şunu bil ki sen, ne ölümlere sesini duyurabilir, ne de arkasını dönüp uzaklaşan sağırlara dâvetini işittirebilirsin!” (27/80).

إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ Cümlesi fezleke olarak; “Resûlün avdetinden istifade etmemeleri bakımından, âyetin mânâsını takviye eden bir igal olduğu belirtilmiştir.”³⁹ Allah (cc)’ın âyetlerinden hiç etkilenmedikleri için duygusuzlukta ölümlere benzetilmişler. Eğer böyle olmasa belki işaretle çağrılmaları mümkün olabilirdi.”⁴⁰

3. Aynı Konudaki Fezlekeler

Bazı âyet-i kerimelerde, aynı ifadelerden sonra değişik fezlekelerle ayrı sonuçların ortaya çıktığı görülür.

Mesela; Sağırlık, dilsizlik ve körlükte müşterek mütâlaa edilen âyet-i kerimelerin fezlekeleri münafıklar için farklı, kâfirler için farklı gelmiştir.

Münafıkların hallerini anlatan âyet şöyledir;

صُمُّ بُكْمٌ عُمِّيٌّ فَهُمْ لَا يُرْجِعُونَ

“Sağır, dilsiz ve kördürler onlar. Onun için hakka dönmezler” (2/18).

Yukarıdaki âyet-i kerimenin فَهُمْ لَا يُرْجِعُونَ fezlekesi sönen sadece göz nurları değil, bütün şuur nuru olduğu anlaşılıyor ki “fitrat-ı asliyeyi bulamazlar, hak ve hakikat çizgisine dönemezler.” Münafikun suresindeki münafıklardan bahseden âyet fezlekeleri فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ veya لَا يَعْلَمُونَ şeklinde gelmiştir.

Kâfirlerden bahseden âyetin fezlekesi ise şöyle gelmiştir;

صُمُّ بُكْمٌ عُمِّيٌّ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ “Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bundan ötürü akıllarını kullanıp gerçeği anlayamazlar” (2/171).

Aynı şekilde kâfirler hakkında gelen şu âyetin fezlekesi لَا يَعْقِلُونَ şeklindedir.

Bunlar, Allah’tan, peygamberden hiç bir şey anlamazlar. Eğer düşünselerdi, düşünebilselerdi imana giden yolları rahatlıkla bulabileceklerdi.

³⁹ Suyûtî, İtkân, II/198; Zerkeşî, Burhân I/ 96

⁴⁰ Elmalılı, Hak Dini, VI/ 159

Görüldüğü gibi münafıklar ve kâfirler sağır, dilsiz ve körlükte müşterek mütâlaa edilmelerine karşın fezlekeleri münasebet açısından farklıdır.⁴¹

Nimetlerle ilgili olan şu iki âyet-i kerimenin fezlekeleri de farklı olmuştur. Birincinin fezlekesinde insanın zalimliğini ve nankörlüğünü bildirmiştir. İkincisinin ise Esmâ-yı Hüsnâdır:

“Allah’ın size verdiği nimetleri birer birer saymaya kalkarsanız, mümkün değil, onları sayamazsınız. Gerçekten insan zalim ve nankördür” (14/34).

“Hâlbuki Allah’ın nimetlerini birer birer saymaya kalksanız, mümkün değil, sayamazsınız. Gerçekten Rabbin gafurdur, rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur)” (16/18) .

Yukardaki iki âyette *إِنْ* şart edatının işaret ettiği gibi, eğer insan Allah’ın nimetlerini saymaya kalksa, nimetlerin çokluğundan dolayı onları sayamaz. Onları tefekkür bile edemez. Bilakis nefsi sürekli nimetlerin bir kısmını görmezden gelip unutmaya meyleder ve bazılarını kendi bilgisine, maharet ve amellerine dayandırır. Tâ ki nefsinde itâat ve şükürden yana bir mukabeleye ihtiyaç görmez. Bu sebeple insan iki kötü konumda olur:

1- Nimeti Allah’ın izin vermediği yerde kullanmak. Bu zulümdür.

2- Nimetin tamamını veya bir kısmını inkâr etmek. Bu da nankörlüktür.

İnsanların nimeti inkâr dayanakları farklıdır. Aralarındaki farklılıkla beraber, imanî ve İslamî sıhhatini bozmayacak isyankâr müminler vardır. Nahl suresindeki âyet fezlekesinde; *إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ* “Gerçekten insan zalim ve nankördür” müminleri isyan ve nimete karşı nankörlükten korkutmaktadır.

İbrahim suresindeki âyet fezlekesi *إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ* “Allah günahları affedicidir. Onlara merhamet edilmiş.” Takdiri olarak müminlerin zulüm ve nankörlükleri dürülüp örtülmüştür.⁴²

İstiaze ile ilgili âyet-i kerime;

⁴¹ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, I/209,

⁴² Abdurrahman Hasan Çenketi’l- Meydanî, Kavaidü Tedebbürü’l- Emseli li Kitabillahi Azze Celle, Dâru’l- Kalem, 2. bas,1989 s. 469

وَأَمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Her ne zaman şeytandan sana bir vesvese gelecek olursa, hemen Allah’a sığın!
Çünkü o duaları işitip icabet eder ve her şeyi bilir” (7/200)

وَأَمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“Eğer şeytandan gelen bir vesvese seni dürterse hemen Allah’a sığın! Çünkü O,
her şeyi işitir, her şeyi mükemmel tarzda bilir” (41/36).

İkinci âyet-i kerimenin fezlekesi إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ şeklinde gelmesi ve burada هُوَ zamirinin kullanılması, Allah (cc)’ın istiaze de bulunana icabet edeceğine tekidle bir işaret vardır.⁴³

Sıkıntı karşısında insanların tavrı konusunda âyet-i kerime vermekle yetinelim:

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُوسًا

“İnsana her ne zaman nimet versek, Allah’ı anmaktan yan çizer, umursamaz.
Başına bir dert gelince de ümitsizliğe düşer” (17/83) .

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ

“Biz insana nimet verdiğimizde o, şükürden yüz çevirir, başını alır uzaklaşır.
Fakat kendisine sıkıntı dokununca, bir de bakarsın uzun uzun yalvarır durur” (41/51).

Birinci âyet nimet halinde teşekkür, zarar halinde ümit ve dua özelliği bulunmayan insanlar zalimlerdir. Allah (cc) böylelerinin zararını artırır. İkinci âyet, insanın tabiatını ortaya koyan bu ifade, insanın refah anında Allah’ı unutmaması, bela anında Rabbine yönelmesi , فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ çok dua ve uzun uzun yalvarma şeklinde gelen fezleke her şeyi ortaya koyan çok güzel bir ifadedir.⁴⁴

4. Müfessirlerin Fezlekelerden Kaide Çıkarması

Kur’an sureleri, surelerdeki âyetler, âyetlerdeki kelimeler, kelimelerdeki harfler ve bütün bunlar arasında açık veya kapalı, söz ve mana ile birçok yönden tam bir uyum

⁴³ Meydanî, Kavaidü Tedebbürî'l-Emsel, s. 429-430

⁴⁴ Meydanî, Kavaidü Tedebbürî'l-Emsel, s. 440; Elmalılı, Hak Dini, V/318; Kutup, Seyyid, fî Zilâli'l-Kur’an, trc. Heyet, Hikmet yay. İstanbul, 1993, X/226

ve belli bir düzen vardır.⁴⁵ Münâsebet ve insicam konusu müfessirlerin ictihadlarıyla ortaya çıkmıştır.⁴⁶ Fezlekelerin gerek Esmâ-yı Hüsna şeklinde, gerekse diğer şekillerde gelmesiyle müfessirler sanıldığından daha fazla kaide çıkartmışlardır.

Kur'ân-ı Kerimde âyet fezlekelerinde genellikle münâsebet ve insicam bariz bir şekilde görülür. Öyle ki Kur'ân'ı anlayarak okuyan her insan bunu kolaylıkla görür.

1. örnek:

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden hayır yolunda harcarlar” (2/3).

Bu fezlekedeki müfessirler kelime ve harflerin nazmından ve belâgat kurallarından, infakla ilgili bazı amelî ve ahlakî kaideler çıkarmışlardır.

1. Te’biz ifade eden “*min*” infakta israf edilmemesine,
2. “*Mimmâ*”nın önce gelmesi infakın kendi malından yapılmasına,
3. “*Razaknâ*” minnetin olmamasına, çünkü veren Allah’tır, kul ise bir vasıta, kul ise bir vasıta, kul ise bir vasıta,
4. Rızıkın “*nâ*”ya isnadı fakirlikten korkulmamasına,
5. Rızıkın *âmm* ve *mutlak* olarak zikredilmesi, sadakanın mal haricindeki ilim ve fikir gibi şeylere de şamil olmasına,
6. “*Yünfikûn*”daki “*nafaka*” ifadesi sefahete değil, zaruri ihtiyaçlarına harcamasına işaret etmektedir.⁴⁷

2. örnek:

“Yalnız Sana ibadet eder, yalnız senden medet umarız.” إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

Fâtiha suresindeki bu âyet- i kerime fezleke olarak “Allah ile kullar arasında bir anlaşma şeklinde gâyet derin ve kapsamlı bir beyat akdi, hukuki bir sözleşme olarak ifade edilmiş ve yazılmış oluyor ki en derin, en büyük bir yaratılış kanununun pratik ve sosyal bir sırrının îcazkâr fezlekesidir.”⁴⁸

Müfessirler, Fâtiha suresinin bu âyetinden şu amelî ve ahlakî kaideler çıkarmışlardır:

1-Surenin ilk kısmında geçen *inanç esaslarının* özünü bu âyet teşkil etmektedir.⁴⁹

⁴⁵ Elmalılı, Hak Dini, I/66

⁴⁶ Zerkeşî, Burhân I/40,

⁴⁷ Zemahşerî, Keşşâf I/ 132-133; İşârâtü'l- İ'caz, s.44

⁴⁸ Elmalılı, Hak Dini, s. 114

⁴⁹ Kutup, Fi Zilâli'l- Kur'an, I/33-34

2- **إِيَّاكَ** de takdîm ve te'hîr yapılmamış olsaydı, “Sana da ibadet ederiz, senden başkalarına da ibadet ederiz.” anlamı çıkardı. **إِيَّاكَ** nin takdimi *ihlâsı vikâye* etmek içindir; ve zamir-i hitab da, ibadetin sebep ve illetine işarettir.Çünkü: Hitaba incirar eden sıfatla muttasıf olan zât, elbette ibadete müstehaktır.⁵⁰

3- **نَعْبُدُ** ifadesi kulluk, yardım dilemekten öncedir. **نَعْبُدُ** daki zamir, üç taifeye işarettir.Birincisi: İnsanın vücudundaki bütün *aza ve zerrata râcidir*. İkincisi: Bütün *ehl-i tevhidin cemaatlerine* aittir. Üçüncüsü: Kâinatın ihtiva ettiği *mevcudâta* işarettir.

4- **نَعْبُدُ** daki *çoğul zamiriyle topluma* önem verilmiştir. Müfessirler, burada *cemaatle ibadetin* önemine işaret olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹

5- **إِيَّاكَ** nin *tekrarlanmasındaki hikmetin* birincisi, hitap ve huzurdaki lezzetin artırılması; ikincisi, ayân makamının (ayne'l-yakîn) burhan makamından (ilmel yakîn) daha yüksek olduğuna; üçüncüsü, huzurda sıdk olup kizb ihtimali olmadığına; dördüncüsü, ibadetle istianenin ayrı ve müstakil maksadlar olduklarına işarettir.

6- Bu iki fiili birbirine bağlayan münasebet, *ücretle hizmet* arasındaki münasebettir. Zira *ibadet, abdin Allah'a* karşı bir hizmetidir. İane de o hizmete karşı *bir ücret gibidir*.⁵²

3. örnek:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُورَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنِ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا

“Kocalar eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar. Bunun sebebi, Allah’ın bazı insanlara bazılarından daha fazla nimet vermesi ve bir de kocalarının mehir verme, evin masraflarını yüklenmeleri gibi malî yükümlülükleridir. O halde iyi kadınlar: itaatli olan

⁵⁰ Kutup, fi Zilâli'l- Kur'an, I/33-34; İşârâtü'l- İ'caz, s.21

⁵¹ Elmalılı, Hak Dini, I/115-117

⁵² İşârâtü'l- İ'caz, s.21

ve Allah kendi haklarını nasıl korudu ise, kocalarının yokluğunda, onların hukuklarını koruyan kadınlardır. Serkeşliğe yüz tutan kadınlara gelince: Onlara evvela öğüt verin, vazgeçmezlerse yatakta yalnız bırakın ve bunlarla da yola gelmezlerse onları hafifçe dövün! Şâyet size itaat ederlerse, onlara yüklenmek için bir sebep aramayın! Unutmayın ki üstünüzde çok yüce ve büyük olan Allah vardır” (4/34).

Fezlekedede عَلِيًّا كَبِيرًا isimleri şunları anlatır:

1. Haksızlık yapmaktan sakının ey kocalar, Allah’ın sizin üzerinizdeki kudreti, idareniz altındaki kadınların üzerindeki hâkimiyetinizden daha büyüktür.
2. Allah (cc), şanının yüceliği ve zatının kemaliyle birlikte sizin suçlarınızı bağışlıyor, tevbelerinizi kabul ediyor. Öyleyse siz de kadınlarınızın hatalarını önemsemeyin, özür dilediklerinde onları affedin.
3. Allah (cc), hiç kimseye zulmedilmesine razı olmaz, sizden kadınlara zulüm ve haksızlık edenlerden intikam alır. Mazlumların hakkını almaya kadirdir.⁵³
4. Allah (cc), mutlak yüceliğine ve büyüklüğüne rağmen, size ancak yerine getirebileceğiniz şeyleri yüklemiştir. Öyleyse siz de onlardan takatlerine göre iş bekleyin.”
5. Allah (cc), yüce ve büyük olmasına rağmen, kulların zahiri halleriyle yetiniyor ve onların içlerindeki ortaya dökmüyor. Siz de kadınlarınızın zahiri halleriyle yetinip, onların kalplerindeki sevgi ve buğzu araştırmayınız.

Bu âyette bu tevcihler göz önüne alınınca, Esmâ-yı hüsnâ’nın muhteva ile ilgisiz gibi görüldükleri ender yerlerde bile, onların uygun düştükleri görülmektedir.⁵⁴

Müfessirler, arka arkaya gelen âyetler ve sureler arasında açık bir ilişki varsa, biri diğerini anlam bakımından tamamlıyor ve ikinci âyet birinci âyet için tekid, tefsir, itiraz vb. durumda bulunuyorsa buradaki münâsebet vechini göstermeye gerek duymamışlardır. Genellikle ilk bakışta birbiriyle ilgisi yokmuş gibi görünen âyet necmleri ve sureler arasında varlığını düşündükleri ilişkiler ortaya çıkarmaya gayret etmişlerdir.⁵⁵ Bunu yaparken de öncelikle her surenin ana temasını tespit edip ardından

⁵³ Muhammed Ali es- Sabunî, Safvetü’t- Tefasir, Dersaadet, İstanbul, 1976, I/275

⁵⁴ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VIII/ 23-24

⁵⁵ Bk.15/49-50; 60/3-8; 5/34; 2/37

onu destekleyen yan faktörleri bulma ve bu faktörleri asıl maksada yakınlık veya uzaklık yönünden derecelendirme yoluna gitmişlerdir. Mesela bir surede îtikad, amel, ahlâk, vaaz, temsil, va'd, vaîd gibi konular yer alır. İşte ilk bakışta çeşitli konuları işleyen bu âyetler arasında münâsebet tesis edebilmek için bir takım lafzî ve mânevî alakalara, bağlara ihtiyaç vardır. Bunlar, umûm-husus, aklî-hissî- hayalî, sebep-müsebbeb, illet malûl gibi zihnî alakalardır. Ayrıca bu ilgi ve alaka, insicam çeşitleri olarak belirtilen tarzlarda olmuştur.⁵⁶

II - KUR'ÂN'DA BÜTÜNLÜK VE İNSİCAM

A-Kur'ân'ın Âhenk ve Üslûp Bütünlüğü

Kur'ân, kendisini bir kitap⁵⁷ olarak takdim etmiştir. Onda iç bütünlük ve ahenk unsurları vardır.⁵⁸ Ezeli ilme dayalı olarak indirilmiş⁵⁹ bir kitabın her şeyden önce bütünlük arzeden insicamlı bir içeriğe sahip olması gerekir. Hayatı bütünüyle kucaklayan, muhataplarının yollarını aydınlatan⁶⁰, onlara dünya ve âhîret mutluluğunun yollarını gösteren⁶¹ bir kitabın bütünlükten yoksun olması düşünülemez.

Muhammed A. Draz'ın ifadesiyle ; “Kur'ân bütün faziletlerin, yani mükemmelliğin her çeşidinin en ileri derecelerinin kendisinde bulunduğu bir kelam”⁶² dır.

Kur'ân maksatları, manâları, incelikleri ve güzellikleri yönüyle harika bir şekilde her şeyi kapsar. Mesela, İnsanların yazdığı kitaplarda bir bilimden başka bir bilim dalına geçişde uyumsuzluk olabilir. Fakat Kur'ân-ı Kerim'in surelerine, âyetlerine, özellikle fezleke açısından âyetlerin baş ve sonlarına dikkat edilirse, sözü en güzel şekilde sanatlı kullandığı ve bütün yüksek üslupların çeşitlerini içine aldığı görülür.⁶³

Kur'ân'da inanç esasları, ahlâkî prensipler, şer'î hükümler, kıssalar, kâinatta Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren âyetler, davetler, nasihatlar, ibretler, ikazlar,

⁵⁶ Suyutî, İtkan, II/288; Mehmet Faik Yılmaz, “Münâsebâtu'l- âyat ve's-Süver” DİA. XXXI/ 570

⁵⁷ 2/1, Ayrıca bk. 5/15; 15/1; 24/ 34,46; 26/2; 28/2; 27/1; 44/2; 43/2; 65/11

⁵⁸ Albayrak, Halis, Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine, Şule yay. 6. Bas. 2011, s.23

⁵⁹ 4/166.; 7/52

⁶⁰ Bk. 4/174; 5/15; 7/157; 14/1; 42752; 5779

⁶¹ Bk.2/2, 2/97, 159,185; 3/138; 5/46; 6/88, 157; 7/52, 102; 9/33; 10/57; 12/111; 16/64, 89,102; 27/2; 28/43; 31/3; 41/44; 45/20, 48/28; 61/9

⁶² M. Abdullah Draz, En Mühim Mesaj Kur'ân, trc. Suat Yıldırım, Yeni Akademi yay. İstanbul, 2006, s. 137

⁶³ B. Said Nursi, Sözlür (5.ışık), s.540

korkutmalar, emir ve yasaklar, teşvikler ve sakındırmalar iç içedir. Kur'ân'ın yapısı gereği kesin sınırlarla konulara ayrılması ve bölümlere ayrılıp başlıklar altında toplanması adeta imkânsızdır. Çünkü Kur'ân'ı teşkil eden parçalar öylesine iç içedir ki çoğu zaman birbirlerinden ayırıp belli bir maksada matuf kılınmamaktadır. Bazı durumlarda herhangi bir âyetin bir bölümü, bir yandan o âyetin hedeflediği mânâ iken öte yandan başka âyetlerle irtibatlandığında tali derecede tamamen farklı bir hedef gözetilebilmektedir.⁶⁴

Kur'ân, muhtelif cinsleri bir araya topladığında, onların çeşitliliğinden bir vahdet teşkil edecek şekilde o unsurları bir araya toplar. Zıtları bir araya toplayarak bütünlük ve ahenk sağlamak, her ilim ve güzel sanatta, henüz izah edilememiş bir sırdır. Zıt olanların uyumu fen ve sanatta ince zevkin ve yüksek sanat değerinin mihengi sayılır.⁶⁵

Âyet ve surelerde meseleler çeşitli olsa da sonu başı ile, başı sonu ile irtibatlıdır. Aynı konuya dair olan cümleler birbirleriyle irtibatlı olduğu gibi bütün halindeki sure de aynı maksada yönelir. Mesela bir halıyı inceleyen şahıs, bu halının el kadar bir yerine bakıp oradaki nakışları tetkik ederse siyah, beyaz, kırmızı gibi muhtelif renkli iplerin yan yana getirildiğini görür. Ondaki renk ve desen uyumunu fark etmez. Fakat gözünü daha geniş bir sahaya çevirip baktığında desendeki uyumu kısmen anlar. Aynı şekilde halının tamamına toplu bir şekilde bakınca daha büyük unsurlar arasında renk ve desen ahengini müşahade etmekle aldığı zevk daha fazla olur. İşte Kur'ân'ı tetkik eden kimsenin böyle bütüncül yaklaşması gerekir.⁶⁶

1. Kur'ân'ın Âhenk Bütünlüğü

Âhenk: Uygunluk, uyum, düzen, armoni anlamındadır.⁶⁷ Âhenk kaidesi: Kelimelerde seslerin kalınlık- incelik, yuvarlaklık- düzlük, açıklık- kapalılık bakımından uyumlu olması demektir.⁶⁸ Kelime ve cümle yapıları Arapça olmasına rağmen Kur'ân'ın esrarengiz bir musiki yapısı vardır. Bu musiki, Kur'ân'ın kendine has üslûbundan, kelimelerinin güzelliğinden, cümlelerinin ahenk ve insicamından kaynaklanmaktadır.⁶⁹

⁶⁴ Albayrak, Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine, s.20-21

⁶⁵ Draz, En Mühim Mesaj, s.190

⁶⁶ Draz, En Mühim Mesaj, s.188- 190

⁶⁷ Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Lügat, Ahenk md. s.19

⁶⁸ Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Ahenk md. İz yay. 1996, s.22

⁶⁹ Eroğlu, Ali, Kur'an'da Fâsıla, AÜİF. s. 251

Kur'ân-ı Kerim, herhangi bir konuya dair normal edebi bir tertip içinde tanzim edilen bilgi, fikir ve deliller ihtiva etmez. Bildiğimiz kitap kavramına uymayan ve evvelce alışık olmadığımız tarafları bulunmaktadır. Güzel bir şekilde birbirleriyle mezcedilmiş akideleri ele aldığını, normal talimatlar verdiğini, kâfirlere ihtarda bulunduğunu, geçmiş olaylardan dersler çıkardığını, ikazlar yaptığını ve tebşîratta bulunduğunu görürüz. Aynı mevzu farklı şekillerle tekrarlanmakta ve bir bahis başka bir bahsi zahirde herhangi bir irtibat göstermeden takip etmektedir. Bazen de yepyeni bir mevzu diğer bir mevzunun ortasında, görünürde hiçbir sebep olmaksızın zuhur etmektedir. Hitap ve muhatap ile hitabın şekli belirtilmeden değişiklik göstermektedir. Mesela; Tarihi vakalar ortaya konulmakta, fakat tarih kitaplarındaki gibi ele alınmamakta; felsefi ve metafiziğe ait meseleler, ders kitaplarındakinden başka şekilde ele alınmaktadır. İnsan ve kâinat, tabiat ilimlerinden farklı lisanla zikredilmektedir. Aynı şekilde siyasi, sosyal ve ekonomik meselelerin çözümünden kendine has metotlar takip edilmekte, ancak mânevi ve ahlâki prensipler mevzûya ait herhangi bir literatürün paralelinde telkin edilmemektedir.⁷⁰

“Kur'ân'ın nazmında cümle yapısı, sözün öncesiyle ilişkisi, sözün gelişi ve akışı, anlam ve kavram, söz ile mânâ arasındaki uyum ve insicam, sözün içeriği ile gereği, ibare, işaret, delâlet, iktizâ, açıklık ve gizlilik, hakikat, temsil, sarahat, kinaye, îma, telmih, mantık, hikmet, maksada uygunluk gibi beyan ilmini ilgilendiren yönleriyle sözün öncelikle kulağa hoş gelmesi ve kolay anlaşılması gözetilmiştir.”⁷¹

Kur'ân'ın âhenk durumundaki fasılalar, şiirdeki kâfiye gibi telifatla ve vezinlerle kıyaslanıp hareke ve sükûnlarla kurallara bağlanmıyor. Onda nazım, boş sözlerle uzatmalara yahut fazlalıklara ve tekrarlara ya da hazif ve eksiklere dayalı değildir. Onda, lafızlar uydurmaca olarak araya getirilmiyor ve kapalılık ile garabet düşünülmeden yan yana istiflenmiyor. Aksine ondaki fasılalar, her türlü kayıttan bağımsızdır. Nazım hiçbir sanata esir değildir. Sözler her türlü kapalılıktan uzaktır: O, maksadını eksiksiz ve tam olarak yerine getiren bir üsluptur. Yumuşaklık yahut sertlik, serinkanlılık yahut coşkunculuk Kur'ân'ın bu görevini ifa etmesini engellemez.⁷²

Çok uzun ve küllî kanunları en basit bir insanın anlayışına indirgeyerek örneklerle ifade eder. Mesela; Hz. Âdem'e esmâyı öğretme meselesini bütün

⁷⁰ Ebu'l- Ala Mevdudi, Tefhimu'l- Kur'ân, trc. Heyet, İnsan yay. İstanbul, 1991, I/15-17

⁷¹ Elmalılı, Hak Dini, I/66

⁷² Subhi Salih, Kur'ân İlimleri, trc. M. Sait Şimşek, Esra yay. Konya, 1994, s. 358.

mevcudatın insanın emrine musahhar olan ilmi öğretmesiyle, şeytanın itaatsizliğini de zararlı şeylerin insana düşman bir tavırda olmasıyla açıklar.⁷³

Âyet ve sureler arasındaki insicâmı göstermede müfessirler hiç zorlanmadan bu bahçenin en güzel meyvelerini devşirmişlerdir. Bu gibi çalışmalarda, yirmi üç yıl boyunca çeşitli sebeplerle ve değişik şartlarda inen Kur'an'ın bütün surelerindeki âyetlerin, tam yerlerinde bulduklarını tespit etmişlerdir. Bu durum o derece mevcuttur ki birçok yerde insicâm, bir nüzul sebebinin bulunup bulunmadığını araştırmayı hatıra bile getirmez. İfade sanatındaki insicâm, konunun tarihi ortamını bilmeye ihtiyaç bırakmaz.⁷⁴

Âyetlerin her biri insanlara öyle veciz bir şekilde anlatılmış ki, bu anlatış mucizelik derecesinde olmuştur. Hiçbir edip, lafız ve mânâ olarak bu derece belâğata ulaşamamıştır. Her bir kelimenin içine sarihen, işareten, remzen ve îmâen bir davanın çok delillerini dercetmiştir.⁷⁵

2. Kur'an'ın Üslûp Bütünlüğü

“Kur'an'ın üslûbu: Cümlelerinin teşkilinde, kelimelerinin seçiminde kendisine mahsus olan anlatım tarzı demektir. Kelimeler ve söz dizimi kuralları lisanda değişmediği halde, söyleyenler veya yazarlar ayrı ayrı üslûplara sahip bulunurlar. İşte Kur'an-ı Kerim de kelimeleri ve cümle yapıları bakımından Arapçanın dışına çıkmadığı halde, başkalarından hemen ayırt edilebilen bir ifade tarzına sahiptir.”⁷⁶

Kendine has üslubuyla Kur'an, edebiyat zevkini tatmış olan ilk muhataplarını şaşkınlık içinde bırakmıştı. Kur'an âyetleri, kendilerinin yazıp Kâbe duvarına astıkları şiirlere hiç benzemiyordu. Bahsettiği konular ise, o güne kadar hiç işitmedikleri meseleleri ele alıyor, kâh müjdeliyor, kâh cehennem azabıyla tehdit edip korkutuyordu. Bu şekli ile Araplarca bilinmeyen bir yol izlemiştir. Mesela, Allah'tan, O'nun azâmetinden, kudretinden, ibadete davetten, Allah'ı, ona layık olmayan şeylerden tenzihten bahsetmekte, ayrıca geçmiş peygamberlerden, onların kavimlerinin ihtiva ettiği ibretlerden, güzel ahlâka teşvikten, fena ve zararlı şeylerin haram kılındığından

⁷³B. Said Nursi, Sözlür, s. 537

⁷⁴Salih, Kur'an İlimleri, s.360

⁷⁵B. Said Nursi, Sözlür, s. 535

⁷⁶Yıldırım, Suat, Kur'an-ı Kerim ve Kur'an ilimlerine Giriş, Ensar Nşr, 3. Bas, 1989, s. 119

söz etmekte, mal ve aile konusunda ilahi müeyyidelerden etraflıca bahsetmektedir. Bu yenilikler şair ve belîğleri şaşırtmaktaydı.⁷⁷

Kur'ân fonetik açıdan, şehirlilerin ifadesindeki yumuşaklıktan olduğu kadar, bedevilerin anlatış tarzındaki sertlikten uzak, şehirlilerin yumuşaklığını bedevilerin sertliğiyle hikmetli bir ölçüde birleştirerek meydana getirdiği ahenkli bir ses sayesinde, ancak zihinlerde tasavvur olunabilen bir ses armonosi gerçekleştirmiştir.

Hece dizisi bakımından nesirden daha disiplinli, şiire nisbetle daha serbest, dinleyicisinin dikkatini canlı tutmak maksadıyla, ifade tarzı yönünden âyetleri yer yer birbirinden farklı, fakat her sure için, âyet sonlarındaki ses uyumunu yeterince muhafaza etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de herkesçe bilinen kelimeler, düşüncelerin ve duyguların ifadesinde fazlaca kullanıldığı için, herhangi bir basitlik belirtisi taşımaksızın kullanılırken, sadece birkaç yerdeki alışılmamış istisnai ifadeler dışında, çok belâgatlı kelimelere de yer verilmiştir.

Anlatış tarzındaki sadeliğe yer yer son derece veciz ve özlü muhtevasına, onun rekabet tanımaz vasfı olarak sıradan insanlara bile “çok iyi anladım” dedirtebilecek şaşırtıcı sarahatini de ilave etmek gerekir. Fakat aynı zamanda derinlik, yumuşaklık, etkileyicilikle beraber bir elmas gibi her tarafından parlamaktadır; o kadar ki, bütün İslamî ilimler ve sanatlar, kaide ve prensiplerini ondan çıkarırlar.

İster kültürlü, ister kültürsüz olsun, ister ilme susamış olsun, ister olmasın, Kur'ân okurken, bütün bu insanların içinde sanki her âyetin, kendi kafalarına göre düzenlenmiş olduğu hissi uyanır. Üstelik sayılan bu özellikler, nadiren birkaç şair veya hatibin sadece müphem bir şekilde ele almış olmaları dışında, İslam öncesi Arap edebiyatının günlük temaları içinde mevcut olmayan konular üzerinde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan linguistik açıdan Kur'an-ı Kerim hem bir dilin ve hem de bir üslûbun yaratıcısıdır.

Bu Kur'ânî hitapta, bize gerçekten insanüstü görünen husus, onun şu psikolojik kanundan kendisini kurtarabilmiş olmasıdır: Bu kanuna göre, akılla his normal olarak münavebe ile birbirine zıt bir şekilde çalışırlar. Öyle ki birinin zuhuru, zorunlu bir şekilde diğerrinin geçici olarak kaybolmasını gerektirir. Oysa biz Kur'ân-ı Kerim'de geçen bütün mevzularda, bu iki gücün devamlı bir şekilde ortaklaşa hareket ettiklerini müşahade ederiz.

⁷⁷ Cerrahoğlu, İsmail, Kur'ân-ı Kerim Meali ve Tefsiri, Mukaddime, DİB. Yay. Ankara, 1990, s. 31

Konularına göre ayırım yapmaksızın bütün Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona kuşatan kesiksiz bir ahenkten başka, ister bir kıssa, ister bir akıl yürütmesi (istidlal), isterse hukukî veya ahlakî bir kaideyle ilgili konuda olsun, bizzat sözlerin gerçek anlamlarının da öğretici, ikna edici ve heyecanlandırıcı bir güçle harekete geçtiğini ve hem akla, hem de kalbe eşit bir şekilde yer ayırdığını görürüz. Bununla beraber çeşitli melekelerimizi aynı anda tesiri altına alan bu hitaplar, Kur'ân'ın her yerinde ve devamlı olarak, hiçbir şeyin tesir edip bozamayacağı şaşırtıcı bir ağırlığa ve üstün bir güce sahip bulunmaktadır.⁷⁸ Kur'ân, üslûbu ile tehatti, tilaveti ile ibadet edilmesi bakımından mânâ ve muhtevayı kapsayan lafız olarak Allah katından indirilmiştir. Nitekim Cenab-ı Allah Kur'ân'da Hz.Yusuf, Hz.Musa'dan, Firavun'dan ve daha başka şahıslardan, sözlerinin muhtevalarını, söylemiş oldukları lafızlardan başka lafızlarla ve üslûplardan başka üslûplarla nakletmiş ve bu ifadeleri onlara maletmiştir.⁷⁹

Üslûp bütünlüğü açısından Kur'ân âyetleri birbirine bağlı topluca bir bütünlük ifade eden ve sahayı kuşatan bir harikadır. Tıpkı canlı bir organizmanın bir parçasını diğerinden ayırmak mümkün olmadığı gibi, Kur'ân'ın bir kısmını diğerinden ayırmak mümkün değildir.

Sadece ilmi araştırma zarureti bir takım ayırma neden olmuştur. Biz âyetlerden bir kısmına 'şunlar ahkâm âyetlerdir, şunlar aile münasebetlerini tanzim eden âyetlerdir, şunlar Allah'ın insan üzerindeki nimetlerinden söz eden âyetlerdir, şunlar Allah'ın kâinattaki âyetlerini düşünmeye sevkeden âyetlerdir' diyebiliriz. Ancak Kur'ân'da birbirinden ayrı hiçbir şey yoktur. Nasıl ki organizmayı bir bütün halinde birleştiren damarlar, onlarda akan kanlar, vücudu birbirine bağlayan sinirler ve diğer organlar, duyumlarını bölümlere iletiyorlarsa işte Kur'ân da böyledir.⁸⁰

Kur'ân, üslûp ve icazında (vecizelerinde) cemiyet-i harikadır. Bir tek âyet, o surenin hazinesini içine alır. Âyetlerin çoğu, her birisi birer küçük sure, surelerin çoğu, her birisi birer küçük Kur'ân'dır. Çünkü herkes her zaman muhtaç olduğu halde okumaya fırsat bulamadığı zamanlarda, mahrum kalmamak için Kur'ân'dan bir bölüm okur. Burada her bir sure küçük birer Kur'ân hükmüne veya her bir uzun âyet kısa sure hükmüne geçer.

⁷⁸ Muhammed Abdullah Draz, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, trc. Salih Akdemir, Mim yay.1983, s.116-117

⁷⁹ Draz, En Mühim Mesaj, s.29

⁸⁰ Kutup, Muhammed, Kur'ân Araştırmaları, trc. Akif Nuri, Fikir yay. İstanbul, 1981, I/ XIII- XIX

Kur'ân âyetleri öyle kapsamlıdır ki her derde deva olup her ihtiyaca cevap verebilir. Emirler, yasaklar, va'd ve vaid vb. işârâtıyla kapsamıştır. Öyle olması gerekir. Çünkü insanlık sürekli terakki ettiği için onlara tam bir rehber olması, her şeyi içine almasıyla mümkün olabilir. Tâ ki kıyamete kadar, bütün insanların ihtiyacına cevap verebilsin.⁸¹

Üslûp olarak ifade güzelliğinin tahammül edebileceği nisbette îcaz cihetini seçmiştir. Bu da ona tavsîf, kıssa, teşrî, cedel vb. anlatım türlerinden birinden ötekine çokça geçiş imkânı vermiştir.⁸² Yani Onda akaid esasları, teşrii hükümler, kıssalar gibi hususlardan her biri farklı üslûplarla anlatılmış, inkârcılara yönelik uyarı ve tehditlerle müminlere verilen müjdeler değişik üsluplarla ifade edilmiştir.⁸³ Hatta onun bir dalından birçok dalların, bir meselesinden birçok meselenin çıkmasına imkân vermiştir.⁸⁴

Neticede Kur'ân-ı Kerim'in üslûbunda, başkasının sözüne benzer bir söz veyahut belâgatçılarının tab'ına uygun, mizacına elverişli bir nazım yoktur. Allah Teâlâ bu hikmete işretle buyuruyor ki; "Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı" (4/82).

B -Kur'ân'ın Mânâ Bütünlüğü

Kur'ân'ın bahisleri ve mevzuları, çoğunlukla iç içe girmiş durumdadır. Ele aldığı konuların hemen hepsi, aralarında bir birlik olmaksızın birbirine eklenir, birbiriyle kenetlenir.⁸⁵

Kur'ân tetkik edildiğinde, en küçük birimi olan harflere, kelimelere, yan cümlelere, ana cümlelere, cümlelerden müteşekkil âyetlere ve bu âyetlerin oluşturduğu daha büyük pasajlara kadar her Kur'ân parçasının başlı başına görevler yüklendiği gibi, Kur'ân bütünlüğü içinde, birbiriyle bağlantılı bir yapı oluşturduğu gözlenir. Dolayısıyla Kur'ân'ın parçaları, yerine göre birbirlerini tamamlayan, yerine göre birbirlerini açıklayan nitelikleriyle ayrılmaz bir bütünü oluştururlar. Çünkü bir yerde kapalı olan ifade, başka bir yerde açık, bir yerde muhtasar olarak verilen fikir, diğer tarafta tafsilatlı,

⁸¹ B. Sait Nursi, Sözlür, s. 534-535

⁸² Draz, En Mühim Mesaj, s.173

⁸³ Yıldırım, Suat, "Kur'ân" DİA. XXVI/394, TDV. Yay. Ankara, 2002

⁸⁴ Draz, En Mühim Mesaj, s.173

⁸⁵ Yıldırım, Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân ilimlerine Giriş, s. 145-146

bir yerde mutlak olan, başka bir yerde kayıtlanmış, bir yerde genel ifadeli bir husus, diğer yerde tahsis edilmiş geçebilir.⁸⁶

Bütün bunların hepsi, bir tek külli mânânın etrafında dönmektedir. O da “**İnsanları, kendi fikir ve iradeleriyle Allah’a kulluğa çağırma**.”⁸⁷ O, bütün kainatın merkezini teşkil eden bu genel mânâyı, teşri, kıssa, tarih, cedel, tasvir, va’d, ve vaîd, gibi çok değişik mevzuların hepsine bir ruh kılmıştır. Nasıl ki, insana hayat verme noktasında göz, kulak beyin, kalp vs. bütün organlar el ele verip birlikte hareket ediyorsa, Kur’ân-ı Kerim’in de her bir âyeti böyle külli bir mânâyı gerçekleştirme gayesi etrafında akıp gider. Eğer Kur’ân, konuları ele alışında beşerî te’lif usullerine göre hareket etmiş olsa, örneğin akâid esaslarını bir bölümde, cennet ve cehennem hallerini bir bölümde, teşri’î hükümleri bir bölümde, tarih ve kıssaları bir bölümde vs. toplasaydı merkezi gayeyi gerçekleştiremeyecekti. Okuyucu, aradığını bir yerde görecekti, diğer bölümlere geçince unutacaktı. Oysa Kur’ân, işlediği hangi konu olursa olsun okuyucunun ona dalıp merkezi gayeyi unutmamasına fırsat vermez. Merkezi gayeyi onun içine ustaca yerleştirir ve aslından hiçbir zaman uzaklaşmaz. Kur’ân bu merkezi gayenin yanında sürekli yenilenen bir kitaptır ki asla donuklaşmaz. Her nesle vereceği bolca şey vardır. Gelen nesiller, öncekilerden ne kadar farklılık arzetseler etsinler onlara da, hem de aynı âyette çok şey vermeğe yeterlidir. Yani Kur’ân’da öyle âyetler var ki anlamı itibariyle o kadar derin ve yeni boyutlar verir ki, Kur’ân’ın ilk indiği dönemde bu derinliğine ulaşan yoktur. Her nesil kendi birikimi nisbetince onlardan bir şeyler anlar.⁸⁸

Bakara suresinin 164-186. âyetlerini Kur’ân’ın üslûp, insicam ve anlam bütünlüğü içinde, merkezi gayeye nasıl örnek teşkil ettiğini görelim. Yirmi âyetlik bu bölümde sırasıyla: **tasvîr, mev’ize, teşri’î, va’id-i ilâhî, zühd, ahlâk, ahkâm, muâmelât ve ibâdet** konularına yer vermektedir.⁸⁹ Bunları konumuz olan fezlekelerde insicam ve bütünlük çerçevesinde şu şekilde örneklendireceğiz:

⁸⁶ Albayrak, Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine, s.21-22

⁸⁷ Yıldırım, Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân ilimlerine Giriş, s. 147

⁸⁸ Muhammed Mütevellî Şa’râvi, Kur’ân Mucizesi, trc. M.Sait Şimşek. Esra yay.1995, s. 33-34

⁸⁹ Yıldırım, Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân ilimlerine Giriş, s.137-141

1. Tasvîr

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah’ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah’ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır” (2/164).

Burada **tasvîr** tarzında bir anlatıma ver verilmiştir ki ilk olarak Allah (cc) kâinatta cereyan eden pek çok hikmetli hadiseyi, birçok fiili âyetleri özetleyip gözler önüne serer ve bunlardan ibret alınmasını ister. En basit akıl duyar, en yüksek akıl bu âyetlerden müşahede gayesi bulur. Her şeyi düzenleyip yönetenin yüce yaratıcı olduğunu, “**Bir tek olan Allah’a kul olma**” merkezi gayesi etrafında insanları fezlekede tefekküre sevkeder.⁹⁰

2- Mev’ize

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ { } وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

“Öyle insanlar vardır ki, Allah’tan başkasını Allah’a denk tutar, tıpkı Allah’ı severcesine onları severler. Müminlerin Allah’a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir. Böyle yaparak kendilerine zulmedenler, azabı gördükleri zaman

⁹⁰ Kutup, fi Zilâli’l- Kur’ân I/315; Elmalılı, Hak Dini, I/470

anlayacakları gibi, bütün kuvvet ve kudretin yalnız Allah'a ait olup, Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu, keşke şimdiden bilselerdi!" İşte önderler kendilerini izleyenlerden uzak durdular, Azabı gördüler ve aralarındaki her türlü bağ kesildi! Bunun üzerine tâbi olanlar şöyle dediler: "Ah ne olurdu, elimize bir fırsat geçse de onların bizden uzak durdukları gibi, biz de onları bir reddetseydik! İşte Allah Teâlâ onlara, bütün yaptıklarını, en şiddetli pişmanlıklar halinde gösterecektir. Onların o ateşten çıkacakları da yoktur" (2/165-168).

Burada **mev'iza**'ya yer verilerek aynı merkezi gayenin açıkça ortada olduğu görülür. İnsanları ve putları, bilgisizce rehber edinen kimselerin nasıl bir gaflet içinde buldukları, âhiretteki pişmanlıklarının onlara fayda vermeyeceği, Allah'ın şiddetli ve korkunç azabının geleceği fezlekedede dile getirilerek insanlar uyarılmaktadır.⁹¹

3-Teşrî

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْلُو كَانُوا آبَائُهُمْ لََّا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

"Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yiyiniz; Fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz. Çünkü o sizin besbelli düşmanınızdır. O sizi hep çirkin işler ve hayâsızlık yapmaya Bir de Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri iddia etmeye teşvik eder. Onlara: "Gelin Allah'ın indirdiği buyruklara tâbi olun!" denildiğinde: 'Hayır, biz babalarımızı hangi inanç üzerinde bulduysak ona uyarız.' derler. Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar? İnkârcıları hakka çağırmanın durumu, tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şeyden anlamayan hayvanlara haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bundan ötürü akıllarını kullanıp gerçeği anlayamazlar" (2/168-171).

⁹¹ Elmalılı, Hak Dini I/479; Sâbûnî, Safvetü't- Tefâsir, I/112

Burada Allah(c.c) hitabını **bir teşrî'** hazırlığı içerisinde insanlara yöneltilir. “Ey insanlar!” hitabıyla, insanı iyi kötü; mümin kafir ayırımı olmaksızın bütün insanlığı içine aldığı, insanları kitabına layık gördüğünü ve inananların kalplerini ilgili mesajı almaya hazır hale getirir. Bu hazırlık safhasından sonra asıl hüküm dile getirilir ve konu, bu hükmü tamamlayan bir fezleke ile sona erer.⁹²

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ { إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ
الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أَهَلَ بِهِ لغيرِ اللَّهِ فَمَن اضْطَرَّ غَيْرِ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler! Size kısmet ettiğimiz rızıkların temiz ve helâlden yiyiniz! Eğer yalnız Allah’a ibadet ediyorsanız, O’na şükrediniz. O size leşi, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanın etini haram kıldı. Kim çaresiz kalırsa bunlardan yemesinde günah yoktur. Allah gafurdur, rahimdir (günahları çok affeder, merhamet ve ihsanı boldur)” (2/172-173). *İn fezlekesinde haram olan şeyleri zarûret anında mübah kılması, onun rahmetindedir.*⁹³

4. Vaîd-i ilâhi

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا
النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ { أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَى
وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ { ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي
الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ

“Allah’ın indirdiği kitaptan bir şey gizleyip onu birkaç paraya satanlar var ya, işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlara son derece acı bir azap vardır. İşte onlar hidâyeti bırakıp dalaleti, mağfireti verip azabı satın almışlardır. Bunlar ateşe karşı ne

⁹² Sâbunî, Safvetü’t-Tefâsir, I/114

⁹³ Sâbunî, Safvetü’t-Tefâsir, I/115

kadar da cür'etlidirler! Böyle olacaktır: Çünkü Allah kitabı gerçek bir gaye ile hak olarak indirmiştir. Ve kitap hakkında ihtilâfa dalanlar, haktan pek uzağa düşmüşlerdir” (2/174-176).

Buradan itibaren “**vaîd-i ilahî**” devreye girmektedir. Allah, insanları iyiliğe sevk etmek, kötülükten sakındırmak için, inkâr edenlerin ileride başlarına gelecek olayları haber vererek insanları böyle bir akibetten sakındırır. **فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ** Fezlekesi ise onların ateşe girmeyi gerektiren bu hallerine taaccüptür ve onların ihtilafları küfürlerinden kaynaklanmaktadır.⁹⁴

5. Zühd ve takva

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَالْمَلَائِكَةِ الْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ
وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ
وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“İyilik (ve hayır), yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir. Asıl iyilik; Allah’a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere iman eden, sevdiği malını Allah’ı hoşnud etmek için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı hakkıyla ifa edip zekâtı veren, sözleştiği zaman sözlerinde duran, hele hele sıkıntı ve hastalık hallerinde, savaşın şiddetleri esnasında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte onlardır imanlarında samimi olanlar ve işte onlardır Allah’ı sayıp günahlardan korunan takvâlîler!” (2/177) .

Âyet-i kerime açıkça ve delâlet yoluyla, **zühd ve takvâ**’ya dair bazı hususları dile getirmiş, insanlara ilahi ahlak dersi vermiştir. Dinlerinde samimi ve sadık olanlar **وَأُولَئِكَ** ile güzel sıfatlarla vasıflanmışlardır.⁹⁵

⁹⁴ ez- Zemaşerî, Carullah, Mahmud b. Ömer. el-Keşşâf an Hakâiki’t- Tenzil, Nşr. Edebi’l Havza ts. I/216-217; Sâbunî, Safvetü’t-Tefâsir, I/117

⁹⁵ Zemaşerî, Keşşâf, I/220; Elmalılı, Hak Dini, I/492

6- Ahkâm ve Muâmelât

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ
عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ
اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ { } وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ { } كُتِبَ
عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ
{ } فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Öldürülen kimselerin hakkını almak için size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur. Ama kim, maktûlün velisi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra, diyeti ona güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir. Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur. Artık kim bundan sonra karşıdakinin hakkına tecavüz ederse, ona son derece acı bir azap vardır. Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Böylece korunmayı umabilirsiniz.” Kim bu vasiyeti işittikten sonra değiştirirse, artık vebali değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir” (2/178-182).

Yine “Ey iman edenler” ilahî fermânı ile müminler uyarılmakta ve kalpler, Rabbinden gelecek her türlü emre karşı “emret Allah’ım” demeye hazır hale getirilmekte, arkasından **ilahî hükümler** vaz edilmektedir. **إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ** fezlekesi Allah (cc) her şeyi işitip bildiği için vasiyeti değiştirene vaiddir. Şiddetli bir uyarı ve tehdittir.⁹⁶

7. İbâdet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ { } أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ
فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامَ مِسْكِينٍ فَمَن
تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

⁹⁶ Zemahşerî, Keşşâf, I/ 224

“Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki fenalıklardan korunursunuz. Oruç sayılı günlerdedir. Sizden her kim o günlerde hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar. Oruç tutamayanlara fidye gerekir. Fidye bir fakiri doyuracak miktardır. Her kim de, kendi hayrına olarak fidye miktarını artırırsa bu, kendisi hakkında elbette daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer işin gerçeğini bilerseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır” (2/183-184).

Son olarak da insanlar **Allah’a kulluğa davet** edilmekte ve bu kulluğun yapılaş şekillerinden biri olan oruca ilişkin bazı hükümler konulmaktadır. Birinci fezlekedede oruç tutmanın takva ile alakalı olduğu, oruç sayesinde nefislere ve şehvetlere hâkim olma alışkanlığı kazanmak, bu gibi şer’i hükümlerle ilahi emir ve yasaklara uyabilmek iyi bir nefis terbiyesine bağlıdır. Bu terbiye insanda sabırla kötülüğü emreden nefse hâkim olmakla ilahi emirlere boyun eğme melesini oluşturacak etkili bir ibadete ruhî ve bedenî bir riyâzâta ihtiyaç gösterir. İkinci fezlekedede oruçtaki ecir ve faziletin, orucu bozup fidye vermekten daha hayırlı olduğu ifade edilmiştir.⁹⁷

C- Kur’ân’da İnsicâm

İnsicâm: Birbirini tutma, birbiriyle uyuşma, uygunluk, düzgünlük, tutarlık, üstünlük, düzgün işleme gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁸ Bir bedi’ tabiri olarak “Lafızların, ırmak suyunun akışı gibi, cümlelerin akıcı bir üslûpla ifade edilmesi” demektir. İnsicamlı cümle; terkinde kolaylık, kelimelerinde akıcılığı olan cümledir. Kur’ân’ın bütününde bu insicamı görmek mümkündür.⁹⁹

İnsicamla çok yakın anlamlı olan tenâsüp; birbirini tutma, uygunluk, mânâ ilişkisi bulunan sözleri bir arada kullanmak demektir. Münâsebet ise; ilgi, alaka, yakınlık, İki veya daha fazla şey arasında nisbet, uygunluk, münasip olma hali, yakışık, vesile, rabıta gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁰ “İki şey arasındaki ilişki” anlamına gelen münâsebet Kur’ân’da âyetler ve sureler arasındaki anlam ilişkisi olarak geçmektedir. Münâsebet

⁹⁷ Elmalılı, Hak Dini, I/528-529; Sâbunî, Safvetü’t-Tefâsir, I/121

⁹⁸ Doğan, D. Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, İnsicâm md. s.808

⁹⁹ Suyûti, Kur’ân İlimleri Ansiklopedisi, trc. Sakıp yıldız, Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Nşr. İstanbul, 1987, I/234

¹⁰⁰ Devellioğlu, Osmanlıca -Türkçe Lügat, Münâsebet md. s. 866

yerine aynı anlamda tenasüb de kullanılmaktadır.¹⁰¹ Münasebet ve tenâsüp, âyetler ve sureler arasında icmâl-tafsîl, umumilik-hususilik, aklîlik-hissîlik yahut bunlardan başka alaka çeşitlerinden birisiyle ya da sebep-müsebbeb, illet-ma'lul, benzerlik-zıtlık gibi zihni bağlarla mânâ irtibatı sağlamaktır.¹⁰² **Münâsebete, tenâsüp** dendiği gibi, **insicâm, tenâsük, irtibât, âhenk** de denir.¹⁰³

Kur'ân, her sure ve âyetinde, her bölüm ve fıkrasında her tablo ve kıssasında ve her başlangıç sonucunda ahenk ve musiki ölçüleriyle dopdolu üslubuyla mümtaz bir mevkidedir. Öyle ki bu konuda bir sureyi diğerlerinden üstün tutmak yahut bir bölümü ile diğeri arasında mukayese yapmak büyük bir hatadır. Lakin bir surenin özel bir anlatıma sahip olduğuna işaret edilince, apaçık bir üslûp mucizesini takrir edip onu delil ve misallerle teyid etmek demektir. Yoksa o, âhenk ve nağmelerinde varlık musikisinin çeşitliliği kadar çeşitlidir.

Bu iç musiki, âyetlerden her bir âyetin tek kelimesinde bile mevcuttur. Neredeyse her biri (üslup ve ahenk) parlak ve sönük renkleri ince veya kalın gölgesi olan tam bir tabloyu yalnız başına tasvir etmektedir. Mesela;

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ { إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ } { وَوَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ } { تَتَّظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ

“Yüzler vardır o gün pırıl pırıl... (O güzel ve Yüce) Rab'lerine bakakalır... Ve nice suratlar vardır o gün asılır. Belini kıran darbeyi yediğini hisseder.” (75/22-25)

Allah'a bakan mutlu yüzlerin parlaklığından daha parlak bir renk ile asık suratlı kötü yüzlerin kararmışlığından daha asık ve çirkin bir renk. Burada mutlular tablosunda نَّاصِرَةٌ kelimesi en parlak rengi yalnız başına tasvir etmekte, kötüler tablosunda ise بَاسِرَةٌ kelimesi en çirkin rengi yalnız başına tasvir etmektedir.¹⁰⁴

“Allah dilediğini doğru yola eriştirir”(2/213). وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ

وَأْمَلِي لَهُمْ إِنِّي كَيْدِي مَتِينٌ

“ Ben onlara mühlet veririm; fakat vakti gelince Benim cezalandırmam pek kesin ve şiddetlidir” (7/183, 68/45).

¹⁰¹Yılmaz, Mehmet Faik “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver” DİA, XXXI /569

¹⁰² Zerkeşî, Burhân, I /131; Suyuti, İtkân II/288

¹⁰³ Çetin, Mustafa, Âyetler ve Sureler Arasında Münâsebete ve İnsicâm, DEÜİF. 1989, s.509

¹⁰⁴ Salih, Subhi, Kur'ân ilimleri, s. 351-352

Yukardaki âyetlerdeki lafızlar adeta bir suyun akış rahatlığı ve kolaylığı içerisinde akıp gitmektedir. Âyetler ve sureler arasındaki ilişkiler konusu mevcut Mushaf tertibinin tevkifi olduğu görüşü esas alınarak incelenmektedir. Ayrıca Kur’ân’ın âyet ve sûrelerinin nüzul sebeplerini araştıran esbab-ı nüzul çalışmaları, Hz. Peygamber ve sahabeden gelen rivâyetlere dayandığı halde âyet ve sureler arasındaki ilişkilere dair bilgilerin akla dayandığı belirtilmektedir. Yani burada dirâyet söz konusudur. Çünkü *münâsebatü’l- âyât ve’s-suvere* dair görüş ve çalışmalar oldukça geç bir dönemde (IV/X. Yüzyıl) ortaya çıkmış ve bu yöndeki açıklamalar daha çok dirâyet tefsirlerinde yer almıştır.

Âyetler ve sureler arasında sistematik ilişkiler olduğuna dair görüş beyan edenler, Kur’ân’ın lafzı gibi tertibinin de mu’ciz olduğunu göstermeyi hedeflediği için münasebet ve tenasüp konusunu i’câzu’l-Kur’ân ilmi içinde ve onun bir alt disiplini kabul etmişlerdir.¹⁰⁵

İmam Suyûti, münâsebet ilmini ilk defa ortaya koyan, dinî ve edebî ilimlerde mahir, Şeyh Ebu Bekir en-Nisâbûrîdir” der.¹⁰⁶

Münâsebet ilmi, Zemahşeri’nin el-Keşşâf’ı ile tefsirlerde görünmeye başlamıştır. Ebu Bekir İbnü’l-Arabi, Kur’ân-ı Kerimde âyetler arasındaki irtibatın son derece sağlam olduğunu, lafızlarının dizilişi ve mânâlarının bütünlüğü itibariyle mânâları birbirleriyle sıkıca irtibatlı bir cümle ve cümlelerden meydana gelen bir kelime gibi uyum taşıdığını ifade etmiştir. Müfessirlerden Zemahşeri, Fahreddin er-Râzi ve Burhâneddin el-Bikâi, âyetler ve sureler arasında insicam bulunduğunu söylemişler ve bunu tefsirlerinde Kur’ân’ı anlamının bir yöntemi olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰⁷

Şeyh İzzeddin b. Abdisselam, “Münâsebet ilmi, değerli bir ilimdir. Cümlelerin güzel bir şekilde birbirine bağlanması için, cümlenin başı ile sonu arasındaki bağın aynı şekilde olma şartı aranır. Şâyet bu bağ, çeşitli sebeplerle kurulamıyorsa, o cümlede bir münâsebet ve insicam sağlanamaz.” demiştir.¹⁰⁸

Âyet fezlekeleri üzerinde sıklıkla duran B.Said Nursi; “Kur’ân’ın insicam ve bütünlüğü o kadar müteferrik ki, yirmi senede müteferrik parça parça indirildiği halde öyle mükemmel bir uygunluk arzeder ki sanki bir defada indirilmiş gibidir. Çok çeşitli

¹⁰⁵ Yılmaz, Mehmet Faik “Münâsebatü’l-Âyât ve’s-Süver” DİA, XXXI/570; Zerkeşî, Burhân, I/131

¹⁰⁶ Suyûti, Kur’ân İlimleri Ansiklopedisi, I/ 287

¹⁰⁷ Yılmaz, Mehmet Faik “Münâsebatü’l-Âyât ve’s-Süver” DİA. XXXI /570; Mehmet Faik Yılmaz, Âyetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. Ankara, 2009, s.36

¹⁰⁸ Suyûti, Kur’ân İlimleri ansiklopedisi I/ 287

sebeb-i nüzulleri olduğu halde sanki bir tek sebeple indirilmiş gibidir. Kur’ân, çok değişik hallerde sayısız muhatapların anlayışına uygun üslûplarla indirildiği halde öyle akıcı bir güzelliكتedir ki sanki tek bir hal üzere indirilmiş bir anlayıştadır. Su gibi akar bir selaset gösterir. Onun karışık olmasını gerektiren bu gibi sebepler olduğu halde bu insicam ve bütünlük Kur’ân’ın i’cazını gösterir”¹⁰⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Kur’ân’da insicâm konusu **mânâ ve lafız insicâmı** olmak üzere iki kısma ayrılır.

Mânâ İnsicamı: “Mütekellimin başlamış olduğu sözünü mânâ olarak yine ona uygun münasip bir sözle tamamlamasıdır.”¹¹⁰

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَاءٍ أَفَلَا

تَسْمَعُونَ

“De ki: ‘Söyleyin bakalım, eğer Allah geceyi ebedî olarak uzatıp kıyamete kadar karanlık yapsa, Allah’tan başka size gündüzü getirecek tanrı var mıdır? Hâlâ dinleyip kabul etmeyecek misiniz?’ (28/71).

Bu âyet-i kerimedeki mânevi insicâm şu şekilde açıklanmıştır: Gece vakti karanlık vaktidir; göz karanlıkta vazifesini yerine getiremez. Âyetin, gözün görebileceği ortamı hazırlayan ışığı getirme işini başkasına izafe etmesinde de bir târiz vardır. Çünkü Allah’tan başkasının gündüzü aydınlığı getirmesi mümkün değildir. “Hâlâ dinleyip kabul etmeyecek misiniz?” denilmesiyle işitme ile karanlık arasında bir münâsebet kurulmuş olduğundan “أَفَلَا تَسْمَعُونَ” denilmiştir. Zira işitmeyle karanlık arasında bir insicâm vardır. Karanlık işitmek için uygun bir ortam iken görmek için uygun bir ortam değildir. Karanlıkta sesin daha iyi yayıldığını ve daha iyi duyulduğunu da hatırlayalım.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيَالٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ

أَفَلَا تُبْصِرُونَ

“De ki: ‘Söyleyin bakalım! Gündüzü ebedî olarak uzatıp kıyamete kadar gündüz yapsa, Allah’tan başka, koynunda istirahat edip sükûnet bulacağınız geceyi getirecek tanrı var mıdır? Hâlâ gerçeği görmeyecek misiniz?’ (28/72).

¹⁰⁹B. Said Nursi, Sözler (25.söz), s.403

¹¹⁰Zerkeşî, Burhân I /132, 36; Yılmaz, Âyetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet, s.11,

Gündüz aydınlık bir vakittir. Gözler aydınlıkta görebilir. Hakikatte her şeyin yaratıcısı Allah olduğu halde, insanları istirahat edecekleri geceyi getirme fiilinin Ondan başkasına izafe edilmesi de Onun gücünü kabul ettirme içindir (takrir). Bu durumda أَفَلَا تُبْصِرُونَ ifadesi, **belâgatın** gerektirdiği bir ifadedir. Zira aydınlık bir ortam gözlerin görmesi için uygun bir zaman dilimidir. İşte bu âyetin sonunun أَفَلَا تُبْصِرُونَ ifadesiyle bitirilmesi manevi insicâmın inceliklerindedir.¹¹¹

Lafız insicâmı: Bir sure içinde âyetlerde birbirine mütenasip lafızların bulunmasıyla da lafzî insicam oluşur.

Lafzî insicâma şu âyetleri örnek olarak verebiliriz;

ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ { بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِّنْهُمْ فَقَالَ الْكَاْفِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ

“Kâf. Şanlı şerefli Kur’ân hakkı için! Doğrusu, onlar, kendilerinden birinin, uyarıp irşad etmek için gelmesine şaşırıyorlar da kâfirler: ‘Bu, ne tuhaf şey!’ dediler” (50/1-2).

عَجِيبٌ ve الْمَجِيدِ ifadeleri, lafzen birbirlerine münasip olmakla beraber mânen de aralarında çok yakın bir münasebet vardır: الْمَجِيدِ yüce, عَجِيبٌ harika demektir. ق ile uyumlu olmasıyla da münâsebetin bu çeşidine lafzî insicam denmektedir.

Bu konuda Kalem suresinin şu âyetlerini de zikredebiliriz:

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ { مَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ { وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ

“Nûn. Kalem ve ehl-i kalemin satırlara dizdikleri ve dizecekleri şeyler hakkı için: Rabbinin lütfuyla, deli değilsin. Hem senin ecrin, mükâfatın hiç kesilmez!” (68/1-3).

مَمْنُونٍ - مَجْنُونٍ - ن kelimelerinin lafzen birbiriyle insicamlı olduğu görülmektedir.¹¹²

Âyet ifadeleri arasındaki insicâm bazen gizli kalmış gibi görünebilir. Mesela;

¹¹¹Zerkeşî, Burhân I/80; Yılmaz, Âyetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet, s.12

¹¹²Zerkeşî, Burhân, I/81

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ
الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Sana hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir. Evlere arka taraftan girmeniz fazilet değildir. Asıl fazilet, haramlardan sakınan insanın gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki umduğunuza kavuşasınız” (2/189).

Bu âyeti okuyan kimse, hilallerin durumu ile evlere arkalarından girmenin hükmü arasında ne münasebet var? diye mutlaka soracaktır. Gerçekten hilal şeklinde doğan aylarla, evlere arkalarından girme arasında ilk bakışta hiçbir alaka ve münâsebet görülmemektedir.

Burada, sorulması gereken husus bırakılıp kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen bir hususun sorulmasına dikkat çekilerek: “Nasıl ki iyi bir hareket kabul ederek kapılarınızı bırakıp evlere arkalarından girmeniz yanlış bir şey ise, Hz. Peygamber (sav)’e ayın hareketleriyle ilgili soru sormanız da eve, kapıyı bırakıp bacadan girmeniz gibi bir şeydir” denilmiştir. Onlar hilallerle ilgili soru sorduklarında âyette kendilerine kısa cevap verilerek birr ve takva konusuna geçilmektedir.¹¹³ Fezlekedeki وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ önce takva emredilerek kurtuluşa ermek için Allah (cc)’tan korkun ve kavminizin cahiliye âdeti olan şu yanlışlığı ortadan kaldırmakla felahınızı düşünün. Âyet-i kerimede geçen takva özelliklerini kazanarak Allah (cc)’ın koruması altına girin.¹¹⁴

Başka bir âyet ise şöyledir: Hz. İsa’nın, kendini ilahlaştıranlar hakkında, kıyamet günü vereceği takdirde onların bu işinde kendisinin bir rolü olmadığını, ifade ettikten sonra,

إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Eğer onları cezalandırırsan, şüphe yok ki onlar Senin kullarıdır. Onları affedersen, aziz-u hakîm (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibi) ancak Sensin” (5/118).

“Fezleke الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ şeklinde gelişinin غَفُورٌ رَحِيمٌ şeklinde yer almasından

¹¹³ Zerkeşî, Burhân, I/ 40-41

¹¹⁴ Elmalılı, Hak Dini, II/ 27

daha uygundur. Çünkü Allah (cc)'ın gafûr ve rahîm olması, muhtaç olan herkes için rahmeti ve mağfireti gerektiren bir mânâyı ifade eder. Ama O'nun azîz ve hakîm oluşu, mağfireti icâb ettirmez. Çünkü O'nun azîz oluşu, dilediğini yapıp istediğine hükmetmesini ve Ona karşı hiç kimsenin itirazda bulunamayacağını gösterir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, azîz ve kulların kendisi üzerinde hak sahibi olmalarından münezze olup da, buna rağmen affettiğini bildirince, bu affetmedeki kerem, bağışlayıp rahmet etmesini gerektiren gafûr ve rahîm oluşundaki keremden daha mükemmel ve büyüktür."¹¹⁵

D – Âyet ve Sureler Arasında İnsicâm

Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın kelâmı olduğundan insanlar tarafından kaleme alınan diğer kitapların hiç birisine benzememektedir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'i okuyan kimse, onun surelerini, diğer kitaplardaki bölümler ve âyetlerini oluşturan cümleler veya paragraflar olarak düşünmemelidir.¹¹⁶ Çünkü âyetlerin, gelişi güzel Kur'ân'a serpiştirilmiş olması bahis konusu olamaz.¹¹⁷ Kur'ân'daki her kelimenin âyetler içinde yer alışı, bir kelimeden sonra hangi kelimenin âyete uygun düşeceği, az sayıdaki kelimelerle çok geniş mânâları ifade etme özelliği ancak, her şeyi ilmiyle kuşatan, her türlü kelâmı en mükemmel şekilde bilen Allah'a aittir.¹¹⁸

Bazı âlimler, münâsebeti âyetin ana gayesi, kelâmın sebep ve sonuç açısından belâgatı gerektiren hususlar açısından Kur'ân-ı Kerimin emir, nehiy, va'd, vaîd, kıssalar, mevzeler ve daha pek çok şeyi içine almakta ve bunların bazıları, bazı surelerde tekrar edilmektedir. Buradaki insicam âlimlerin ictihadıyla ortaya çıkmaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim sonsuz ve sınırsız mânâ ve incelikler ihtiva etmektedir.¹¹⁹

B. Said Nursi, âyetlerin oluşturduğu necmleri gökteki yıldızlara benzeterek şöyle demektedir: “Kur'ân âyetlerinin her bir necmi vezin kaydı altına girmeyip ekser âyetlere bir nevi merkez olması için ve aralarında mevcut mânevi münasebete rabîta olması için her bir âyetin diğer âyetlere bakan bir gözü, müteveccih birer yüzü vardır. Nasıl ki gökyüzünde intizamsız gibi görünen yıldızlardan her bir yıldız kayıt altına girmeyip her birisi diğer yıldızlara bir nevi merkez konumundaysa, işte intizamsızlık içinde kemali

¹¹⁵ Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, IX/ 297

¹¹⁶ Yılmaz, Âyetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet s. 117

¹¹⁷ Tuncer, Faruk, Kur'ân Surelerinde Eşsiz Ahenk, Işık Akedemi Yay. İstanbul, 2010, s. 31

¹¹⁸ Mevdudi, Tefhimu'l- Kur'ân, Mukaddime s.15-17

¹¹⁹ Suyûtî, İtkân, II/110

intizamı gör!”¹²⁰ diyerek sureleri oluşturan âyetler veya birkaç âyetten oluşan necmler tıpkı gökyüzündeki yıldızlar gibi rasgele serpiştirilmiş gibi görünmelerine rağmen yine de aralarında gizli bir nizam ve insicam olduğunu söyler. Bu nizam ve insicam, hiç şüphesiz, Kur’ân’daki îcâzın bir yönüdür.¹²¹

Âyetler arasında münâsebeti yakalayabilmek için Kur’ân’ı okuyan, bazen edebi zevkini, bazen fitrî mantığını hakem kılmalıdır. Böylece umumî veya hususî, zihnî (sübjektif) veya nesnel (objektif), aklî, hissî veya hayalî birtakım irtibatlar kurabilir, isterse bu kelimelerin ıstılahî veya felsefî anlamlarını bilmesin. Âyetler arasındaki telazüm, birçok durumda sebep-sonuç münâsebeti tarzında devam eder. Şâyet böyle bir gerektirme yoksa bir şeyin iki ucunu, zıt tarafını göz önüne sermek söz konusu olabilir; azaptan sonra rahmetin, cehennemden sonra cennetin zikredilmesi, akli harekete geçirdikten sonra kalbe hitab, ahkâmı bildirdikten sonra kalbi yumuşatan zühd ve mev’iza unsurlarını serdetmek bu kabildendir.¹²²

Âyetler arası münâsebetleri bulmaya yarayan umumi usûlü belirtme iki grupta incelenir: Birincisi, insicam ve münâsebeti açık olan âyetler, İkincisi, insicam ve münâsebeti müşkil (güç) olan âyetler ki bu “âyetin âyetle tefsiri” gibidir. Burada mânevi münasebet söz konusu olmaktadır.¹²³

Âyetlerde başlıca tenâsüb ve insicâm çeşitleri şunlardır:

1. Tanzîr: İki benzer hususun arka arkaya zikredilmesidir (2/149-150, 8/74-75).

2. Mudâdde: İki zıt hususun peş peşe gelmesidir. (2/ 3-5,6, 24-25, 4/56-57, 151-152).

3. İstitrât: Bir konudan bahsedilirken başka bir konuya temas edilip yeniden asıl konuya dönülmesidir. (4/171-172, 7/19-22,26, 157-158, 16/48-49)

4. Tahallus; Kelam sahibinin, konusunu bir münasebetle bırakarak başka bir konuya geçmesidir. Mesela 70/1-4, 3/33-34, 7/156, 18/98-99 âyetlerinde bu belagat cihazı vardır. Bir münasebet bulunmadan geçiş yapılırsa buna “iktidâb” denilir.

5. İntikâl: Okuyucunun dikkatini çekmek için **هَذَا** ifadesiyle intikal yapılması (38/ 49,55)

¹²⁰ B. Said Nursi, Sözler, s. 124

¹²¹ Çetin, Mustafa, Âyetler ve Sureler Arasında Münâsebet ve İncicâm, DEÜİF, 1989, Say. 6. s. 540

¹²² Tuncer, Kur’ân Surelerinde Eşsiz Ahenk, s.17-18

¹²³ Çetin, Âyetler ve Sureler Arasında Münâsebet ve İncicâm, s.542

6. Hüsnü'l- Matlab: Bir girişten sonra asıl gayenin belirtilmesidir. (1/4-5, 26/77-83)

7. Teşabühü'l- Etraf: Kelamın mânâ itibariyle başlangıcına uygun bir ifade ile son bulmasıdır. (6/103, 5/118)

8. İhtirâs; Kelamda asıl kastedilen mânânın aksini vehmettiren bir unsurun bulunması sebebiyle yanlış anlaşılma ihtimalini gidermek için kelamın ortasına ve sonuna başka bir sözün eklenmesi (5/54, 27/18, 48/29)¹²⁴

B. Surelerde İnsicâm

Her âyetteki cümleler nasıl birbirini tamamlayıp mânâ bütünlüğünü sağlıyorsa, bir önceki ve sonraki âyetler terkip ve tertip bakımından birbirini tamamlar, aralarında yakın bir irtibat ve insicâm bulunur.¹²⁵ Âyetler arasında yakın bir münâsebet ve insicâm olduğu gibi sureler arasında da insicâm vardır. Bazen bir surede kısaca anlatılan bir konu sonra gelen surede daha tafsilatlı olarak izah edilir. Bunun en açık misalini Fâtiha ile Bakara suresi arasındaki münâsebet teşkil etmektedir. Fâtiha suresinin Kur'ân'ın hülâsası olması sebebiyle “Allah'ın kendilerine gazab ettiği kimseler” bir sonraki sure olan Bakarada daha uzun olarak açıklanmaktadır.¹²⁶

1. Sureler arasındaki insicâm şekilleri şöylece sıralanabilir:

a. Surenin konusu ile ismi arasında insicâm. Mesela Bakara suresinin 67-74. âyetlerinde ismi ile ilgili konu ele alınmaktadır.

b. Surenin baş tarafı ile sonu arasında insicâm (2/3-4 ile 285, 3/3-4 ile 194).

c. Peş peşe gelen sureler arası insicâm; Kur'an-ı Kerim'de peş peşe gelen surelerden pek çoğu birbiri ile münasebet içindedir. Biri diğerini tamamlamaktadır. Mesela Bakara ile Al-i İmran suresi, İsra ile Kehf suresi, Meryem ile Taha suresi, Fil ile Kureyş suresi, Maun ile Kevser suresi Nas ile Felak sureleri gibi

d. Bir surenin son âyetiyle sonraki surenin ilk âyeti veya ilk surenin sonundaki bazı âyetlerle müteakip surenin baş tarafındaki bazı âyetler arasındaki insicâm (Maide 120 ile En'am1, En'am159-164 ile A'raf 6-7).

¹²⁴Yılmaz, Mehmet Faik “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver” DİA. XXXI /570- 571

¹²⁵Çetin, Âyetler ve Sureler Arasında Münâsebet ve İnsicâm, s.443

¹²⁶Tuncer, Kur'ân Surelerinde Eşsiz Ahenk, s. 43

2- Birbirini takip eden sureler arasındaki insicâm yönleri şunlardır;

a. İcmal- tafsil ilişkisi. Önceki surede kısaca temas edilen konuların arkasından gelen surede geniş bir şekilde ele alınması. Mesela Fâtiha suresinde insanlar Rablerinden kendilerini doğru yola iletmesini istemişlerdir; buna nasıl ulaşılacağı, ne gibi ameller yapılması gerektiği de Bakara suresinde geniş olarak ele alınmıştır.

b. Tetimme. Önceki surede anlatılan konuya müteakip surede devam edilmesi, konu ikinci sure ile tamamlanması. Bakara suresinde ele alına iman, ibadet ve muamelat gibi hususlara Âl-i İmran, Nisa ve Mâide surelerinde devam edilmiştir.

c. Sebep- müsebbeb ilişkisi. Önceki surenin sonra gelen sure için sebep durumunda olması. Mesela Fil suresinde, Kâbe’yi yıkmak için filleriyle Mekke üzerine yürüyen Ebrehe’nin ordusunun helak edildiği anlatılmakta, ardından gelen Kureyş suresinde de bunun Kureyşliler’in Beytullah’a ülfetini sağlamlaştırmak için yapıldığına işaret edilmektedir.

d. Umum- husus ilişkisi. İlk surede genel hatlarıyla ele alınan bir konunun ikinci surede özel olarak işlenmesidir. Mesela Felak suresinde “Yarattığı şeylerin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım de!” buyrulduktan sonra Nas suresinde Allah’ın yarattığı şeylerden olup insanların kalplerine vesvese veren cin ve insan şeytanın şerrinden söz edilmiştir.

e. Mükâbele. Sonra gelen surenin öncekinde yer alan konuların mukabili durumunda olması. Mâun suresinde zikredilen Mekke müşriklerinin başlıca özelliklerine ve kötü davranışlarına mukabil Kevser suresinde Hz. Peygamber’in ve dolayısıyla müminlerin yapmaları gereken olumlu davranışlar yer almıştır.

f. Benzerlik- zıtlık ilişkisi. Birbirini takip eden surelerin benzer veya zıt konuları ihtiva etmesidir. Mesela Cuma- Münafikun, Kafirun- Nasr, Leheb- İhlâs gibi¹²⁷

¹²⁷ Yılmaz, Mehmet Faik “Münâsebâtu’l-Âyât ve’s-Süver” DİA. XXXI /570-571

BİRİNCİ BÖLÜM

ÂYET FEZLEKELERİYLE İLGİLİ MESELELER

I - FEZLEKELERİN FÂSILA ÖZELLİKLERİ

Arapça fasl kökünden türeyen ve çoğulu fevasıl olan “fâsıla” kelimesi sözlükte “ara, aralık, ayıran şey, bölme” gibi anlamlara gelmektedir. Âyet sonlarına,¹²⁸ Kur’an âyetlerinin son kelimesine, içinde bulunduğu âyetle onu takip eden âyeti birbirinden ayırdığı için “fâsıla”, son harfine de “el-harfu’l-fâsıla” adı verilmiştir.¹²⁹ Ebû Amr ed-Dâni, fâsıla ile âyetin başlangıç kelimelerini birbirinden ayırarak şöyle der: Fâsıla kendinden sonraki kelamla munfasıl (ayrılan) demektir. Munfasıl kelam âyet başı olduğu gibi, olmayabilir. Aynı şekilde fâsıllar da âyet başı ve başka yer olabilir. Böylece her âyet başı fâsıladır ama her fâsıla âyet başı değildir.¹³⁰

Fâsıla, şiirdeki kâfiye, secideki kârîne gibi, âyetin son kelimesine verilen isimdir.¹³¹ Türkçede buna “durak” denir.¹³² Fâsıla, cümlede mânânın tamamlandığını gösteren durak işaretlerindeki, birbirine uygun harflerdir.¹³³ Mesela bir edip çoğunlukla kâfiyeyi tutturabilmek için anlamı kısmen de olsa ihmal eden kelimeler seçmek zorunda kalır. Kur’an’daki âyet sonlarında (fâsıla) durum bunun tam aksine olup lafızlar mânâyâ uyar, anlam kelimeye tam olarak bürünüp lafız halini alır. Kısa ve özlü anlatımın tercih edildiği yerlerde mânâ ihmal edilmediği gibi muhtevanın ayrıntısına girilmesi gerektiği yerlerde de söz israfına gidilmez. Onda anlamı en güzel yansıtacak, aynı zamanda âyet sonlarının uyumunu gözeterek ifadeye güzellik katacak kelimeler seçilmiştir.¹³⁴ Fâsıla Allah’ın kitabına mahsus bir sıfat olduğundan, Kur’ân’dan başka bir yerde kullanılmaz.¹³⁵

Câberi, Kur’ân’da fâsıla, tevkîfî ve kıyasî olmak üzere iki şekilde bilinir diyerek şöyle açıklar:

¹²⁸ İsfehâni, Müfredât, FSL md. s.573

¹²⁹ Zerkeşi, Burhân, I/ 54; İslam Ansiklopedisi, Fâsıla md. II/ 64; Çetin, Abdurrahman- Topuzoğlu, Tevfik Rüşü “Fâsıla” XII/ 209

¹³⁰ Zerkeşi, Burhân, I/54; Suyutî, İtkân, II/259

¹³¹ Suyutî, İtkân, II/ 259

¹³² Elmalılı, Hak Dini, I/33

¹³³ Suyutî, İtkân, II/ 259

¹³⁴ Yıldırım, Suat “Kur’ân” DİA. XXVI/395

¹³⁵ Suyutî, İtkân, II/ 260

1-Tevkifi fâsıla: Hz. Peygamber'in âyeti okurken üzerinde durduğu her kelime fâsıladır. Durmayıp geçtikleri ise fâsıla değildir. Şâyet bazen durup, bazen geçerse ya fasıla olup olmadığını veya vakf-ı tamı bildirmek ya da nefes almak için yapmıştır. Âyeti vaslederek okursa ya fâsıla olmadığından veya fâsıla olup da tarifi önceden geçtiğinden vasleder.

2-Kıyasî fâsıla: Nassa bağlı olma ihtimali bulunmayan bir kelimenin aralarındaki uygunluktan dolayı, nassa bağlı bir kelime ile kıyaslanmasıdır. Bu kıyasta, ziyade ve noksanlık olmadığından, bir mahzur yoktur. Gayesi “fasl veya vasl” mahallini bildirmektir. Çünkü her kelimedede vakıf caiz olduğu gibi, Kur'ân'ın bütününde vasl da caiz olur. Bu yüzden vakf ile vaslın yerlerini tayinde, kıyasa ihtiyaç duyulmuştur.¹³⁶

Elmalılı Hamdi Yazır: “Âyet fâsılları tevkifidir. Akıl ile belirlenemez. Çünkü bu fâsıllar Kur'ân'ın i'caz yönlerinden birini teşkil etmektedir” der.¹³⁷

Bazı âlimler şöyle der: Fâsıla, konuşurken nefes alma sırasında sözü güzelleştirmek gayesiyle yapılır. Kur'ân'ın bu şekilde okunuşu, beşer kelimasına nazaran farklılık gösterir. Bu farklılığa كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ (42/1) âyetinden istifade edilerek fâsıla adı verilir. Çünkü fâsıla yapılıncı cümle ikiye ayrılır. Bu ayrılma, âyetin sonu ile müteakip âyetin başlangıcı arasında yer alan fâsıla ile olur. Fâsılaya kâfiye denmesi icmaen caiz değildir. Allah Teâla, Kur'ân'ın şiir olmadığını beyan ettiğinden (36/69) bir şiir ıstılahı olan kâfiyenin Kur'ân'da varlığı söz konusu olamaz. Bu bakımdan Kur'ân'da kâfiyenin varlığı nasıl mümkün değilse, şiirde de fâsılanın varlığı mümkün değildir.¹³⁸

Fâsılların seci ile ilgisi yoktur. İbn Dureyd Kur'ân'da seci olmadığını şöyle ifade eder: Şâyet Kur'ân'da seci bulunsaydı, insan kelimadaki üslûptan farksız olurdu. Âyetlerin seci şeklinde gelmesi, Kur'ân'da seci olduğunu gerektirmez. Seci'de mânâ, seci ifade eden lafza bağlıdır. Kur'ân'da seci şeklinde gelen kelimelerin mânâsı ise böyle değildir, mânâ kelimeye değil, kelimeler mânâyâ tabi olur. Seci yapmanın belli bir yolu üslûbu vardır. Belli bir vezne uymadan şiir yazan şair hataya düştüğü gibi, bunlara uymadan seci yapanın cümlesi de bozuk olur, fasih olmaktan çıkar. Hâlbuki Kur'ân'daki fâsıllar birbirinden farklıdır. Bazılarının durma yerleri birbirine yakındır,

¹³⁶ Zerkeşî, Burhân I/98; Suyutî, İtkân, II/259

¹³⁷ Elmalılı, Hak Dini, I/ 34

¹³⁸ Eroğlu, Kur'ân'da Fâsıla, s. 254

bazıları da oldukça uzun mesafede gelir. Aralarında mesafe bulunan fâsılanın ilk vezni, araya giren cümlelerden sonra tekrar eder. Bu ise, secide makbul değildir.

İbn Dureyd şunu da ilave eder: Bir âyette, Hz. Musa'nın Hz. Haruna takdim ettiği, diğer bir âyette ise, seci ve kâfiyeden dolayı tehîr ettiğini söyleyenler, bundaki hikmet; bir kıssanın, aynı mânâda olan değişik kelimelerle tekrar edilmesidir. Bu, belâgatı gösteren zor bir sanattır. Bu yüzden Kur'ân'daki pek çok kıssa değişik ifadelerle tekrar etmiş, aynı ifade ve tekrarları taşıyan cümlelerle muarızların Kur'ân'ın benzerini getiremeyeceklerini vurgulamıştır. Eğer Kur'ân'ın benzerini getirebilecek güçte olsalardı, böyle bir kıssa yazmağa teşebbüs eder, kendi kelimeleriyle aynı mânâyı ifade etmeye çalışırlardı. Hâlbuki Kur'ân'da bazı kelimelerin takdîm-tehîrle gelmesi, seciden ziyade i'cazı gösterir. Açıkça görülüyor ki, fâsılada bulunan harflerin, secide bulunan benzeri harflerle mütenasip düşmesi, fâsılayı fâsıla olmaktan çıkarmadığı gibi, fâsılanın seci olduğunu da göstermez.¹³⁹ Ayrıca fâsılalar arasında, birçok yerde uygunluk bulunmakla beraber, böyle olmayan yerler de istisna değildir.¹⁴⁰

Bir surenin fâsılası tek bir harf olabileceği gibi daha fazla da olabilir. Mesela üç âyetten oluşan Kevser suresinin fâsılası ۾ harfidir, İhlâs suresinin fâsılası ۾ harfidir. Münafikun, Fil ve Nas sureleri de böyledir. Çünkü Münafikûn suresinin bütün fâsılları ن, Fil suresindekiler ل ve Nas suresinin س harfidir.¹⁴¹

Kur'ân'daki fâsılların, kulağa hoş ve akıcı gelmesi bakımından kendinden önceki kelamla ilgisini sağlayan önemli bir hususiyet vardır. Sanki fâsıladan önce gelen kısım, ona bir giriş gibidir. Ayrıca hazfedildiği takdirde âyetteki mânâ bozulması bakımından da ilgisi vardır. Faraza okuyucu fâsılayı okumayacak olsa, dinleyici yaratılışı ve zevk-i selimi ile selikadan gelen bir insiyakla fâsıla sayesinde onu tamamlayabilir. İşte bu yüzden Kur'ân'daki fâsıllar mücerred lafız ve vezinlerden ibaret değildir. Aksine ondan önce bulunan âyetin metni ile kuvvetli bir ilgisi vardır.¹⁴²

Araplar nağmeli söz söylediklerinde sonuna elif, yâ ve nun ilave ederlerdi. Bununla sesi uzatırlardı. Arap dilinde var olan bu özellik mânâdan taviz vermeden kelimeye nağmeli bir yapı oluşturması için Kur'ân tarafından kullanılmıştır.

¹³⁹ Suyutî, İtkân, II/ 262

¹⁴⁰ Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyet, s. 70

¹⁴¹ Çetin, Abdurrahman, Topuzoğlu, Tefik Rüştü "Fâsıla" DİA. XII / 209

¹⁴² Eroğlu, Kur'ân'da Fâsıla, s.255

Arap dilinde münâsebet önemli bir konudur. Suyutî el-İtkân'da âyet fezlekeleri ile ilgili yaklaşık kırk vecih olduğunu kaydeder. Bunların belli başlıları şunlardır: Takdîm ve tehîr, hazif ve ziyâde, kelime ve sigada yapılan değişiklik, kıraat farklılığına bağlı değişiklik vb.¹⁴³

A - Hazif ve Ziyâdeler

Kelimenin bir kısmı çıkarılıp diğer kısmının kalması olarak bilinen hazif, Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetinde mevcuttur.

1- Menkûs ى nın hazfi;

الكَبِيرُ الْمُتَعَالِ “Büyük ve yüce olan O'dur” (13/9). الْمُتَعَالِ kelimesinin sonunda menkus ى hazfedilmiştir.

يَوْمَ النَّادِ “Birbirinizden imdad isteyeceğiniz gün” (40/32). النَّادِ kelimesinin sonunda menkus ى hazfedilmiştir.

2- Merfu muzari fiildeki ى nın hazfi;

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِرُ “Akıp giden gece hakkı için” (89/4).

Âyet-i kerimede ى fasılaya uyum için “يسر” kelimesindeki asli harf olan ى fasılaya uyum için düşürülmüştür.¹⁴⁴ Yukardaki örneklerde aynı durum söz konusudur.

3-Mef'ulün hazfi

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ { أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ } وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ { وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ }
“Ey Resulüm! Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da. Seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni dinin hükümlerinden habersiz bulup seçerek dosdoğru yola koymadı mı? Seni muhtaç bulup ihtiyacını gidermedi mi?” (93/ 3,6, 7,8).

Burada Duha suresindeki mefuller hazfedilmiştir. Bu, Arapların kullandıkları üslûba benzer, ancak buradaki hazifler ondan daha edebi bir yapı içinde olduğu açıktır.¹⁴⁵

¹⁴³ Suyutî, İtkân, II/263

¹⁴⁴ Kutup, Kur'ân'da Edebi Tasvir, s.133

¹⁴⁵ Zemahşerî, Keşşâf, IV/765; Zerkeşî, Burhân, I/76

4- İsm-i tafdillerin mef'ullerinin hazfi;

يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى “İster yavaş konuş, ister açıktan, O’na göre birdir. Zira O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir” (20/7). Burada ism-i tafdilın müteallakı olan وَأَخْفَى kelimesinin mefulu hazfedilmiştir.

5 - İzafet ی sının hazfi;

وَنُذِرُ “cezalandırmam ve tehdidim! Görsünler bakalım!” (54/16). وَنُذِرُ kelimesinin sonunda izafet ی sı hazfedilmiştir.

فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ “cezam nasılmış, gördüler” (13/32). Burada da aynı durum söz konusudur.

وَمَا لَهُمْ مِّنَ اللَّهِ مِن وَّاقٍ “Onları Allah’ın elinden kurtaracak kimse de yoktur ” (13/34). âyetlerini, kıraat imamlarının çoğu son kelimeyi, ی ’sız olarak, kâf harfî üzerinde vakfederek okumuşlardır. Durum müteakip âyet olarak gelen, وَال مِن âyetinde de aynıdır.¹⁴⁶

Ziyâdeler:

1-Med harfinin ziyâde olarak gelmesi;

وَتَتَّخِذُونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا “Siz Allah hakkında türlü türlü zanlar beslemeye başlamıştınız” (33/10).

وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا “keşke Peygambere itaat etseydik!” (33/66).

فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا “ama onlar bizi yoldan saptırdılar” (3/67).

Yukardaki her üç âyette de fezlekede “ا” Önceki ve sonraki âyet fasılalarına uyum için ziyade olarak gelmiştir.

¹⁴⁶ Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, XIII/ 461

لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى “Firavun’un size ulaşmasından ve boğulmanızdan endişe edip korkmayın!” (20/77).

سَنُقْرُوكَ فَلَا تَنْسَى { } إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى

“Bundan böyle sana Kur’ân okutacağız da sen unutmayacaksın. Ancak Allah’ın dilediği müstesna.Çünkü O, size göre açık ve net olanı da, gizli olanı da pek iyi bilir” (87/6-7) âyetlerinde de ziyâdeler aynı maksadla fâsılaya uyum için gelmiştir.

2 - Sakin ه نın âyet fâsılasına katılması: Sekte (ه) ’sının okunması şeklinde ifade edilen sakın ‘he’ fâsılaya şu şekilde gelir;

مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيهِ { } هَلَاكَ عَنِّي سُلْطَانِيهِ

“Servetim, malım bana fayda etmedi! Bütün gücüm, iktidarım yok oldu gitti!” (69/28-29).

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ { } فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ { } وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ { } فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ { } وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَتْ { } نَارٌ حَامِيَةٌ

“Artık kimin tartıları ağır basarsa, Memnun kalacağı bir hayata girer. Kimin tartıları da hafif gelirse, Onun barınağı da *Haviye* olur. Onun ne olduğunu bilir misin? *Haviye* bir ateştir: kızgın mı kızgın! (101/6-11) Karia suresinde gelen bu ه fasılayı dengelemiş, mevzuya fesahat açısından büyük tesir katmıştır.¹⁴⁷

B -Takdîm ve Tehîr

1-Zaman bakımından müteahhir olanın takdimi:

فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى “ Âhîret hayatı da, dünya hayatı da Allah’ın elindedir.” (53/25)

Âyetinde, dünyayı ifade eden الأُولَى âyette fasılalara riâyet olmasaydı başa alınırdı.

Fasılada insicam göz önüne alınarak burada takdim ve tehir yönüne gidilmiştir.

¹⁴⁷ Zerkeşî, Burhân, I/61

“Dünyada da âhirette de bütün hamdler, güzel övgüler
O’nadır” (28/70) âyetinde olduğu gibi **الأُولَى** kelimesi önce gelmiştir. Burada lafızlar
değişse de mânâ aynıdır. Çünkü Kur’ân’da lafız mânâya bağlıdır.¹⁴⁸

2- Zamirin, yerini tuttuğu kelimeye takdimi:

نَفْسِهِ. “Mûsâ birden, içinde bir endişe duydu”(20/67). فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى
kelimesindeki zamir Musa’ya râcidir, fakat âyette ondan önce gelmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’de âyet fâsılalarında yapılan bu tür değişikliklerle meydana gelen
insicâm, okuyana okuma zevki verirken dinleyenin de kulak zevkini okşamaktadır.
Âyetlerdeki ve fezlekelerdekiinsicâm uyumuna dair gözlem, Kur’ân’ın her yerinde açık
bir şekilde ortaya çıkar. Bunun delili, ifadedeki kelimenin kurallı şekilden çıkarılıp özel
bir şekle sokulması, ifadenin tertibinin takdim veya tehir yapılarak değişmesi veya
nazımda bir değişiklik yapılmasıdır.¹⁴⁹

II-MEKKÎ VE MEDENÎ AÇIDAN ÂYET FEZLEKELERİ

A. Mekkî Âyetlerin Fezlekeleri

Mekke döneminde inen âyetler, çoğu kez kısa ve vecizdir. Çünkü Mekke ehlinin
sanatları kelam, hikmetleri ise beyândır. Mekki âyetler öncelikle Mekke ehline hitap
etmektedir. Bu açıdan bakıldığında hem kısa, hem de uzun surelerin “veciz bir üslûb”
içinde olduğu görülür.

Lafzî güzelliği ortaya çıkarmak için kullanılan veciz ifadeli bu âyetler, hareketli bir
anlatım ve ses ahengine sahiptirler.¹⁵⁰

Mesela;

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ { } فَمُ فَاَنْذِرْ { } وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ { } وَتَبَايَكَ فَطَهِّرْ { } وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ { } وَلَا تَمُنْ بِتَسْتَكْبِرْ { }
وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ { } فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ { } فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ { } عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ

¹⁴⁸ Zerkeşî, Burhân, I/56

¹⁴⁹ Kutup, Seyyid, Kur’ân’da Edebi Tasvir, trc, Ömer Aydın, Ertuğrul Özalp, işaret yay, İstanbul, 2001,
s.132

¹⁵⁰ Salih, Kur’ân İlimleri, s.191; Derveze, Kur’ânü’l-Mecid, s.106

“Ey örtüye bürünen! (İnziva arzu eden!) Ayağa kalk ve insanları uyar! Rabbinin büyüklüğünü an! Elbiseni tertemiz tut, maddî manevî kirlerden arın, pis ve murdar olan her şeyden kaçın, Verdiğini çok bularak minnet etme! Rabbinin yolunda sabret! Sûr’a üflendiği gün, Doğrusu o, çok çetin bir gün! Kâfirlere hiç kolay olmayan bir gün!” (74/1-10).

Bu âyetlerde birbirinden uzak renkler ve birbirine zıt üslûplarla insicam vardır. Nâziât suresinde iki musiki üslûbu var. Tema ile tamamen uyuşan iki musikî üslûbu ve iki ika! Birincisi hareketli, sür’atli, kısa dalgalı, kuvvetli, elektrikli bir tema ile uyuşan yapısı sert bir bölümde kendini göstermektedir. Şöyle:

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا { } وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا { } وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا { } فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا { } فَالْمُدْبِرَاتِ أَمْرًا { }
يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ { } تَتَّبِعُهَا الرَّاغِبَةُ { } قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ { } أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ { } يَقُولُونَ أَنَّنَا
لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ { } أَئِذَا كُنَّا عِظَامًا نَّخِرَةً { } قَالُوا نَلَاكَ إِذَا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ { } فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ { }
فَإِذَا هُمْ .

“ Var gücüyle koşanlar, Neş’e ve şevkle yürüyenler, Yüzüp yüzüp gidenler, yarışıp geçenler, işleri düzenleyip yönetenler hakkı için ki: (kıyamet gerçektir, hepiniz ölümden sonra diriltileceksiniz!) Günü gelince, sura ilk üfleme, yeri şiddetli bir depremle yıkacak! Onu izleyen ikinci üfleme herkesi mezarından kaldıracak! O gün kalpler güp güp atacak! Gözler yere eğilecek! Fakat buna inanmayanlar alay ederek şöyle derler: ‘Çürümüş kemik haline geldikten sonra mı biz eski durumumuza getirilecekmişiz! O takdirde bu, bizim için ziyanlı bir dönüş olur!’ Fakat olay (zor değil,) bir tek emirden ibarettir. Bir anda mahşerde toplanıverirler!” (79/1-14).

كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ , وَاحِدَةٌ sert musikisiyle bütün bu sözler onu zor görmekten ileri gelen kıyametin olacağına bir ihtimal vermeyen kaynaklandığı için kısa red ile kestirme cevap fezleke şeklinde buyuruluyor ki; فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ yani onu Allah’a göre zor bir şey zannetmeyin.O bir tek haykırıştan, zorlu bir kumanda ile bir tek sesleniştan ibarettir.¹⁵¹

İkincisi hareketi yavaş, yumuşak dalgalı, orta uzunlukta kıssa teması olan bölüme

¹⁵¹ Elmalılı, Hak Dini VIII/514,

geçilmiştir. Şöyle:

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ { إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى { اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ { فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَٰهٌ إِلَّا أَن تَرْكَبِي { وَأَهْدِيكَ إِلَىٰ رَبِّكَ فَتَخْشَىٰ { فَأَرَاهَا لآيَةً الْكُبْرَىٰ { فَكَذَّبَ وَعَصَىٰ { ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَىٰ { فَحَشَرَ فَنَادَىٰ { فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ { فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَىٰ { إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ

“Mûsa’nın hadisesinden haberin olmuştu değil mi? Hani Rabbi ona kutlu Tuvâ vâdisinde şöyle seslenmişti: “Firavuna git, zira o iyice azdı! Ona de ki: kendini arındırmaya gönlün var mı? “İster misin seni Rabbine kavuşturan yola vurayım. Böylece sen de O’na saygı duyasın?” Ona en büyük mûcizeyi gösterdi. Fakat o buna “yalan” dedi ve isyan etti. Sonra sırtını dönüp Mûsâ’ya karşı bir çalışma içine girdi. Adamlarını topladı ve onlara: “Sizin en yüce rabbiniz benim!” dedi. Allah da onu hem dünyada, hem de âhirette şiddetle cezalandırdı. Bu da Rabbini sayıp günahlardan sakınan kimselere bir ibret oldu” (79/15-26). نَكَالَ kelimesi burada hem ta’zib mânâsında, hem de herkese ibret olan cezâ mânâsında mastar isimdir *فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةٌ لِّمَن يَخْشَىٰ* fezlekesi, herkese ibret olacak şekilde cezalandırmasından korkacak olan, saygısız bulunan kimseler için ibret alınacak bir ders vardır.¹⁵² şeklinde gelmiştir.

Mekkî âyetler, Medenî âyetlere nazaran konu birliği yönü ile de farklı bir üslûba sahiptirler. Mekkî surelerin hemen hepsinde konu birliği vardır.¹⁵³

Mesela; Kadir, Zilzâl, Adiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fîl, Kureyş, Kevser, Kâfirun, Tebbet, İhlâs, Felak, Nas sureleri konu birliğine sahiptir.

Yoğun olarak Allah’a ibadet etmeye çağrı, şirke karşı savaş, âhiret gününe davet ve cennet ve cehennem tasviri gibi tevhid ve imanla alakalı âyetler nazil olmuştur.

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ { الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ { وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَّزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ {

أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ { لِيَوْمٍ عَظِيمٍ { يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

¹⁵² Kutup, Kur’ân’da Edebi Tasvir, s.170-171, Adiyat ve Leyl sureleri bu üslûba örnek verilebilir.

¹⁵³ Derveze, Kur’ânü’l- Mecid, s. 106,

Kullanılan üslûp güzel ahlaka, toplumsal, manevi ve insani değerlere çağrı, günahlardan ve çirkin hayâsızlıklardan sakındırma ağırlıklıdır. Üslûb ise davet, teşvîk, eleştiri ve uyarı üslûpludur.¹⁵⁴

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ { الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ { يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ { كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ
{ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ { نَارُ اللَّهِ الْمَوْقَدَةُ { الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ { إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ { فِي
عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ

Keza Mekkî olan Nebe suresi takrîr (vurgulu anlatım) üslûbu olarak م ve ن fâsılasıyla başlamaktadır. Bu üslûb 1-5. âyetlerde şöyle gelmiştir;

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ { عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ { الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ { كَلَّا سَيَعْلَمُونَ { ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ

5.âyetten sonra yeni bir manevi tarza geçilmiştir. Takrirden cedel üslûbuna geçerek düzen değişmektedir.¹⁵⁵

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا { وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا { وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا { وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا { وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ
لِبَاسًا { وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا { وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا { وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا { وَأَنْزَلْنَا مِنَ
الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا { لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا { وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا { إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا

Surede, Allah Teâlâ'nın âhirete yönelik fiillerini insana kabul ettirmek, zihinleri tasdike hazır hale getirmek için Onun dünyadaki harika fiillerine işaret edilir. Bunların benzerlerinin âhiret için ne derece imkân dâhilinde ve Allah Teâlâ için de ne derece kolay olduğuna işaret edilerek konu bir “karar günü,” vakti kesin olarak belirlenmiş bir gündür. ¹⁵⁶ İNَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا. fezlekesi konuyu özetleyip son noktayı koymaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in her yerinde özel nazmı, fâsılaların kısalık ve uzunluğuna uygundur. Bu, Mekkî olan kısa surelerde kısa cümlelerde, tasvir ve teşhis yapılan yerlerde genel özelliğiyle tam bir açıklıkla ortaya çıkar. Uzun surelerde ise az veya çok

¹⁵⁴ Derveze, Kur'ânü'l-Mecid, s.106; Tuncer, Kur'ân Surelerindeki Eşsiz Âhenk, s.90

¹⁵⁵ Kutup, Kur'ân'da Edebi Tasvir, s. 137-138

¹⁵⁶ B. Said Nursi, Sözler, s. 407; 78/21-36, Ayrıca bk. 7/44-50; 39/71-75; 44/43-57,

gözden kaybolur. Mesela Necm suresindeki fezlekeler vezin itibariyle aşağı yukarı birbirine denktir. Şöyle:

وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ { مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ { وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ { إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ
{ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ { ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ { وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ { ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ { فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ
أَوْ أَدْنَىٰ { فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ { مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ { أَفَتُنْمِزُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ { وَلَقَدْ
رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ { عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ { عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ { إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ { مَا زَاغَ
الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ { لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ

Fâsılalar bazen birbirine benzer (mütemâsil), bazen birbirine yakın (mütekârib) olarak gelir. Mekkî sureler de genellikle birbirine benzerdir.

Tûr suresindeki âyet fâsılalarını mütemâsile örnek olarak zikredebiliriz.

وَالطُّورِ { وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ { فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ { وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ { وَالسَّفِّ الْمَرْفُوعِ { وَالْبَحْرِ
الْمَسْجُورِ

Ayrıca Şems, Leyl, Kadir, Asr, Fîl, Kevser, İhlâs, Nâs surelerini de mütemâsile örnek olarak verebiliriz.¹⁵⁷

Mekkî âyetler bazen mütekârib olarak gelir. Mütekâribe örnek olarak Fâtiha suresinin âyetlerini verebiliriz.¹⁵⁸

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ { الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ { مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ { إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ { اهْدِنَا
الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ { صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ {

Mekkî surelerin ilk döneminden itibaren âyet fezlekelerinde Esmâ-yi Hüsnâ'yı görmek mümkündür. Mesela;

وَمَا تَقَمُّوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ { الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ شَهِيدٌ

“Onların müminlere bu işkenceyi yapmalarının tek sebebi, müminlerin göklerin ve

¹⁵⁷ Zerkeşî, Burhân, I/60

¹⁵⁸ Zerkeşî, Burhân, I/72-73; Ayrıca bk. 20/1-5; 100/1-5; 89/1-4; 5471-10; 81/15-18, 93/1-7; 68/1-10

yerin tek hâkimi, azîz ve hamîd (mutlak galip ve bütün övgülere lâyık) olan Allah'a iman etmeleri idi. Allah her şeye şahittir” (85/8-9) .

وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ “O gafurdur (affi ve gufranı boldur), vedüddur (kullarını sever, onlar tarafından da sevilir)” (85/14).

إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ

“Çünkü biz daha önce Allah'a dua ve ibadet eder, bizi ateşten korumasını niyaz ederdik. Gerçekten O, berr'dir, rahîmdir (hayırların kaynağıdır, merhamet ve ihsanı boldur)” (52/28).

كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَحَدًا عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ

“Onlar âyet ve delillerimizin hepsini yalan saydılar. Biz de onları mutlak galip, tam muktedir olan Allah'ın şanına yaraşır tarzda cezalandırdık” (54/42).

إِنَّ الْمُنَاقِبِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهْرٍ { } فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ

“Ama muttakiler ise cennetlerde, bahçelerde ve ırmak kenarındadırlar. Son derece kuvvetli o Hükümdarın, hak ve dürüstlük meclisinde yerlerini alırlar” (54/54-55).

إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا { } وَمَا تَشَاوُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا

حَكِيمًا

“İşte bu, bir öğüttür, bir uyarıdır. Artık dileyen Rabbine varan yolu tutar. Ama Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz. Çünkü her şeyi bilen, tam hüküm ve hikmet sahibi olan, Allah'tır. Her şeyi bildiği gibi, rahmet ve hidâyete lâyık olanları da pek iyi bilir” (76/29-30).¹⁵⁹

Kur'ân-ı Kerim'in sahip olduğu insicâmı teşkil eden hususiyetlerden biri söz sanatlarıdır. Bazı söz sanatları Mekkî surelerin karakteristik özelliği durumundadır.

1. Seci': Âyetlerin sonundaki fezlekelerin kâfiye gibi tekrar etmesi, dinleyenleri sanki şifreliymiş zannını uyandıran kısa cümlecikler ve bu cümleciklerin kâfiye gibi bitmesi, dolayısıyla ilk gelen surelerde bu ifadeler, müşriklerin Hz. Peygamber'i kâhin ve şâir olmakla itham etmişlerdir.¹⁶⁰ Mesela;

¹⁵⁹ Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyet, s. 69; Ayrıca bk. 54/42, 54; 76/30

¹⁶⁰ Tuncer, Kur'ân Surelerindeki Eşsiz Ahenk, s.82

مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ { هَلَاكَ عَنِّي سُلْطَانِيهِ { خُذُوهُ فَغُلُّوهُ { ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ { ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ
ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ {

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ { وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ

Âyetlerin seci şeklinde gelmesi, Kur’ân’da seci olduğunu gerektirmez. Seci’de mânâ, seci ifade eden lafza bağlıdır. Kur’ân’da seci şeklinde gelen kelimelerin mânâsı ise böyle değildir, mânâ kelimeye değil, kelimeler mânâyâ tabi olur.¹⁶¹

2. Mukâbele: Aralarında tenâsüp bulunan iki veya daha fazla kelimeyi zikrettikten sonra, aynı tertibe göre mânâ yönünden onların zıddı olan lafızları sıralamak¹⁶² demektir.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ { وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Zerre ağırlığınca hayır yapan onu bulur, Zerre ağırlığınca şer yapan da onu bulur.”

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ { وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ { فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ

وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ { وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ { فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ

“Malını Allah yolunda harcayıp O’na saygı duyarak haramdan sakınan, O en güzel kelimeyi (kelime-i tevhidi) tasdik eden kimseyi. Biz de en kolay yola muvaffak ederiz. Cimri davranan, bir de kendini güçlü sanıp Allah’tan müstağni gören, o en güzel kelimeyi (kelime-i tevhidi) yalan sayanı ise, en sarp yola sardırırız” (92/5-10).

3. Tefkîk: Çeşitli mânâları birbirinden ayrı fakat vezin yönüyle birbirine denk cümlelerle ifade etmektir.

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ { وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِي { وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ { وَالَّذِي يُمِيتُنِي
ثُمَّ يُحْيِينِ {

“O’dur beni yaratan ve hayat imkânlarını veren, maddeten ve mânen yol gösteren. O’dur beni doyuran, O’dur beni içiren. Hastalandığımda O’dur bana şifa veren. O’dur beni öldürecek ve sonra da diriltecek olan” (26/78-81).

¹⁶¹ Suyutî, İtkân, II/ 264

¹⁶² Zerkeşî, Burhân, III/ 458

4. Aks: Bir cümle veya mısranın sonunu başa, başını da sona almak suretiyle yeni bir cümle teşkil etmektir.¹⁶³

وَمَنْ يُخْرِجِ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجِ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرِ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ

“Kimdir ölüden diriye, diriden ölüyü çıkarana. Kimdir bütün işleri çekip çeviren, kâinatı yöneten. ‘Allah!’ diyecekler, duraksamadan: De ki: ‘O halde sakınmaz mısınız O’nun cezasından?’”¹⁶⁴ Diri ile ölü birbirinin aksi, zıddıdır.

B. Medenî Âyetlerin Fezlekeleri

Medenî âyetlerde vecîz ifadeler nadir denecek kadar azdır. Âyetler genel olarak uzundur. Medine ehline yapılan hitabın, Mekke ehline yapılan hitabın aynısı olması mümkün değildir.¹⁶⁵ Ahlâk, toplum, hukuk sistemi pratik hayatla ilgili prensipler yasama üslûbuyla gelir.

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِن كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِن كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُ وَلَدٌ وَوَرِثَتْهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِن كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دِينِ آبَاؤِكُمْ وَأَبْنَاؤِكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

“Miras konusunda, Allah çocuklarınız hakkında şöyle emreder: Erkeğin hakkı, kadının hissesinin iki mislidir. Şayet kadınların sayısı ikiden fazla ise onlar terikenin üçte ikisini alırlar. Eğer kız evlat tek ise terikenin yarısını alır. Anne babaya gelince, ölenin çocuğu varsa, onun terikesinden her birine altıda bir hisse vardır. Eğer çocuğu yoksa ve kendisine ana babası vâris oluyorsa annesine üçte bir hisse vardır. Şayet ölenin kardeşleri varsa, ölenin yaptığı vasiyetin ifasından ve borcunun ödenmesinden sonra annenin hissesi altıda birdir. Babalarınız ile evlatlarınızdan hangisinin size daha faydalı

¹⁶³ Zerkeşî, Burhân, III/ 292-293

¹⁶⁴ 10/31, Ayrıca bk. 2/187; 22/61; 29/3

¹⁶⁵ Salih, Kur’ân İlimleri, s.192

olacağını siz bilemezsiniz. Bunlar Allah'ın koyduğu farzlardır. Allah muhakkak ki alim ve hakîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir)” (4/11).

إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا Allah Teala fezlekedede buyurduğu gibi ilim ve hikmeti ile farz ve takdir buyurmuş olduğu bu hükümler dünya ve ahiret fayda ve menfaatinize uygundur. Bu paylaşımda farklı düşüncelere saplanacak olunursa, onu Allah'ın ilmine havale ediniz ve gereği gibi amel ediniz.¹⁶⁶

Medenî âyetlerde cihad yükümlülüğü, cihadla ilgili gelişmeler ve savaş ortamı **tasvir** edilir.

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِّنكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الْأَمْرِ مِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنفُسِهِم مَّا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُل لَّو كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Sonra o kederin peşinden üzerinize bir güven duygusu indirdi. Sizden bir kısmını bürüyen tatlı bir uyku hali verdi. Bir kısmınız ise can derdine düşmüş, Allah hakkında Cahiliye devrindekine benzer, gerçek dışı şeyler düşünüyorlar: ‘Bu işin kararlaştırılmasında bizim yetkimiz mi var? Ne gezer!’ diye söyleniyorlardı. De ki: ‘Bütün yetki ve karar Allah’ındır’ Onlar aslında içlerinde, sana karşı açığa vuramadıkları bir şeyler saklıyor ve kendi aralarında: ‘Bu emir ve komuta işinde bir payımız olsaydı, şimdi burada olmaz, öldürülmezdik.’ diyorlardı. De ki: Siz evlerinizde dahi olsaydınız, haklarında ölüm takdir edilenler, mutlaka düşüp ölecekleri yerlere doğru çıkacaklardı. Allah, sizin içinizde olanı sınamak ve kalplerinizi her türlü vesvese ve kirden arındırıp pırıl pırıl yapmak içindir ki bunu başınıza getirdi. Allah sinelerin özünü dahi bilir” (4/154).

وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ Şu halde insanları öyle imtihanlara çekmesi bilmediğinden

¹⁶⁶ Elmalılı, Hak Dini, II7526

değildir. Fezlekedede geldiği gibi, Rabb olmanın gerektirdiği bir seçme sırrı vardır ki, bununla müminler alışkanlık kazanır, münafıkların da durumları ortaya çıkar. Allah (cc) imtihan edişinin, göğüslerde bulunan şeylerin veya diğer şeylerin kendisine gizli olmadığını göstermek için zikretmiştir.¹⁶⁷

Geçmiş dönemden kalma bazı eski gelenekler kaldırılır, diğer bazıları ıslah edilip arındırılarak yürürlükte bırakılır. Ahlâk ve toplumu ıslah amacıyla yeni gelenekler getirilir. Bu dönemde inen âyetlerde nifakla, münafıklarla ve münafıkların yapıp ettikleriyle ilgili **somut tablolar** çizilir.

Medenî âyetlerde Yahudiler söz konusu olunca **sert bir üslûp** dikkat çeker. Bunlar imana davet edilirken, eleştirilirken ve konumları tasvir edilirken ağır bir dille tehdit edilirler. Olumsuz tavır ve durumlarını **tasvir eden tablolar** sunulur. Şöyle ki:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ ﴿١﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“De ki: Ey Ehl-i kitap, niçin Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Halbuki Allah yaptığınız her şeyi görmektedir. De ki: Ey Ehl-i kitap! Siz gerçeği görüp bildiğiniz halde, niçin Allah’ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek iman edenleri Allah yolundan men ediyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir” (3/98-99).

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

fezlekedeki bu ifade açık bir tehdittir. Çünkü onlar Hz. Peygamber’in nübüvvetini açıkça inkâr etmişlerdir. Her iki âyette de قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ hitabı tekrar etmiştir. Gaye onları en güzel bir şekilde kınamaktır.¹⁶⁸

Âyetlerde, hukuksal, toplumsal, ahlakî ve ailevî meselelere ilişkin fetva istekleri ve bunlara verilen yasama nitelikli **cevaplar insicamlı** bir şekilde gündeme getirilir.¹⁶⁹

Bu dönemde bazen Kur’ân’ın bir kısım âyetlerinde fâsıla bulunmaz. Fakat yine de vezninde, namesinde o en yüksek seviyesini korumaktadır. Ahkâm âyetlerinin birçoğu bu türden sayılabilir. Mirasla ilgili 4/11-12. âyetler Kur’ân’ın uzun sayılan âyetlerindendir. Çünkü her iki âyetin Mushaf’taki hacmi on iki satırdan daha fazladır. Buna rağmen mezkûr âyetlerde, ne mütekârip ne de mütemâsil sayılmayan, sadece iki

¹⁶⁷ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VII/137; Elmalılı, Hak Dini, II/449

¹⁶⁸ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VI/ 507

¹⁶⁹ Derveze, Kur’ânü’l- Mecid, s.107

fâsıla bulunmaktadır. Çünkü o hükümleri açıklamanın yanında, nâmeleri âhenkli ve lafızları birbirine münâsip ilahî bir kelimedir. Zikredilen bir takım matematiksel rakamlar, lafız ve mânâların uyumunu bozmamış; tam aksine en yüksek dereceden bir kelam olma vasfını korumuştur.¹⁷⁰

İbadetlerle muamelat, helal ile haram, şahsî hallerle devletlerarası hukuk, siyasî ve iktisadî durumlarla barış ve savaşı ilgilendiren meseleler ve savaş vakaları gibi pek çok şer’î hakikatler, farklı ölçülerde olsa bile büyük çoğunlukta âyetlerde tekrar edilmektedir. Her tekrar edilişte de şekil devamlı olarak yenilenmekte, öyleki bazen yeni şekiller kendinden öncekini neshetmekte, yahut en azından mücmeli tafsil etmekte, bazı mutlaklarını takyid etmekte ve bazı umumlarını tahsis etmekte, İslamın emirlerinde takip etiği tedric hikmetini tasvir etmektedir.¹⁷¹

III- LAFIZ YÖNÜNDEN FEZLEKELER

Lafız yönünden değişik şekillerde gelen bazı âyet fezlekeleri, Kur’ân-ı Kerim’in vermek istediği asıl mânâyı, muhatabın daha doğru anlamasına fevkalâde yardımcı olmaktadır. Âyetin sonunda bu şekilde gelen fezlekeler, kastedilen mânâyı ışık tutar. Tek başına fazla bir anlam ifade etmeyen bu lafızlar, âyetlerin cümle yapısında önemli bir fonksiyon icra ederler. Buldukları âyetlerin tam anlamıyla kavranılması bu lafızlara dikkat etmemize bağlıdır. Bu şekilde Kur’ân âyetlerini düşünen için, âyetin içeriği ile fezlekeler arasında bir bağlantı sağlanmış olur.¹⁷² Bu lafızları şöyle sıralayabiliriz:

A. İsm-i İşaretler

1. **أُولَئِكَ** İsm-i işareti

Kur’ân-ı Kerim’de **أُولَئِكَ** iki yüz dört âyette gelmektedir.¹⁷³ Bu ism-i işaretle gelen fezlekeler özellikle olumlu veya olumsuz insan tiplerini niteler. Olumlu insan

¹⁷⁰ Eroğlu, Kur’ân’da Fâsıla, s.259

¹⁷¹ Salih, Kur’ân İlimleri, s.238

¹⁷² Meydanî, Kavaidü Tedebbürü’l- Emsel, s.429; Tanç, Halil İbrahim, Kur’ân-ı Kerim’de Edatlar, Fecr yay. Ankara, 2009, s.12

¹⁷³ Mucemü’l- müfehres **أُولَئِكَ** maddesi, s. 128-131

tiplerinden ve davranışlardan bahseden âyet fezlekelerinde genellikle; وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ şeklinde veya buna benzer ifâdelerde gelmiştir.

Olumlu insanı niteleyen şekilde gelen âyetler:¹⁷⁴

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“İşte bunlardır Rab’leri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlardır felâh bulanlar” (2/5).

“Âyet-i kerimede أُولَئِكَ kelimesinin tekrar edilmesi, hidâyetin sadece onlara tahsis edilmiş olduğu gibi, kurtuluşun da sırf onlara tahsis edildiğine dikkat çekmek içindir. أُولَئِكَ nin tekrarı, hidâyet ile felahın ayrı ayrı birer haslet olduklarına işaretir. Yani her bir أُولَئِكَ makabline bir icmaldir. Zira birinci أُولَئِكَ saadet-i âcile olan hidâyet semeresine işaretir. İkinci أُولَئِكَ hidâyetin acil semeresine işaretir. الْمُفْلِحُونَ kelimesindeki (ال) hakikatı tasvire işaretir. Sanki hal diliyle şöyle demektedir: “Eğer müflihlerin hakikatini görmek istersen, أُولَئِكَ nin ayinesine bak, sana görünecektir.” Yahut onların tayin ve temyizlerine işaretir. “Ehl-i felah olanları tanımak istersen أُولَئِكَ ye bak, içindedirler.” Ya da hükmün zahir ve bedihi olduğuna işaretir.”¹⁷⁵

يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

“Bunlar Allah’ı ve âhireti tasdik eder, iyilikleri yayar, kötülükleri önler ve hayırlı işlere yarışırçasına koşarlar. İşte onlar Salihlerdendirler” (3/113). Kaim ümmet olma, gece saatlerinde Allah’ın âyetlerini okuma, secde etme, âhirete inanma, iyiliği yayıp kötülüğü önleme, hayır işlerinde yarışma مِنَ الصَّالِحِينَ âyetin ifade ettiği

¹⁷⁴ Bk. 2/ 82, 121, 157, 177, 202, 218; 3/104,114, 132, 199; 4/17, 69, 124, 146, 152, 162; 6/82, 89, 90; 7/ 8, 37, 42,157; 9/18, 20, 71, 88; 10/26; 11/11, 23; 13/22, 17/19,81,18/ 21; 19/58,60; 20/75; 21/101; 23/10,11,102; 24/26,51,62, 28/54; 30/38,39; 31/5; 24/4; 37/41; 39/18,33; 40/40; 46/14; 49/7,15; 56/11; 57/19; 58/22; 59/8,9; 64/16; 70/35; 72/14; 90/18; 98/7

¹⁷⁵ İşârâtü'l- İ'caz, s.62-63; Râzi, Mefâtiḥul- Gayb, I/469

sıfattır. Bunun mânâsı, “işte vasfedildikleri bu sıfatlara sahip olanlar yok mu, onların halleri Allah (cc) ın yanında güzel olup, Allah’ın kendilerinden razı olduğu salihler cümlesindedir” şeklindedir. Bil ki bu şekilde vasıflanma, medih ve övgünün zirvesidir. Buna Kur’ân da akıl da delâlet eder.¹⁷⁶

Olumsuz insan tiplerini niteleyen âyet fezlekelerinde

أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ şeklinde ism-i işaretler gelmiştir.

Olumsuz insan tiplerini niteleyen âyetler:¹⁷⁷

الَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ
أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Bu fâsıklar o kimselerdir ki, Allah’a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah’ın, kurulmasını istediği bağları koparır ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. **İşte bunlar ziyana uğrayanların ta kendileridir**” (2/27).

Burada أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ şeklinde ism-i işaretle biten fezleke, evvelki cümlenin neticesi ve aynı zamanda tekidedir. Şöyle ki: Âyetin başında ahdi bozmak, sila-i rahmi kesmek, yeryüzünde fesad çıkarmak gibi fasıkların cinâyetlerini korkunç bir şekilde söyledikten sonra, bu cümlede evvelki tehdit ve korkuyu tekid için, fasıkların cinâyetlerinin netice ve cezasını şöyle beyan etmiştir: “O fasıklar, âhiretlerini verip dünyayı aldıkları gibi, hidâyeti dalaletle tebdil edenlerdir.”¹⁷⁸

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ
{ فَمَنْ تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ }

“Hem Allah, vaktiyle peygamberlerden ‘Size kitap ve hikmet vermemden sonra, Sizin yanınızda bulunan kitabı tasdik edici bir peygamber geldiğinde, mutlaka ona inanıp yardımcı olacaksınız.’ diye söz almıştır. Allah: ‘Bunu kabul ettiniz, bu ağır

¹⁷⁶ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VII/12

¹⁷⁷ Ayrıca bk.2/16, 39, 81, 86,114, 121, 159, 161,174,175, 217, 221, 229, 257, 275;
3/10,22,77,87,90,91,94, 105; 11/16

¹⁷⁸ İşârâtü’l- İ’caz, s.166

yükümü sırtınıza aldınız mı?’ dediğinde onlar: ‘Kabul ettik’ diye kesin söz verince, Allah Teâlâ: ‘Siz de şahit olun, zaten Ben de sizinle beraber şahitlik edeceğim.’ buyurdu. Artık kim bundan sonra haktan yüz çevirirse, işte onlar dinden çıkmış fâsıklardır” (3/82-83). فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ Yani, geçen bunca dilden sonra kim o peygambere iman ve yardım etmekten yüz çevirirse, fasıklardan olur.¹⁷⁹

Bu şekilde gelen fezlekeler, önceki âyetin sebebi, neticesi ve aynı zamanda tekiddir. Bu tür ifadeler, âyetin kendisinden veya öncesinden, sarahaten açık olduğu halde bu insan tipinin ya da davranış biçiminin ne tür bir sonuç doğurduğunu, Arapçanın söz dizimi açısından vurgulu bir ifadeyle belirtmesi, insanların zihin ve duygularında o davranış karşısında olumlu veya olumsuz tasavvur oluşturacak yargılar olarak zikredilmiştir. Hülâsa, “hükmün bir vasfa dayanması, o vasfin o hükmün illeti olmasını hissettirir.”¹⁸⁰

2. كَذَلِكَ İsm-i işareti

كَذَلِكَ lafzı, lügavî açıdan gâyet açıktır: Baştaki ك teşbih edatı, ذَا ism-i işaret, ل muzaaf, ك müfred’e hitaptır. Âyetlerin, konuları ile ilgili fezlekelerde âyeti derin bir anlayışla idrak etmek için كَذَلِكَ ism-i işaretini Kur’ân’da sıklıkla görmekteyiz.¹⁸¹

İyi veya kötü amel ve davranışları bildiren âyetlerin sonunda fezleke şeklinde bu ism-i işaret Kur’ân-ı Kerimde yirmi bir âyette gelmiştir.¹⁸²

Şu vereceğimiz örnek iyi amel sahiplerinin mukafatlandırmaları hakkındadır:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ { } وَفَوَاحِشٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ { } كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ { } إِنَّ

كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlar ise o gün gölgeliklerde, pınar başlarındadırlar. Arzu ettikleri her türlü meyveyi bulurlar. Dünyada yaptıklarınızdan ötürü âfiyetle yiyin,

¹⁷⁹ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VI/440

¹⁸⁰ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, I/468- 470; Elmalılı, Hak Dini, I/188-189

¹⁸¹ Meydani, Kavaidü Tedebbürî’l- Emsel, s. 695

¹⁸² Mucemü’l- müfehres, كَذَلِكَ maddesi, s.213-214

için! Biz iyi hareket edenleri işte böyle ödüllendiririz” (77/41-44).¹⁸³

Buradaki fezleke, **muttakilerin mukâfâtına** işaret eder. Müminler takva şartlarını haramları terk edip farzları ifa etmekle elde etmişlerdir.¹⁸⁴

Yunus suresindeki şu âyet-i kerime ise geçmiş toplumlardan zulmedenlerin ibret-i âlem olan kimseler hakkındadır:

وَلَقَدْ أَهَلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ

“Sizden önceki devirlerde geçen nice ümmetleri, Peygamberleri kendilerine açık deliller (mûcizeler) getirdikleri halde, zulmedip iman etmedikleri için imha ettik. İşte suçlular güruhunu Biz böyle cezalandırırız” (10/13).

İfadesindeki lâm olumsuzluğu tekid için gelmiştir. İmana gelmedikleri için “küfürlerinde ısrar etmişlerdir.” fezleke : كَذَلِكَ : İşte bu, “Allah’ın onları sırf peygamberlerini tekzip etmelerinden dolayı helâk ettiğine delâlet eder. Binaenaleyh O, tıpkı bunun gibi, her günâhkarı cezalandırır.”¹⁸⁵

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٧﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

“İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim’e verdiğimiz delillerdi. Dilediğimiz kimselerin derecelerini kat kat yükseltiriz. Muhakkak ki senin Rabbin tam hüküm ve hikmet sahibidir ve O her şeyi hakkıyla bilir. Biz ona İshak ve Yâkub’u ihsan ettik ve her birine doğru yolu gösterdik. Daha önce de Nuh’a ve onun neslinden Davud’a, Süleyman’a, Eyyub’a, Yusuf’a, Mûsâ ve Harun’a da doğru yolu gösterdik. Biz iyi hareket edenleri işte böyle ödüllendiririz” (6/83-84). Fezleke : وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

¹⁸³ Ayrıca bk. 7/84; 16/30-31; 26/ 59; 44/28; 2/73, 113, 118, 191, 241-242, 266,

¹⁸⁴ Meydani, Kavaidu Tedebbürî'l- Emsel, s.695-696

¹⁸⁵ Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, XII/323

ifadesi: “ İbrahim’e verdiğimiz bu kıymetli mükâfat gibi, sıdk ile iman eden ve güzel amel işleyenleri de bu şekilde mükâfatlandırırız.”¹⁸⁶

B. Fiiller

Fezlekelerde fiiller bazen mâzi, bazen muzari, bazen emir, bazen de nehiy şeklinde gelmiştir. Fiillere örnek 1:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Ey kâfirler! Allah’ı nasıl inkâr edebilirsiniz ki, siz ölü iken size hayat veren O’dur. Şunu bilin ki, tayin ettiği vâde gelince sizi öldürecek, yine diriltecek ve sonunda O’nun huzuruna götürüleceksiniz” (2/28).

ثُمَّ يُحْيِيكُمْ kıyamette dirilmeye işaret eder. تُرْجَعُونَ Yani: “Sebepler perdesinin ortaya çıkmasıyla, vasıtaların kaybolmasıyla Allah’a rücu’ edeceksiniz. O’nun hükmüne döndürüleceksiniz. Bu Allah (cc) tan başkasının hükmetmesini deruhte edemeyeceği bir yere dönüştür. Hülasa, insan mümtâz ve müstesnadır; hayvanlar gibi değildir. Onun için insan ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ cevherine bir kap olmuştur.¹⁸⁷

Örnek 2:

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ

“Vakti geldiğinde ölüm sekeratı başlayınca, can çekiştiği sırada insana ‘işte’ denir, ‘senin en çok nefret edip kaçtığın şey!’” (50/19).

مِنْهُ تَحِيدُ şeklinde âyetteki fezleke, öldükten sonra dirilmeyi inkar eden müşriklerin inkar ettikleri hususlardan, ölümleri anında ve kıyamette karşılaştıkları şeyleri kendilerinden uzaklaştırmaya güçlerinin olmadığını bildirdi. Ölümün yaklaşması konusunda onları uyarmak için bunu mazi fiille ifade etmiştir.¹⁸⁸

Örnek 3:

¹⁸⁶ Sabunî, Safvetü’l- Tefâsir, I/403

¹⁸⁷ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, II/217; İşârâtu’l- İ’caz, s. 184-185; Elmalılı, Hak Dini, I/250

¹⁸⁸ Zemahşeri, Keşşâf, IV/7

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

“Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: Bu, bir rahatsızlıktır, Onun için, âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar, kendilerine cinsel yaklaşımda bulunmayın! Temizlendikten sonra, Allah’ın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın! Allah tövbe ile kendisine dönenleri sever, temizlenenleri de sever” (2/222).

“Allah’ın emrettiği ve onayladığı mevziden gidin, terbiye dışı ve ahlaka aykırı davranışlardan sıyrılıp Allah’ın sevdiği gibi olun ki, tevvabin ve mutetehhirin olasınız.”¹⁸⁹

Örnek 4:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“O Rabbinize ki yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir kubbe yaptı. Gökten yağmur indirip, onunla size rızık olarak çeşitli mahsuller çıkardı. Öyleyse siz gerçeği bilip dururken sakın Rabbinize eş koşmayın!” (2/22).

فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْدَأُ خَلْقَ كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا خَلَقَ صَفْوَةً مِمَّا يَشَاءُ فَخَلَقَ مِنْهَا نَسَبًا لَكُمْ لِيَتَّعِبُوا فِيهَا مِنْكُمْ وَإِنَّكُمْ تَكْفُرُونَ

fiil halinde gelen bu fezleke bir mef’ulün terki, çok mef’ullerin takdirine sebep olmuştur. Şöyle ki; siz o bina içinde, o döşekte yuvarlanırken bu sudan içer ve bu sayede yetişen meyvelerden, tahıllardan ve diğer yemişlerden kismetlenirsiniz. Bakınız, Rabbiniz nasıl bir Rahman’dır. Sizler bunları bilirsiniz. Bunları bilerek Allah’a tevhîd ile ibâdet ve kulluk ediniz.¹⁹⁰

Örnek 5:

أُولَئِكَ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

¹⁸⁹ Elmalılı, Hak Dini, II/ 98,

¹⁹⁰ İşârâtü'l- İ'caz, s.104; Elmalılı, Hak Dini, I/234

“Onlar dünyayı hiç dolaşmıyorlar mı ki, kendilerinden önce yaşayanların âkıbetlerinin nasıl olduğunu görsünler? Onlar, kendilerinden daha güçlü idiler. Toprağı altüst etmiş, sular, maden, ekin gibi nimetlerden yararlanmış ve şimdikilerin yeri imar edişlerinden daha fazlasıyla imar etmişler, resulleri de kendilerine aşikâr, parlak deliller getirmişlerdi. Ama hakikati reddettiler ve sonuçta yok olup gittiler. Allah onlara asla zulmetmedi, lâkin onlar kendi öz canlarına zulmettiler” (30/9).

Buna zulüm denilmesi, Allah (cc) ın son derece nezih olduğunu ortaya koyup açıklamak içindir. Yoksa Allah suçsuzu da helâk etse gerçekte yine zulüm olmazdı Çünkü Allah (cc) gerçek mâliktir. Mâlik’in mülkünde dilediğini yapması zulüm olmaz. Zulüm başkalarının haklarına saldırmayı ifade eder. **فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ** ifadesi Allah, onları suçsuz yere yok edecek değildir. **وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ** toplumların kendi helaklerini gerektiren günahları kendileri işliyorlar. Çünkü onlar peygamberleri yalanlayıp inkâr ederek kendilerine zulmettiler de helâk ve yak olmaya lâayık oldular.¹⁹¹

Örnek 6:

وَاقْتَرِبْ “Hayır! Ona boyun eğme! Rabbine secde et, O’na yaklaş!” (96/19).

وَاقْتَرِبْ “yaklaş” emri, namaz ve insanı Allah’a yaklaştıran diğer ibadet çeşitlerini kapsar. Secde, bütün yakınlığın esası olan boyun eğme ve teslimiyetin en mükemmel şekli olduğundan ayrıca özelleştirilmiştir.¹⁹²

Örnek 7:

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ { وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ

“Allah’tan başka yardımınıza çağırdığınız tanrılarınız ise sizin imdadınıza yetişemezler, hatta kendilerine bile fayda ve yardımları dokunamaz. Siz o müşrikleri (veya putları) doğru yola dâvet etseniz işitemezler. Onların sana baktığını görürsün ama, aslında onlar göremezler” (7/197-198). Âyet-i kerime, nazar (bakma) ile rü’yetin

¹⁹¹ Elmalılı, Hak Dini, VI/242; Sabunî, Safvetü’t- Tefâsir, II/473

¹⁹² Elmalılı, Hak Dini, IX/333

(görmenin) birbirinden farklı şeyler olduğuna delâlet eder. Bunun sı: “sen, onların sana baktıklarını zannedersin. Halbuki onlar, aslında bakamazlar.” Yani, “onların seni göremeyecek olmalarına rağmen, onların sana baktıklarını zannedersin” şeklindedir.

لَا يُبْصِرُونَ müşrikler, her ne kadar diğer insanlara bakıp görüyorlar ise de, haktan alabildiğine yüz çevirip kaçmaları sebebi ile, bu görme ve bakmadan istifade edememişlerdir. Binaenaleyh onlar sanki kördürler.¹⁹³

C. Zamirler

Fezlekelerde özellikle zamir-i fasl (ayırıcı zamir) denilen bir kelimedir ki, müpteda ile haberin arasını sıfattan ayırır. Zamir mühim bir hüküm bağlayıcısıdır. Bundan da tahsis anlaşılır.¹⁹⁴ Örnek:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِثْلَهُ مَعَهُ لَيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ

“Kâfirler, kıyamet günü cezaları olan azaptan kurtulmaları için, dünyada olan her şeyi, bir misli fazlasıyla verseler dahi kendilerinden kabul edilmez. **Onlara** can yakıcı bir azap vardır. Onlar ateşten çıkmak isterler ama oradan çıkacak değiller. **Onlara** devamlı bir azap vardır” (5/36-37).

İlk âyette insicam söz söylemeyi gerektirmeyecek kadar açıktır. İkinci âyetin baş tarafında kâfirlerin cehennemden çıkmak istedikleri, fakat onların ordan çıkmayacakları beyan edildikten sonra وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ buyrulması çok düşündürücüdür. Çünkü âyetin baş tarafında **onların** azabın geçici olmasını istedikleri söyleniyor, sonra bu isteklerinin yerine getirilmeyeceği bildiriliyor. Sıra azabın özelliğini zikretmeye geliyor. İşte bu durum uygun bir sıfatla azabı vasıflandırıyor. “mukim bir azap” deniliyor, “elim” veya “şiddetli” denilmiyor. Çünkü **onlar** azabın geçici olmasını istiyorlar, Allah ise onlara bu isteklerinin mukabili olan “mukim, devamlı bir azap vardır” buyuruyor. Âyetin fezlekesi ile baş tarafındaki ifadeler arasındaki insicam çok bariz bir şekilde

¹⁹³ Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, XI/208-209

¹⁹⁴ Elmalılı, Hak Dini, I/189

görülüyor.¹⁹⁵

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“İşte bunlardır Rab’leri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlardır felâh bulanlar” (2/5).

هُم zamiri ile gelen fezleke, Felah ve necat yollarını tayin etmeyen الْمُفْلِحُونَ

kelimesindeki ıtlak, umum içindir. Şöyle ki: Kur’ân’a muhatab olan, matlubları ve istekleri muhtelif pek çok tabakalardır ki; bir kısmı ateşten necat istiyorlar; bir kısmı cennet’e girmek istiyorlar; bir kısmı, rü’yete mazhar olmak istiyorlar. Ve bunlar o tabakaların pek çok dilekleri vardır. Kur’ân-ı Kerim, الْمُفْلِحُونَ kelimesini âmm ve mutlak bırakmıştır ki herkes istediğini takip etsin.”¹⁹⁶

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“Sakın şunlar gibi olmayın ki onlar Allah’ı unuttukları için, Allah da kendi öz canlarını kendilerine unutturdu. (Fayda ve zararlarını dahi bilemiyorlar). İşte yoldan çıkanlar bunlardır” (59/19). Bu âyette insanın kendisini hissetmesi fitrî olduğu için şuurdan, şuurun hukukundan ve onun Allah’a bakan yönünden gaflet edenlerin fitratı bozulmuş kimseler olduklarına tenbih için ‘unutma’ olarak ifade edilmiştir.

هُمُ الْفَاسِقُونَ işte itaatten çıkıp isyana dalmış, insanlık kıymeti kalmamış, fıkta tekamül etmiş bir topluluk.”¹⁹⁷

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Cehennemliklerle cennetlikler elbette bir olmaz. Felah ve başarıya erenler, cennetliklerdir” (59/20). “Fazilet ve üstünlüğün hangi tarafta olduğuna gelince, cennete müstehak olanlardır. Fezlekede هُمُ الْفَائِزُونَ Onlar tehlikeden kurtulmuş büyük murada ermişlerdir.”¹⁹⁸ Şeklinde açıkça beyan edilmiştir.

¹⁹⁵ Kutup, Kur’ân’da Edebi Tasvir, s.118

¹⁹⁶ İsharatu’l- İ’caz, s.63

¹⁹⁷ Elmalılı, Hak Dini, VII/520

¹⁹⁸ Elmalılı, Hak Dini, VII/520-521

D. Bazı Edatlar

1. Tekid, kuvvetlendirme, sağlamlaştırma, pekiştirme anlamlarına gelir. Türkçe'ye “muhakkak, gerçekten, çünkü” şekillerinde tercüme edilir.¹⁹⁹ Âyet fezlekelerinde tekidler farklı şekillerde gelir.

a. **إِنَّ** ve **أَنَّ** edatları ile yapılan tekid

Örnek 1:

“O zalimler lehinde Ben'den hiçbir ricada bulunma. Çünkü onlar suda boğulacaklardır” (11/37).

Onlar hakkında dua edilmesine bile izin verilmeyen o zalimler **إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ** tekidli bir şekilde gelen fezlekedeki belirtildiği gibi kesin olarak helak edilmiş oldular.²⁰⁰

Örnek 2: İyi ve hayırlı insanlar ile yoldan sapan kâfirler hakkındaki âyetin fezlekesi:

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ { كِرَامًا كَاتِبِينَ } { يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ } { إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ } { وَإِنَّا لَفَجَّارٌ لَّيِّ }
جَجِي

“Halbuki yanınızdan ayrılmayan muhafızlar var. O muhafızlar değerli, şerefli kâtiplerdir. Yaptığınız her şeyi bilip yazarlar. İyi ve hayırlı insanlar naîm cennetinde, nimetler içindedirler. Yoldan sapan kâfirler ise ateştedirler” (82/11-14).

Burada cümle **إِنَّ** nin tekidiyle iktifa edilmemiş, ilave olarak tekid lamı ile kâtiplerin hesap ve ceza işinin önemi vurgulanması hatırlatılmıştır.²⁰¹

Örnek 3:

“Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının! Gerçekten kıyamet saatinin depremi müthiş bir olaydır!” (22/1).

¹⁹⁹ Devellioğlu, Tekid md, s.1279; Tanç, Kur'ân-ı Kerimde Edatlar, s.97

²⁰⁰ Elmalılı, Hak Dini, IV/ 541

²⁰¹ Elmalılı, Hak Dini, IX/54-55

fezlekesi, yerin mümkün olabilen bütün şiddet ve dehşetiyle sarıntısına işaret edilmiştir. Bu kıyamatin depremidir. Burada Allah Teâlâ, kıyamete karşı insanları **tekitle** sakındırmaktadır.²⁰²

b. Fezlekede **أَجْمَع – كُلّ** gibi edatlarla mânevi tekid oluşması,

كُلّ Âyet-i Kerime (15/30). “Meleklerin hepsi secde ettiler” **فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ** lafzıyla yapılan tekide örnektir.

c. **قَدْ** edatı ile yapılan lafzî tekid;

“Nefsini maddî ve mânevî kirlerden arındıran, felaha erer. Onu günahlarla örten ise ziyana uğrar” (91/9-10). **قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا { } وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا**

d. “Tekid nûnu” ile yapılan tekid;

“Eğer bu azabı üstümüzden kaldırırsan, mutlaka sana inanacak ve İsrailoğullarını da seninle göndereceğiz” (7/134). **لَئِنْ كَشَفْتُمْ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ**

Âyet-i kerimede yeminin cevabı **وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ** ve **لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ** şeklinde gelmesidir. Burada onlar tekidle söz vermişlerdir. Fakat azap üzerlerinden kalkınca, kendinden sonraki âyetin fezlekesinde

إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ şeklinde Cenab-ı Hakk’ın **لَمَّا** ifadesine cevap olarak “yeminlerinden döndüler.” Yani ahidlerini bozdular.²⁰³

2. **لَٰكِن** edatı; **إِنَّ** nin benzerlerinden olan bu edat, “lâkin, fakat, ancak, ne var ki, bununla birlikte, yine de” gibi anlamlarla tercüme edilir.²⁰⁴

“Böyle yapmakla Biz onlara haksızlık etmedik, ama asıl kendileri öz canlarına zulmettiler” (43/76). **وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ**

وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

²⁰² Tañç, Kur’ân-ı Kerimde Edatlar, s.103; Elmalılı, Hak Dini, IX/370

²⁰³ Râzi, Mefâtihi’l- Gayb, XI/34-35

²⁰⁴ Tañç, Kur’ân-ı Kerimde Edatlar, s.115

“Lâkin ihtilâfa düştüler de onlardan bir kısmı iman, bir kısmı ise inkâr etti. Şâyet Allah dileseydi onlar birbirleri ile savaşmazlardı, lâkin şu var ki Allah dilediği her şeyi yapar” (2/253).

لَعَلَّكُمْ لَعْلًا وَاللَّهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ fezlekesi genel olarak yarattıklarında sırf eşitlik ve benzerlik irade etmemiş, eşitlik içinde üstünlük ve çeşitlilik çokluk içinde “birlik” murad etmiş ve insanlarda mutlak zorlama istememiş, teklif murad eylemiştir.²⁰⁵

3. لَعَلَّ edatı, ümit ve recayı ifade eden bu edat, Kur’an-ı Kerimde لَعَلَّ , لَعَلَّكُمْ , لَعْلًا şeklinde toplam yüz yirmi dokuz defa geçmektedir.²⁰⁶

لَعَلَّ Allah Teâlânın kelimasında vücup ifade eder.²⁰⁷ “Âyet fezlekelerinde bu - hakikatiyle- Allah hakkında kullanılamaz. Bu edat, ya mecazen kullanılır veya muhataplara yani âyeti görüp dinleyenlere isnad edilir.

Mecâzi mânâsıyla Allah’a isnad edilmesi şöyle tasvir edilir: Nasıl ki bir insan, bir iş için bir adamı teçhiz ettiği zaman, o işin o adamdan yapılmasını ümit ediyorsa – bila teşbih- Cenab-ı Hak, insanlara; kemal için bir istidat, teklif için bir kabiliyet ve bir ihtiyar vermiştir. Bu itibarla Cenab-ı Hak, insanlardan o işlerin yapılmasını beklemektedir denilebilir.”²⁰⁸

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey insanlar! Hem sizi, hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Böyle yapmakla her türlü zarardan korunmayı ümit edebilirsiniz” (2/21).

لَعَلَّكُمْ لَعْلًا fezlekesinde, beşerin yaratılıştaki hikmetin takva olduğuna ve takvanın da en büyük merteye olduğuna işaret vardır. O’na ibadet ve itaat ediniz ki muttakilerden olmanızı ümit edebilirsiniz. Dikkat edersek لَعَلَّكُمْ buyruluyor. Bu ise ümit ifade eder. Bu şekilde korunmanız kuvvetli bir ümit olarak gösteriliyor da,

²⁰⁵ Elmalılı, Hak Dini, II/153

²⁰⁶ Tañç, Kur’ân-ı Kerimde Edatlar, s. 125; Mu’cemu’l- Mürehres, لَعْلًا maddesi s.822-825

²⁰⁷ Râğıb, Müfredât, لَعْلًا mad. s.641

²⁰⁸ İşârâtu’l- İ’caz, s.98

“korunacağınızdan emin olunuz” denilmiyor. Çünkü asıl koruyacak olan Allah’ın lütfu ve rahmetidir.²⁰⁹

4- لَيْتَ temenni anlamı taşıyan bu edat Türkçeye keşke, ne olurdu... ve benzeri ifadelerle tercüme edilir.²¹⁰

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

“Biz, gelmesi yaklaşmış bir azabı bildirerek sizi uyarıyoruz. O gün gelecek ve her şahıs önünde, yalnız yapıp ettiklerini bulup bakacak ve kâfir: ‘Ah ne olurdu, keşke toprak olaydım!’ diyecek” (78/40).

O büyük haberde ihtilaf eden kâfirler, o gün gerçeği anlayıp يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا şeklinde bir temennide bulunacaklardır.²¹¹

يَا لَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ “N’ olurdu, ölüm her şeyi bitirmiş olaydı!” (69/27).

لَيْتَهَا daki “هَا” zamiri ilk ölümü ifade etmektedir. Bunu söyleyen kişi, o vakit içinde bulunduğu durumun tattığı ölüm acısından çok acı ve dehşet verici olduğunu fiilen görerek o durumda o ölümü temenni edip der ki: كَانَتْ الْقَاضِيَةَ Ah ne olaydı, o ölüm işi bitirici olaydı. Bu yalnız يَا لَيْتَهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ diye bir temenni değil, ölümden kaçan o adamın, gördüğü bu felaket içinde bir daha ölmeye razı olup da onu şimdi bir kurtuluş çaresi olmak üzere hasretle arzuladığını ve bu şekilde “hâkka” denilen o kıyametin ölümden çok daha şiddetli olacağını ifade eder.²¹²

E. Medh ve Zemm

Medh, övme, birinin iyi yönlerini söyleme anlamındadır. Zemm ise, yerme, kınama, ayıplama anlamındadır.²¹³ Kur’ân-ı Kerim’de, نِعْم şeklinde medh mânâsına

²⁰⁹ İşârâtü'l- İ'caz, s.98

²¹⁰ Tanç, kur’ân-ı Kerimde Edatlar, s.122

²¹¹ Elmalılı, Hak Dini, VIII/505

²¹² Elmalılı, Hak Dini, VIII/317

²¹³ Devellioğlu, Medh md. s.714, Devellioğlu, Zemm md. s.1416

gelen bu lafız, on altı âyet-i kerimede geçmektedir.²¹⁴ بِئْسَ şeklinde zemm mânâsına gelen bu lafız ise otuz altı âyet-i kerimede geçmektedir.²¹⁵

Medh bildiren نِعْم fezlekesi öncelikle Allah Teâlâ hakkında gelmektedir.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ { وَإِن تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ

“Dünyada fitne kalmayıp din, tamamen Allah’a ait oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer fitneden vazgeçerlerse, onları bırakın. Allah zaten onların yaptıklarını hakkıyla görmektedir. Yok eğer yüz çevirirlerse biliniz ki Allah sizin Mevlanız! O ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır!” (8/39-40).

Eğer iman etmek suretiyle küfürden vazgeçerlerse, Allah (cc) onların yaptıklarını hakkıyla görür. فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ Yani onlara vereceği mükâfatı bilir. Eğer onlar imandan vacgeçerlerse, biliniz ki ey müminler, Allah sizin mevlânızdır. Sizden belaları gideren dostunuzdur. Şu halde onların düşmanlıklarından korkmayınız. نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ Allah’a dayanınız ki sahip çıktığı kaybolmaz, yardım ettiği mağlup olmaz.²¹⁶

Güzel işler yapanların mükâfatlarının نِعْم fezlekesiyle gelmesi:

أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَّغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ

“İşte onların mükâfatları, Rab’leri tarafından büyük bir af ile, kendilerinin ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler olacaktır. Güzel iş yapanların mükâfatı ne de güzel!” (3/136).

Âyet-i kerimede elde edilmek istenen şey ikidir: Birincisi, Cenâb-ı Hakın ikabından emin olmak مَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ ifadesiyle işaret edilmiştir. İkincisi ise, kullara

²¹⁴ Mu’cemü’l- Müfehres, نِعْم md. s.880

²¹⁵ Mu’cemü’l- Müfehres, بِئْسَ md. s.144

²¹⁶ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, XI/ 316; Elmalılı, Hak Dini, IV/231

mükâfat vermesidir ki; وَنِعْمَ أَجْرُ وَبِئْسَ مَا كَانُوا يَكْفُرُونَ buyurmakla göstermiştir. وَنِعْمَ أَجْرُ وَبِئْسَ مَا كَانُوا يَكْفُرُونَ fezlekesiyle Allah'ın lütfü olan bu bağışlama ve cennet, ilâhi vâd gereğince, güzel amel sahiplerinin hakkıdır.²¹⁷

İnkârcıların akibetini bildirmek için بئس ile gelen fezleke:

قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

“Bunun üzerine buyurdu ki: ‘Onlardan inkâr edeni dahi rızıklandırıp az bir zaman hayattan nasip aldırır, sonra da onları cehennem azabına sürerim. Orası varılacak yer olarak ne fena bir yerdir!’ (2/126).

Varılacak yerin çok fena olduğunu وَبِئْسَ الْمَصِيرُ fezlekesinden anlıyoruz. أَضْطَرُّهُ ifadesi ondan kurtulmak istese bile engelleneceğini bildirmek suretiyle, inkarcılar ateşi seçmeye ve orada kalmaya zorlanmaktadırlar.²¹⁸

F. Harf-i cerler

Harf-i cerrin fiilden önce gelmesi: Kur’ân-ı Kerim’in pek çok âyet fezlekelerinde harf-i cer fiile, faile ve muf’ûle takaddüm etmiştir. Bu durum âyetteki insicama katkı sağlamaktadır.

Örnek 1:

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ

شَهِيدًا

“Ey insan! Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Başına gelen her fenalık ise nefsendendir. Ey Resulüm! Seni bütün insanlara elçi gönderdik. Allah’ın buna şahit olması yeter de artar!” (4/79).

²¹⁷ Râzi, Mefâtihi’l- Gayb, VII/ 76; Elmalılı, Hak Dini, II/425

²¹⁸ Elmalılı, Hak Dini, I/409; Râzi, Mefâtihi’l- Gayb, III/7354

كَفَىٰ nın failinin başına harf-i cer mânâyı pekiştirmek için gelmiştir. Burada elçiye itaat elçiyi gönderene itaattir. Fezlekedede بِاللَّهِ شَهِيداً وَكَفَىٰ ile Allah'ın şahitliğinden daha açık bir şey yoktur şeklinde hem uyarı hem de teşvik vardır.²¹⁹

تَخْتَلِفُونَ ile ilgili 15'i aşkın âyet fezlekesinde harf-i cer fiilden önce gelmiştir.

فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ hakkında ihtilaf ettiğiniz konularda aranızdaki nihaî hükmü Allah verecektir.²²⁰

قُلْ أَغْيِرَ اللَّهُ أْبْعِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

“De ki: ‘Allah her şeyin Rabbi iken ben O’ndan başka bir Rab mı ararım? Herkesin kazandığı, yalnız kendisine aittir. Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez. Sonunda hep dönüp Rabbinizin huzuruna varacaksınız. O da içinde bulunduğunuz ihtilafın içyüzünü, işin gerçeğini size bildirecektir” (6/164).

فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ fezlekesi şuna işaret eder; “O zaman sonucu göreceksiniz, akı karayı seçecek, acıyı tatlıyı tadacaksınız. Şu halde bugün dünyada her hangi bir iş yapacağınız zaman Allah (cc) katında ne olduğunu düşünerek ve bu son sorumluluğu hesabederek, samimi bir niyet ve ihlâs ile hareket ediniz.”²²¹

وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

“Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Senin Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir” (6/132).

Âyet-i kerime itaatkârlar ve isyankârlar hakkında umumi bir ifadeden sonra,

وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ fezlekesiyle “Allah (cc) bütün bunları ayrıntılı olarak bilir ve böylece de, o derecelerden her birine uygun olan karşılığını verir. Eğer o yapılan işler iyi ise, karşılıkları da iyi; yok şer ise, karşılıkları da şer olur.”²²²

²¹⁹ Elmalılı, Hak Dini, III/33-34

²²⁰ 22/69, Ayrıca bk.2/113; 10/19; 16/39,

²²¹ Elmalılı, Hak Dini, III/561

²²² Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, VIII/191-192

G. Diğer lafızlar

أَفَلَا – 1

وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Hayatı veren de, öldüren de O’dur. Gece ile gündüzü peş peşe getiren de O’dur. Öyleyse hâlâ aklınızı başınıza alıp bunları bir düşünmez misiniz?” (23/80).

“أَفَلَا تَعْقِلُونَ” fezlekesinde onların bu halleri garipsenerek hitap edilmiş ve onlar kınanmış olmaktadır.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Halka iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz yoksa? Halbuki siz Tevratı okuyup duruyorsunuz. Artık aklınızı başınıza almayacak mısınız?” (2/44).

İnsanları kötülükten vazgeçirmeye çalışırken kendini unutmak açık bir çelişkidir. Âyetin fezlekesi de akli olan bir insanın böyle bir çelişkiye düşmemesi gerektiğini hatırlatıyor. Vaazın maksadı günahahtan menetmektir. Vaaz edenin kendisi bunu yaptığı zaman iki zıt şeyi birleştirmiş olur.²²³

أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ أَفَلَا يَسْمَعُونَ
أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا
يُبْصِرُونَ

“Yurtlarında dolaştıkları nice nesillerin hayatlarını sona erdirmemiz, onları doğru yola irşad etmiyor mu? Elbette bunda ibretler vardır. Hâlâ nasihat dinlemeyecekler mi? Görmüyorlar mı ki biz otsuz, kır araziye su sevk ediyoruz, onun sayesinde, hayvanların ve kendilerinin yiyecekleri ekinleri yetiştiriyoruz. Hâlâ bunları görmeyecekler mi?” (32/26-27).

Fezlekedeki gelen sorular kınama ve azarlama ifade eder. أَفَلَا يَسْمَعُونَ düşünüp

²²³ Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, II/479

ibret alacak şekilde dinlemeyecekler mi? أَفَلَا يُبْصِرُونَ kendileri de öldükten sonra diriltilebileceklerini anlamayacaklar mı?²²⁴

2-Konunun önemini vurgulamak için gelen “أَلَا”

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“O yarattığı mahlûkunu hiç bilmez olur mu? (İlmi her şeye nüfuz eden, her şeyden haberi olan) latîf ve habîr O’dur” (67/14).

Zerre gibi küçük şeyler ve adi fiiller, Hâlik’ın halkıyla vücuda geldikleri için, onun daire-i ilminde dâhil oldukları bedîhidir.²²⁵

Allah’ı zikirle kalplerin tatmin olması:

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ “İyi bilin ki gönüller ancak Allah’ı anmakla huzur bulur” (13/28).²²⁶

Tenbîh ve teşvik etmek şeklinde iki anlamı olan tenbîh anlamından ziyade içeriğin önemine dikkat çekmektedir. Çünkü her şeyin başlangıcı ve sonu Allah’a bağlıdır. Allah’ı zikir iki mertebede tecelli eder. Birincisi: Doğrudan doğruya zikir işini kalplerde yaratmasıdır ki bu fiili bir hidâyettir. İkincisi: Allah’ı hatırlatacak âyetlerle deliller yaratmasıdır.²²⁷

أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ “İyi bilin ki bütün işler eninde sonunda Allah’a döner, kararlar O’ndan çıkar” (42/53).

أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ “İyi bilin ki bütün hüküm yetkisi O’nundur ve O hesaba çekenlerin en süratlisidir” (6/62).

أَلَا لَهُ الْحُكْمُ İşte bu ifadede hayır ve şerrin tamamının, Allah’ın hüküm ve kazâsına göre olmayı gerektirir. وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ Allah (cc) dileyince bir anda bütün kâinatın

²²⁴ Sâbunî, Safvetü’t-Tefâsir, II/507

²²⁵ İşârâtü’l- İ’caz, s.158

²²⁶ Ayrıca bk. 10/62; 2/ 16

²²⁷ Elmalılı, Hak Dini, V/145-146

hesabını görürerir. Bunlar nebevi hikmetin, felsefî hikmete uygunluğu hususunda yapılmış bir izahtır.²²⁸

3-Şart edatı olan **إِنْ**

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ Fezleke açısından müfessirler, **إِنْ** edatını âyetin bağlamına göre değişik şekillerde tefsir etmişlerdir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا
لِّمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“ Onlara: ‘Allah’ın indirdiği bu Kur’ân’a da iman edin!’ denildiği vakit: ‘Biz sadece bize indirilene inanırız!’ derler. Kur’ân, ellerindeki Tevrât’ı tasdik eden hak kitap olmasına rağmen, kendi kitaplarından başkasını inkâr ederler. Onlara de ki: ‘Size gönderilen Tevrât’a inanma iddianızda samimi iseniz, peki ne diye daha önce, Allahın nebîlerini öldürüyordunuz?’ (2/91).

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ fezlekesi ile burada İman ettik iddialarına bir itirazdır. Çünkü Peygamberi öldürmek yeterince küfür ve inkârdır.²²⁹

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي
قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Size verdiğimiz kitaba kuvvetle sarılın ve onu dinleyin” diye Tur’u (dağı) tepenize kaldırıp sizden (atalarınızdan) kesin söz aldık. Onlar: ‘Dinledik ve fakat isyan ettik.’ dediler. Çünkü kâfirlikleri sebebiyle buzağıya tapma sevgisi iliklerine işlemişti. De ki: ‘Eğer mümin iseniz, imanınız size ne kötü şey emrediyor!’ (2/93).

Şart edatıyla gelen bu fezleke onların imanlarındaki şüpheyi ortaya çıkarmak içindir. İman sözleri asılsız olduğu gibi, işittik isyan ettik sözleri kendilerine indirilen vahye bile iman etmediklerini gösterir.²³⁰

²²⁸ Elmalılı, Hak Dini, III/441, Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, IX/481

²²⁹ Elmalılı, Hak Dini, I/350

²³⁰ Elmalılı, Hak Dini, I/351

يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ “Eğer mümin iseniz, Allah böylesi bir şeyi tekrarlamaktan sizi kesinlikle sakındırıp yasaklıyor!” (2/278).

Bu fezlekeyle öğüt almaları için müminlerin duygularını harekete geçirilmesini sağlamak içindir. Zira imanda olgunlaşmak, gereğini yerine getirmeyi gerektirir.²³¹

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’ân’ın Allah’ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddianızda tutarlı iseniz” (2/23).

Burada şart edatının karşılığı, **mâkablinin hülâsasıdır**. Takdir-i kelim: “sözünüzde sadık olsaydınız, yapacaktınız.” Onların aleyhine bir kıyas-ı istisnâî’yi tazammun etmiştir. Yani: “Eğer sadık olsaydınız, yapacaktınız; lakin yapamadınız, öyle ise sadık değilsiniz.” Ve keza, onların yalancı olduklarına bir ta’rizdir.²³²

4-Nefiy edatı olan لا ve ما

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ

“Biz sana apaçık âyetler indirdik. Onları yoldan çıkan sapıklardan başkası inkâr etmez” (2/99).

Kur’ân’ın hakka davet eden muhkem âyetleri o kadar açık ve o kadar seçik ki, akıl idrak ve insafı olan iman etmekte tereddüt etmez. وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ Bunu inkâra kalkanlar, hep o hüsrân ehli olan fasıklardır.²³³

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْتَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“İnkâra saplananları ise ister uyar, ister uyarma onlar için birdir, imana gelmezler” (2/6).

²³¹ Elmalılı, Hak Dini, II/251, Ayrıca bk. 2/248, 94; 3/49; 5/23; 7/194,

²³² İşârâtü'l- İ'caz, s.135

²³³ Elmalılı, Hak Dini, I/363

Kur’ân-ı Kerim hikmetinden dolayı devamlı bir şekilde terğîbden sonra terhîb, ebrarı methettikten sonra füccarı zemmetmiştir. “لَا يُؤْمِنُونَ” fezlekesi de onlara, inzârın, âdem-i inzâr gibi faydasız kaldığına “سَوَاء” kelimesiyle işaret yapılmış, aynı şekilde “سَوَاء” kelimesine te’kiddir ve iman cevherini kaybettiklerine işaretler.²³⁴

وَأذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

“Sabah ve akşam Rabbini, içinden yalvararak, ürpererek ve yüksek olmayan, kendin işitebileceğin bir sesle zikret, gafillerden olma!” (7/205).

Bu yolculuğun yegâne gemisi nefis, yegâne dümeni de Allah’ı zikirdir. Tam gaflet mutlak tehlikedir ve her bir gaflet anı bile bir tehlike içerir. Âyet-i kerimede “sabah- akşam” kaydı zikrin her vakitte olması gerektiğine, “gafillerden olma” fezlekesi, kalben yapılan zikrin devamlı olması ve insanın, beşeri güç ve kuvveti nisbetinde, bir an dahi olsun, AllahTeâlâ’nın celâl ve kibriyasını aklından çıkarmaması gerektiğine delâlet eder. Ruh ile beden arasında, hayranlık veren bir münâsebet vardır. Çünkü ruh cevherinde meydana gelen her tesirden bir tesir de bedene iner. Bedende meydana gelen her halden de, bazı tesirler ruha yükselir. İnsan, herhangi bir amele hep devam ettiği zaman, ruh cevherinde bundan dolayı, köklü ve kuvvetli bir meleke meydana gelir. Her mertebedeki nûrun artmasının bir sınırı olmadığı için, bu yüce ve kutsî makamlardaki âriflerin yoculuğunun da bir sonu ve sınırı yoktur. Bu, sahili olmayan bir okyanus ve sınırı olmayan bir matlubtur.²³⁵

I- BELÂGAT CİHAZLARI YÖNÜNDEN FEZLEKELER

Kur’ân nazımının oluşumunda ve lafızlarının seçiminde izlenen yola “Kur’ân’ın üslûbu” denmektedir. Bağlama uygun olarak gelen fezlekeler birçok araştırmacının dikkat çektiği belâgat nükteleridir. Kur’ân’da Allah’ın kudretini ispat eden ifadelerden sonra: إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “O (Allah) her şeye kadirdir.” fezlekesinin gelmesi, kapalı bir ilimden bahseden âyetin sonunda: وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ “Elbette Allah bütün

²³⁴ İşârâtü'l- İ'caz, s.67-71

²³⁵ Elmalılı, Hak Dini, IV/198; Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, XI/231

sinelerin kühünü bilir” fezlekesinin gelmesi gibi. Terbiye ve öğretmenin konu edinildiği yerlerde “Rab” kelimesinin kullanılması, ulûhiyet ve ta’zimden söz edildiği yerlerde Allah lafzının kullanılması da bu nüktelerdendir.²³⁶

Müfessirler eserlerinde âyetlerin nüzûl sebebini zikretmenin yanında âyetler arası münasebet yönünü açıklamış, her âyette olmasa bile ilk bakışta fark edilmeyen âyet ile fezlekesi arasında irtibat kurma yoluna gitmişlerdir. Zemahşerî, Râzî, Bikâî, Elmalılı, Seyyid Kutub’un tefsirlerini buna örnek verebiliriz. Bu tefsirlerde Kur’ân-ı Kerim’in lafız ve mânâ güzellikleri üzerinde durulduğundan âyetler arasında tenâsüp ve insicam, fezlekeleri açısından âyetlerde insicam, tefsirin belli başlı bir unsuru haline gelmiştir. Kur’ân’da kullanılan belâgat cihazları, âyetlere farklı bir zenginlik kazandırmaktadır.²³⁷ Kelama ait pek çok özellik bu araçlarla değerlendirilmiştir. Âyet fezlekelerini bu üslûplarda gelen âyetlerde değerlendirmeye çalışacağız.

A. Kıssa

“Kur’ân-ı Kerim, Allah Teâlâ’nın insanlara bildirmek istediği yüksek hakikatleri, kıssalar diliyle akl-ı selimin idrakine sunar. En güzel kıssaları, şu anda gözler önünde cereyan ediyormuşçasına anlatır. Nazarları ibret alınacak noktalara çevirir. Kıssalar, Kur’ân’ın gayelerini gerçekleştirme araçlarındandır.”²³⁸

Kur’ân’da kıssalar ideal bir metodla anlatılmış, dinî gayeyi gerçekleştirme hedefi yönünden de sağlam, üstün tebliğ ve beyan üslûbu sergilenmiştir. Bu sebepledir ki, bir kıssa, münâsebet ve insicâm ile ilgili husus, kıssadan halin gerektirdiği bölüm zikredilmiştir. Mesela tevhidle alakalı bölümleri tevhid siyâkında, ahiretle ilgili kısımlar ahirete iman siyâkında ilgili bölümleri zikredilmiştir. Hatta bir bölümün değişik yönleri değişik vesilelerle zikredilmiştir ki zahiren tekrar gibi görünen, fakat gerçekte tam bir tekrar olmayan bir üslûp ortaya çıkmıştır.²³⁹

1. Öldükten sonra dirilmeyi sorgulayan adam:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْبَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِثَّةَ عَامٍ تَمَّ بَعْتُهُ قَالَ كَمْ لَبِئْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِئْتُ مِثَّةَ عَامٍ فَنَظَرُ إِلَى طَعَامِكَ

²³⁶ Seyyid Kutub, Kur’ân’da Edebî Tasvir, Trc. Süleyman Ateş, Hilal yay. 2.bas, Ankara, 1967, s.138

²³⁷ Zerkânî, Menâhil, II/325

²³⁸ Çelik, Muhammed, Kur’ân’ın İknâ Hususiyeti, Çağlayan yay. İzmir, 1996, s. 333

²³⁹ Şengül, İdris, Kur’ân Kıssaları üzerine, Işık yay. İzmir, 1994, s.333-339

وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهٗ وَانظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا
لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Yahut şu kimsenin hali gibi ki o bir şehre uğramıştı. Şehrin binaları çökmüş, ııssız yatıyordu.’Allah burayı bu ölümünden sonra nasıl diriltecek?’ dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl boyunca öldürüp sonra diriltti. “Ölü vaziyette ne kadar kaldın?” diye sorunca o: ‘Bir gün veya daha az’ diye cevap verdi. Allah ona: ‘Hayır! yüz sene kaldın. İşte yiyeceğine ve içeceğine bak henüz bozulmamış. Bir de merkebine bak! (Kemikleri nasıl birbirinden ayrılmış). Seni de insanlara canlı bir delil yapmak için öldürüp dirilttik. Hele o kemiklere dikkat et, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz!’ Böylece işin gerçeği kendisine tam mânâsıyla belli olunca: ‘Artık pek iyi biliyorum ki Allah her şeye kadirdir’ dedi” (2/259).

Yukardaki kıssanın siyakıyla fezlekesi insicâmlıdır. Âyet-i kerime, imanla ilmin birleştirilmiş olduğuna dair bir hatırlatmayı içermektedir. Yani insanların işlerini çekip çeviren Allah’ın öldürme ve hayat vermedeki sonsuz gücünü anlamak için şu şahsın olağanüstü olayını tek bir harika olarak değil, çeşitli açılardan ibret verici olaylarla dopdolu olan hikâyesini bir örnek olarak alıp benzerleriyle düşününüz ve bütün çeşitleriyle hayatın akışının her an öldürmeyi ve diriltmeyi kapsayarak benzerlerinin tekrar edip durması içinde herkese özgü ve kişisel bir olay olduğunu anlayınız. Allah’ın kudretine tutunmayanlar, yakîn ile aydınlanamazlar; dar bir zihniyet içinde sıkışıp kalırlar. Âyetteki hârikaları inkâra kalkışlırlar, *hurafe* der geçerler.

“أَعْلَمُ” bu bilgiye erenler, ilmî ve aklî prensiplerinin başına ilmî delillerin tümünden daha açık olan bu gerçeği koyanların akılları, fikirleri, gönülleri göklerden ve yerden daha geniş olur. Hiç bir zaman karanlıkta kalmaz. Bu şekilde âyetteki fezleke, insicâmı sağlama yönünden daha isabetli ve mânâ yönünden daha tesirli olmuştur.²⁴⁰

Âyet-i kerimede “Biz öldürme, diriltme, yok etme, icat etme, zelil kılma, güçlü kılma gibi dilediğimiz şeyleri yapmaya kadiriz. Allah (cc)’nın dirilttiği o kimseye: “bil ki Allah her şeye kadirdir” şeklinde buyurması, bizzat kendisi dilediği şekilde dirilttiği

²⁴⁰ Zemaşerî, Keşşâf I/129; Elmalılı, Hak Dini, II/ 183

ve hayat verdiği gibi, bunu kullarına da ihsan edebilir.²⁴¹

2. Bahçe sahiplerinin ibretlik kıssası;

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ { وَلَا يَسْتَنْتُونَ { فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِّن رَّبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ { فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ { فَتَنَادُوا مُصْبِحِينَ { أَنِ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ إِن كُنْتُمْ صَارِمِينَ { فَانطَلَفُوا وَهُمْ يَتَخَفَتُونَ { أَن لَّا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ { وَغَدُوا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ { فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُونَ { بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ { قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ { قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ { فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَوْمُونَ { قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ { عَسَى رَبُّنَا أَن يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِّنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ { كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Biz tıpkı o bahçe sahiplerini sınıdığımız gibi, bunları da sınıdık. Onlar sabah erken mahsulü devşireceklerini yeminle pekiştirip kesin söylemiş, (inşallah dememiş), Allah’ın iznine bağlamamışlardı. Ayrıca fakirlerin payını düşünmemişlerdi. Fakat onlar henüz uykuda iken, Rabbin tarafından gönderilen bir afet bahçeyi kapladı. Bahçe sabahleyin siyah kül haline geliverdi. Onlar ise olup bitenden habersiz, sabahleyin neşeli neşeli birbirlerine seslendiler: ‘Haydi, mâdem devşireceksiniz, çabuk ekininizin başına!’ Hemen yola koyuldular. Bir taraftan da aralarında şöyle fiskos ediyorlardı: ‘Sakin, bugün yanımıza fakir fukara gelmesin, onların bahçeye girmelerine hiç imkân vermeyin!’ Yoksulları engelleme azmi içinde ilerlediler. Bahçeyi görünce: arışıp kaldılar. ‘Galiba yolu şaşırdık, yanlış yere geldik!’” dediler. Çok geçmeden işi anlayınca: ‘Hayır! dediler, Doğrusu felakete uğramışız!’ En makul olanları ise: ‘Ben size Allah’ı zikretmenizi söylememiş miydim!’ dedi. Bunun üzerine ‘Sübhansın Rabbenâ, her türlü noksandan uzaksın! Doğrusu biz kendimize zulmetmişiz!’ deyip, birbirlerini kınamaya başladılar. ‘Yazıklar olsun bize, ne azgın kimselermişiz!’ Olur ki Rabbimiz bize onun yerine daha hayırlısını verir. Biz Rabbimizin rahmetini arzu ediyor, O’na dönüyoruz.’ Azap böyledir işte! Âhiretteki azap ise daha müthiştir. Keşke bunu bir bilselerdi!” (68/16-33).

²⁴¹ Elmalılı, Hak Dini, II/179, 184; Kutup, Kur’ân’da Edebi Tasvir, s. 250

لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ fezlekesi, bu kıssaya “eskilerin masalı” diyen ve kendilerine mal ve çocukları ile bela verilmiş olan o yalanlayıcılar, o dünya azabını gördükten sonra olsun bunu bilselerdi, o bahçe sahiplerinin bahçelerinden mahrum olduktan sonra en hayırlılarının kadrini bildikleri, uyarısını dinledikleri gibi bunlar da peygamberin duyurduğu âyetleri dinlerler, o kötü huylardan vazgeçerler²⁴² şeklinde kıssanın tamamıyla insicâmlı bir şekilde geldiği görülmektedir.

B. Kasem

Kur’ân-ı Kerim, Arap diliyle nâzil olmuştur. Araplar bir sözün te’kidini istediklerinde, adet üzere yemîn ederler. Kur’ân-ı Kerimde kasemin mânâsı; “söylenen sözün tahkik ve tekid edilmesidir.”²⁴³

Bir şey üzerine yemin edilmesi ona verilen önemin bir ifadesidir. Allah Teâlâ bazen kendi yüce ismine, bazen peygamberlere, Kur’ân’a, meleklerle, kıyamet gününe, zamana, bazen de kâinattaki harikulade varlıklara ve olaylara (Güneş, Ay, Sema, Yıldız, İncir, Zeytin vb.) kasem eder. Böylece onların adiyattan şeyler olmadığına dikkat çeker.

وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ “Allah, munafıkların yalan söylediklerine, samimî olmadıklarına şahitlik eder” (63/1). Âyet-i kerimesi **te’kit** ifade ettiğinden, kasem cümlesi olarak kabul edilmiştir.²⁴⁴

Allah (cc), mahlukâtın bilme zorunda olduğu iman esaslarından tevhide, Kur’ân’ın hak olduğuna, kıyamet gününe, va’d ve vaide yemin ettiği gibi, insanın haline de yemin etmiştir. Kasemlerin cevabını **fezleke** olarak ele aldığımızda insicâm kendiliğinden ortaya çıkar.²⁴⁵

1. **Tevhid** için yapılan kasem:

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا { فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا { فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا { إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ

“Yemin ederim o saf saf dizilenlere, Sevk-u idare edip menedenlere, kitap okuyanlara ki sizin ilahınız bir tek İlahtır” (37/1-4). Fezlekedeki **tevhide** vurgu yapılmış.

2. **Kur’ân’ın** hak olduğunu bildirmek için yapılan kasem:

²⁴² Elmalılı, Hak Dini, VIII/278

²⁴³ Suyûtî, İtkân, I/ 345

²⁴⁴ Zerkeşî, Burhân III/41; Suyûtî, İtkân, II/345

²⁴⁵ Zerkeşî, Burhân III/41; Suyûtî, İtkân, II/345

فَلَا أُفْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ { } وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّو تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ { } إِنَّهُ لَفُزْنٌ كَرِيمٌ

“Hayır! Yıldızların yerleri hakkı için! Eğer anlarsanız bu gerçekten büyük bir yemindir. Bu kitap, pek değerli, şerefli bir Kur’ân’dır” (56/75-77). Bu âyetlerde Kur’ân’ın hak olduğuna misal verilmiştir.

3. **Peygamberin** hak olduğuna dair yapılan kasem:

يس { } وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ { } 2 { } إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

“Yâ sîn, Hikmetli Kur’ân’a andolsun: Sen elbette gönderilen resullerdensin” (36/1-3). Hz. Peygamberin hak olduğuna fezlekedir.

“Kayan yıldız yemin olsun ki. Arkadaşınız (Muhammed) yanılmadı, sapmadı, aldanmadı” (53/1-2).

4. **Âhiret** gününün hak olduğuna dair yapılan kasem;

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا { } وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا { } وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا { } فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا { } فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا { }
يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّجِفَةُ

“Var gücüyle koşanlar, Neş’e ve şevkle yürüyenler, Yüzüp yüzüp gidenler, Yarışıp geçenler, İşleri düzenleyip yönetenler hakkı için ki: (kıyamet gerçektir, hepiniz ölümden sonra diriltileceksiniz!) Günü gelince, sura ilk üfleme, yeri şiddetli bir depremle yıkacak!” (79/1-6).

وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا { } فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا { } فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا { } فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا { } إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ

“O tozutup savuran (rüzgârlara) Yağmur yüklenen bulutlara, Kolayca akıp giden (yıldızlar, bulutlar vb.) şeylere, Emirleri, (rızkıları, yağmurları vb. şeyleri) taksim eden meleklerle yemin ederim ki: Size vâd olunan diriliş elbette gerçektir.”²⁴⁶ Her iki fezlekedede **kıyamet gününe** vurgu yapmıştır.²⁴⁷

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ

“Göğün ve yerin Rabbine yemin olsun ki bu vaad, tıpkı sizin konuşmanızın sabit olduğu gibi bir gerçektir” (51/23) .

Bu âyette Allah, göklere ve yere kasem ederek kıyamet gerçeğine inanmayanlara

²⁴⁶ 51/1-5, Ayrıca bk. 51/23; 15/92-93

²⁴⁷ Zerkeşî, Burhân III/43; Suyûtî, İtkân, II/ 348

muşahhas bir misal vermektedir. Âyet-i kerimede birbirine nazir/benzer iki şey zikredilmektedir. Şu anda konuşuyor olmanız nasıl gerçekse, kıyamet de aynen bunun gibi bir gerçektir. İşte gerçekliği hususunda birbirine benzer olan iki durum arasında insicâm çeşitlerinden “tanzîr” vardır.²⁴⁸

C. Tekrar

“Kur’ân, kıyamet, haşr, mükâfat ve ceza gibi âhiret hayatına müteallık meselelerle, ulûhiyet ve nübüvvet gibi inanç esaslarını, tekrar tekrar ele alır. Bu tekrarlar değişik üslûp ve şekillerde gelir. Tekrarlar ahenkli bir düzen meydana getirirler. Bir konunun tekrarı, dikkati daha önce belirtilmiş bir fikrin üzerine çekmek ve muhataplara düşünme ve hazmetme fırsatı vermektir. Kur’ân’da bu tekrarların bulunması bir kusur değil, bir lütuf ve fazilettir. Kur’ân, sarih, zımnen ve işareten ulûhiyetten bahseder. Burada merkezi bir fikrin tekrarı ile değişik makamlarda değişik üslûp ve şekillerde ve bir çeşitlilik içerisinde yer verir.”²⁴⁹

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ
أَنْ تَنْبِتُوا شَجَرَهَا أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ بَلٌ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ { أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا
وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَّ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ بَلٌ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ } 6 أَمَّنْ يُجِيبُ
الْمُضْطَّرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ } أَمَّنْ
يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا
يُشْرِكُونَ } أَمَّنْ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ قُلٌّ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“O nesnelere mi üstün, yoksa gökleri ve yeri yaratan ve gökten sizin için su indiren mi? Öyle bir su ki Biz onun sayesinde gözleri gönülleri açan pek güzel bahçeler bitirmekteyiz. Hâlbuki siz onun bir tek ağacını bile bitiremezsiniz. Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ama onlar haktan sapan sapan bir gürûhtur. O nesnelere mi

²⁴⁸ Yılmaz, Âyetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet, s.15

²⁴⁹ Çelik, Kur’ân’ın İknâ Hususiyeti, s. 241-244

üstün, yoksa yeri oturmaya elverişli kılan, içinden yer yer ırmaklar akıtan ve oraya sağlam dağlar yerleştiren ve iki denizin arasına bir engel koyan Allah mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ama onların çoğu bu gerçeği anlamıyorlar. O nesnel mi üstün yoksa çaresiz kalıp kendisine yalvaran insanın duasını kabul edip sıkıntısını gideren ve sizi dünyada halifeler yapan Allah mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ne de az düşünüyorsunuz! O nesnel mi üstün yoksa size karanın ve denizin karanlıklarında yol gösteren ve rahmetinin müjdecisi olarak rüzgârları gönderen mi? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Allah, müşriklerin şirk koşmalarından münezzehtir. O nesnel mi üstün yoksa mahlûkları ilkin yaratan, sonra da tekrar hayat veren ve sizi gerek gökten gerek yerden rızıklandıran mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! De ki: “Şerik iddianızda tutarlı iseniz delilinizi gösteriniz.” (27/60-65) Âyet fezlekelerini ele alırsak;

بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعِدُونَ fezlekesi Bu apaçık delil ve işaretleri göz önünde bulundurmuyorlar, apaçık haktan sapıyorlar.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ Buldukları

yeryüzünün durumlarını bile bilmezler. Bu âyetin ifade ettiği mânâ, özellikle yeryüzüne ait olan coğrafya ve yeryüzünün katmanları ile ilgili bilgilerle alakalı olduğundan böyle ifade edilmiştir. Bu iki âyet merkezi fikrin tekrarında objektif, yani nesnel delillere örnektir. مَا تَذَكَّرُونَ burada subjektif, yani öznel âyet fezlekesi olarak, biri kişisel nefis, biri de toplumsal nefis ile ilgili iki nefisî âyet hatırlattığından burada tezekkür denilmiştir.

B. Said Nursi tekrarların hikmetini, “Kur’ân hey’et-i mecmuasıyla kalplere azık ve kuvvet olup, tekrarı usanç değil, halâvet ve lezzet verdiği gibi, âyetlerinde de öyle bir kısım vardır ki, o kuvvetin hükmünde olup tekerrür ettikçe daha ziyade parlar, hak ve hakikat nurları saçar”²⁵⁰ şeklinde açıklamıştır. Tekrar çeşitlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Mânâyı pekiştiren tekrarlar:

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ { تُمْ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ “Hayır (geçici dünya zevklerine bağlanmak

²⁵⁰ İşârâtü'l- İ'caz, s.30

doğru değil, sakının bundan) ileride bileceksiniz! Evet, evet! İleride bileceksiniz!²⁵¹
Âyetinde mânâyı pekiştirmek için gelmiştir.²⁵²

2. Küfran-ı nimet olmaktan sakındıran tekrarlar;

“O halde Rabbinizin nimetlerinden hangi birini inkâr edebilirsiniz?”
فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

Âyet aynı surede 31 defa tekrar edilmiştir. Bu yönüyle Kur'an'da en çok tekrar edilen âyettir. Burada tekerrür zannedilen, hakikatte tekerrür değildir. Ancak, وَأُنثُوا بِهِ مُتَشَابِهًا kabilinden, ayrı ayrı hikmetleri, nükteleri, gayeleri ifade eden tekrarlı kelimeler, yalnız ibarece, lafızca birbirine benzedikleri için tekrar zannedilir. Mânâyı pekiştirme, ruhları uyanık ve diri tutma amacına bağlı olarak âyetler tekerrür etmiştir. Bu âyeti fezleke olarak ele alırsak, bunlardan sekizi yaratılış üstünlüklerinin sayılması ve dünya ile âhirete dair hususların akabinde, yedisi cehennem ahvaliyle ilgili tenbihlerin peşinde, sekizi de cennetin vasıflarının ardında zikredilmiştir.²⁵³

3. Peygamberlerin risaletini tasdiğe yönelik tekrarlar:

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ { فَانقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا } “Bilin ki ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Öyleyse Allah'a karşı gelmekten sakının da bana itaat edin!”²⁵⁴

“Bu âyetlerin tekrarı, peygamberlerin risaletini tasdiğe yönelik olmakla birlikte hepsinin getirmiş olduğu mesajın aynı kaynaklı ve aynı temel prensipleri içerdiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.”²⁵⁵

4. Esmâ-yı Hüsnâ şeklinde gelen tekrarlar:

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ “Ama Senin Rabbin aziz ve rahimdir (mutlak galiptir, geniş merhamet sahibidir).”²⁵⁶

²⁵¹ Bk.102/3-4; 78/4-5; 74/19-20; 102/6-7; 12/4

²⁵² Zerkeşi, Burhân, III/ 11-32

²⁵³ İşârâtü'l- İ'caz, s.30-31; Elmalılı, Hak Dini, VII/380, 391

²⁵⁴ Bk.26/107-108, 125-126, 143-144, 162-163, 178-179

²⁵⁵ Kutup, fi Zilâli'l- Kur'ân, XI/ 72

²⁵⁶ Bk.26/ 9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191

Esmâ-yı Hüsnâ olarak “tekrar edilen bu âyet-i kerimeyle, Rasulullah (sav) ve ashabi teselli edilmekte yine aynı durumla yüz yüze kalabilecek inananlar bu teselliden nâsibini almaktadır.”²⁵⁷

5. İnkârcıları tehdit, inananları sakındıran tekrarlar:

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ “Hakkı yalan sayanların o gün, vay hallerine!”²⁵⁸

“Her âyette tekrarlanmadan önce konunun ifade ettiği mânâyâ göre düşünülmesi gerekir. Mesela; 1. Hüküm günü, 2. suçlulara yapılacak azap, 3. Allah’ın ilmi ve gücü, 4. İnsanoğlunun muhtaç ve sınırlı bir güce sahip olduğu, 5. İlâhi kudretin her şeyi kapladığı, 6. Allah’ın nimetlerini inkâr ile ilgilidir.”²⁵⁹

6. Önceki âyetin mânâsını tamamlayan tekrarlar;

إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ “Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz!”²⁶⁰ Âyet önceki

âyetlerin mânâsını tamamlar mahiyettedir. Fezleke olarak tekrarına ihtiyaç duyulmakta, bir nevi te’kid kastedildiğine işaret etmektedir.²⁶¹

Kur’ân-ı Kerimdeki tekrarlar, O’nun belâgat ve i’cazının bir parçası olarak görülmektedir. Bu tekrarlar daha çok yukarıda gördüğümüz şekilde fezleke olarak Mekkî surelerde söz konusudur. Mekkî surelerin dışında kalan muâmelât ve ahkâma dair konularda ise bu tekrarlar tercih edilmemiştir.²⁶²

D. Temsîl (Mesel)

Mesel; örnek, benzer, nümûne, bir kaideye örnek olarak söylenen söz, öğretici, terbiyevî ve ahlâki küçük hikâye gibi anlamlara gelir²⁶³ Terim olarak aralarında benzerlik bulunan bir konudaki bir sözün, başka bir konudaki bir söze bezetilmesidir.²⁶⁴

“Kur’ân’da yer alan meseller, hatırlatma, ta’zîm, va’z, teşvik, sakındırma, ibret alma, takrîr, tefekkür, mesajları aklın alabileceği şekilde tertip etmek veya bir durumu

²⁵⁷ Kutup, fi Zilâli’l- Kur’ân, XI/ 16

²⁵⁸ Bk.77/ 15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49,

²⁵⁹ Elmalılı, Hak Dini, VII/480

²⁶⁰ Bk.37/ 80, 105, 110, 121, 131

²⁶¹ Elmalılı, Hak Dini, VI/444

²⁶² Kutup, Muhammed, Kur’ân Araştırmaları, I/ 224

²⁶³ Devellioğlu, Mesel md. s.747, Doğan, Mesel md. s.762

²⁶⁴ Rağıp, Müfredat, MSL md. s.700

yüceltmek veya tahkîr etme amacına yöneliktir.”²⁶⁵ Temsîlî anlatıma haiz âyet fezlekelerinde öne çıkan hususlar şunlardır:

1. Allah’ın yüce olduğu, dolayısıyla sahte tanrıların güçsüzlüğüne mesel;

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاستَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ
وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ - مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ
لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Ey insanlar! İşte size bir misal veriliyor, ona iyi kulak verin: Sizin Allah’tan başka yalvardığınız bütün sahte tanrılar güç birliği yapsalar da, bir sinek bile yaratamazlar. Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi kurtarıp geri alamazlar. İsteyen de, kendinden istenilen de, kaçan da kovalayan da ne kadar güçsüz! Allah’ı lâyük olduğu tarzda bilemediler. Muhakkak ki Allah pek kuvvetlidir, mutlak galiptir” (22/73-74).

Fezleke muhtevanın zıddını ortaya koyarak, âyette sahte tanrıların güçsüzlüğünü ve hiçliğini göstermiştir.²⁶⁶

2. Allah (cc)’ın nuruna mesel;

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا
كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ
نَارُ نُورٍ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah göklerin ve yerin nurudur. O’nun nûrunun misali, tıpkı içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. Lamba bir sırça (cam) içinde, o sırça da sanki parlayan incimsi bir yıldız! Bu lamba, ne yalnız doğuya, ne de yalnız batıya mensup olmayan kutlu, pek bereketli bir zeytin ağacından tutuşturulur. Bu öyle bereketli bir ağaç ki, nerdeyse ateş değmeden de yağ ışık verir. Işığı pırıl pırıldır. Allah dilediği kimseyi nûruna iletir, gerçeği anlamaları için insanlara böyle temsiller getirir. Allah her şeyi bilir” (24/35).

“Her şeyin ortaya çıkışı ve bilinmesi ancak O’nun çıkarması ve bildirmesiyledir.

²⁶⁵ Çelik, Muhammed, Kur’ân’ın İknâ Hususiyeti, s.362

²⁶⁶ Yıldırım, Kur’ân’da Ulûhiyet, s.79; Ayrıca bk. 24/35; 2/261; 14/18

Nitekim duygular, hayaller, lisanlar, teşbîhler yalnız hakkı anlatmak için birer mesel oldukları gibi, bu âyetteki temsîl de böyledir. وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ aklen olanı da, hissen olanı da bilir; açığı da gizliyi de, gerçek olanı da, temsîlî olanı da bilir. Dolayısıyla her kesin duygu ve anlayışını ve faydalanma derecesini ve takip ettiği gaye ve maksadını ve tekvin ve teşrîde layık olup olmadığı, dine yol göstermeyi ve ona göre her birine yapacağı muameleyi de bilir.”²⁶⁷

3. Aziz, Hakîm olan Allah’ı bırakıp edindikleri tanrılar örümcek ağı gibidir:

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنَ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Allah’tan başka hâmi, sığınacak tanrı edinenlerin durumu, tıpkı kendine yuva yapan örümceğin haline benzer. Hâlbuki en çürük yuva, örümcek ağıdır. Keşke bu gerçeği bir bilselerdi!” Allah, onların kendisinden başka hangi varlıkları tanrılaştırıp yalvardıklarını elbette bilir.” O, aziz ve hakîmdir (mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir)” (29/41-42).

Örümcek evinin çürüklüğü meşhur bir meseldir. Peygamberleri yalanlayıp şirke giden kavimlerin helak edilmesinden sonra bu örümcek örneğinin getirilmesi peygambere ve inananlara vâd ve müjdeyi ifade etmektedir ki, bütün bu surenin ruhu denilebilir. Evet, “Allah (cc) tan başkasına dayanan her ümid, dipsizdir. وَهُوَ الْعَزِيزُ

الْحَكِيمُ Her şey fani, hepsi zayıf ve hakir, anlatıldığı üzere mağlup edilmek ihmalî olmayan, dilediğini dilediği anda mahvedebilir. Nihâyetsiz güç ve kudret sahibi, mabudluğa layık ancak O, gâyet onurlu, yegâne aziz, her işi hikmet olan yegâne hâkim yalnız o iken, O’nun karşısında O’ndan başkasına yalvarmak ne kadar boş, ne büyük tehlike!”²⁶⁸

²⁶⁷ Elmalılı, Hak Dini, VI/26-29

²⁶⁸ Elmalılı, Hak Dini, VI/221-222

E. Tasvîr

Tasvîr lugatta, “bir şeye biçim vermek, zihinde canlandırmak, resmini yapmak, yazıyla tarif etmek”²⁶⁹ gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta, “iç ve dış âlemdeki her türlü nesnenin yazı, çizgi, ses ya da söz vasıtasıyla tanıtılmasıdır. Zihni mânâyı ve ruhi halleri tasvir etme, insan örneklerini veya nakledilen olayları zihinde canlandırma aracının, tablolaştırılmış renkler ve konuşan şahıslar olmayıp bunların sadece cansız lafızlar olduğunu söylediğimiz zaman, Kur’ân’ın ifade tarzındaki i’caz sırlarının bir kısmını idrak etmiş oluruz. Tasvîr, Kur’ân üslûbunun en değerli aracıdır.”²⁷⁰ Kur’ân-ı Kerim hemen her konuda tasvir yoluyla anlatım örnekleriyle doludur. Fezlekeleri açısından bu örneklerden bazıları şunlardır:

1. Allah (cc)’tan başkasına yapılan dua:

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ
وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ

“Geçerli dua O’na yapılan duadır. Müşriklerin O’ndan başka yöneldikleri putlar ise, kendilerine hiçbir surette icabet edemezler. Onların durumu tıpkı, ağzına su ulaşsın diye iki elini önündeki kuyuya doğru uzatan adamın durumuna benzer. Oysa bu durumda su, hiçbir zaman ona ulaşamaz. İşte kâfirlerin duası öyle boşa gider”(13/14).

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ fezlekesi; “Allah’tan ilişkiyi keserek hiç kimsenin duayı kabul etmesine imkan olmadığı, genellikle taştan yapılmış olan putların hiç birini duymadığı ve kâfirlerin durumu tamamıyla sapıklıktan ve batılla oyalanıp durmaktan ibarettir.”²⁷¹

2. Kur’ân-ı Kerim’de tasvîr edilmek istenen durumla kullanılan ifade, tam bir insicâm teşkil eder. İfade, maddi ve mânevi halin anlamını tamamlar:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ

“Allah katında yerde gezinen canlıların en kötüsü, o düşünmeyen sağır ve dilsizlerdir” (8/22).

²⁶⁹ Elmalı, Hüseyin, “Tasvir” DİA. XXXX/135; Devellioğlu, Tasvir md. s.1242

²⁷⁰ Kutup, Kur’ân’da Edebi Tasvir, s. 53-54

²⁷¹ Elmalı, Hak Dini, V/ 133-134

الدَّوَابِّ denince zihne ilk olarak insan gelmez; sağrlık ve disizlik genellikle hayvanlar için kullanılır. Burada الدَّوَابِّ kelimesi ile onların hidâyetten faydalanmalarına engel olan صُمُّ الْبُكْمِ hallerinin tecsîmi, bir insicâm teşkil eder. Her ikisi de gaflet ve hayvanlık suretini tamamlamaktadır. İnanmayan insanların, hakkı anlamak için verilen bu güçlerini لَا يَعْقِلُونَ fezlekesiyle düşünüp akletmediklerinden dolayı inanmadıklarını gösterir.²⁷²

3. Resmi canlı bir şekilde aksettirmek için bazen yalnız bir tek kelime kullanılır. Tasvîr insicâmında bu anlatım, yeni bir zirveye daha yakın bir adımdır:

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنْتُ عَلَىٰ بَيْتَةٍ مِّن رَّبِّي وَأَنِّي رَحْمَةٌ مِّن عِنْدِهِ فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمْ أَنزِلُكُمْوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ

“Nuh şöyle cevap verdi: “Ey benim halkım! Düşünün bir kere: Ya ben Rabbimden gelen çok âşikâr bir belgeye, kesin delile dayanıyorsam, ya O, bana tarafından bir nübüvvet vermiş, bunlar size gizli kalmış da siz görememişseniz? Ne yapalım, istemediğiniz o rahmete girmeye sizi zorlayabilir miyiz?” (11/28).

Fezleke olan أَنزِلُكُمْوهَا kelimesinin bu kadar zamiri (mütakellim zamiri, gaib zamiri, ve muhatab zamiri) dile dolayıp gizlemesi, o ikrah havasını tasvîr ediyor. Nasıl ki kârihler ısrar ettikleri hallerden nefret ettikleri halde yine onu gizler, kendilerine dolar kimseye göstermek istemezler. Bazı Kur’ân araştırmacılarının Kur’ân’ın en büyük meziyetlerinden saydıkları, zâhiri belâgatın en yücesi ve lafzî fesâhatin en yükseği olan bir insicam çeşidi ortaya çıkmaktadır.²⁷³

F. Tecsîm

Tecsîm; “Cisimleştirme, somutlaştırma” anlamlarına gelmektedir. “Burada tecsîmle kasdımız, mahsus (görülen bir şeyi) teşbih değildir. Tecsîmle yeni bir şey kasdediyoruz

²⁷² Kutup, Kur’ân’da Edebi Tasvir, s.133-134; Elmalılı, Hak Dini IV/215

²⁷³ Kutup, Kur’ân’da Edebi Tasvir, s.136-137

ki o da; “mânevî şeyleri cisimleştirme”dir. Bu tecsîm, tasyîr (dönüştürme) ve tahvîl (değiştirme) yoluyla olmaktadır.”²⁷⁴

1. Günahları “yük” olarak cisimleştirme:

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ جِمْلِهَآ لَا يُحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ إِنَّمَا تُنذِرُ
الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَن تَرَكَّىٰ فَاِنَّمَّا يُتْرَكَىٰ لِنَفْسِهِ ۗ وَاللَّهُ الْمَصِيرُ

“Hiç kimse bir başkasının günahını yüklenmez. Eğer çok ağır bir yük altında ezilen biri, taşıma işinde başkasını yardıma çağırırsa o akrabası da olsa, yükünden az bir kısmını bile taşımayı kabul etmez. Sen ancak Rab’lerini görmedikleri halde O’nu tazim eden ve namazlarını hakkıyla ifa edenleri uyarırsın (yani senin uyarman, peşin hükümlü inatçılara değil, ancak böyle yapmaya yatkın olanlara fayda verir). Kim günahlarından temizlenir, arınırsa kendi lehine olarak arınır. Hepinizin dönüşü Allah’adır” (35/18).

وَاللَّهُ الْمَصِيرُ “Günah çekenler, başkasının günahını çekmeyeceği gibi, nefislerini kamil iman, üstün ahlâk ve salih amel ile temizleyenler de sırf kendi menfaatlerine olarak temizlenmiş olurlar. Öyle ya akîbet gidiş Allah’adır. Herkes ona göre mükâfat veya cezasını alacaktır.”²⁷⁵

2. Rûhî ve mânevî bir hal olan “daralma”, “bunalma” ve “sıkıntı basma” gibi halleri, cüsseli bir hareket olarak cisimleştirme:

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا
أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Allah, savaştan geri kalan ve haklarındaki hüküm ertelenen o üç kişinin de tövbelerini kabul buyurdu. Çünkü onlar öylesine bunaldılar ki dünya bütün genişliğine rağmen başlarına dar geldi. Vicdanları da kendilerini sıktıkça sıktı. Nihâyet, Allah’ın cezasından, yine Allah’ın kapısından başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anladılar da, bundan sonra, önceki iyi hallerine dönsünler diye, Allah onları tövbeye muvaffak kıldı. Çünkü Allah tevvâbdır, rahîmdir (tövbeleri çok kabul eder, tövbe edenleri sever ve pek

²⁷⁴Durmuş, İsmail, “Tecsîm”, DİA. XXXX/565; Kutup, Kur’ân’da Edebî Tasvir, s.103

²⁷⁵ Elmalılı, Hak Dini, IV/383

merhametlidir)”²⁷⁶

الرَّحِيمِ الرَّحِيمِ الْتَوَّابُ إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمِ fezlekesinde Allah (cc)’ın التَّوَّابُ sıfatının peşinden الرَّحِيمِ sıfatını getirmesi, tevbeleri, kendisine vacip olduğu için değil, sırf rahmet ve kereminden ötürü kabul ettiğine delâlet eder.”²⁷⁷

3. Kâfirlerle hidâyet arasında maddi bir engel varmış gibi tecsim edilmesi:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كَلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“Onlardan seni Kur’an okurken dinleyenler de vardır. Fakat Biz onu lâyıık olduğu şekilde anlamalarına mani olmak için, onların kalplerine kat kat örtüler gerdik. Kulaklarının içine de, gereği gibi işitmelerini engelleyen ağırlıklar koyduk. Artık onlar her türlü mûcize ve belgeyi de görseler yine iman etmezler. O kadar ki yanına geldikleri zaman seninle münakaşaya girişerek ‘Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ derler.”²⁷⁸

Kâfirler كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ fezlekesiyle kâfirler, Kur’an’ın bir mucize oluşunu cerhetmek ve onu tenkîd etmek için sanki şöyle demek istemişlerdir: “Bu Kur’an’da yazılmış hikâyeler, evvelkilerle ilgili olarak anlatılan hikâyeler cinsindedir. Binaenaleyh bu, evvelkilerin hikâyelerini ve eskilerin masallarını ihtiva eden kitaplardan biri olunca, bu hârikulâde mucize olamaz. Ancak eskilerin masallarındır.”²⁷⁹

4. Mânevî bir durumu, duyularla algılanabilecek bir şeyle tecsîm etmek:

يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ

“Orada kendisine kanlı irinli su içirilecek, yutmaya çalışacak ama boğazından geçiremeyecek. Ölüm her yandan ona geldiği halde yine de ölmeyecek. Bunun

²⁷⁶ 9/118, Ayrıca bk. 40/18; 56/83-84; 4/90

²⁷⁷ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, XII/219-220

²⁷⁸ 6/25 Ayrıca bk. 26/212; 36/8-9; 2/7; 18/101

²⁷⁹ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VI/377

arkasından da pek şiddetli bir azap daha vardır.”²⁸⁰

فَزَلَكَةِ، وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ “o azabın kesintiye uğramayıp sürekli olacağına veya azaba uğrayan kişinin, önüne çıkan her anda bir öncekinden daha şiddetli bir azabla karşılaşacağına işaret eder.”²⁸¹

G. Teşbîh

Teşbîh lugatta, “bir şeyi bir şeye benzetmek” anlamına gelmektedir.²⁸² İstilahta ise “aralarında hakikî veya mecâz yönünden ilgi kurulabilen iki varlıktan zayıf olanın kuvvetli olana benzetilmesi” demektir.²⁸³ Belâgat âlimleri ittifaken, mecâzın hakikatten daha daha belîğ olduğunu kabul ederler. Teşbîh, Kur’ân-ı Kerim’de mühim bir yer işgal eder. Söze güzellik katar ve sözün muhatap üzerinde etkili olmasını sağlar.

Teşbîhin gayesi, kapalı olan bir hususu açıklığa kavuşturmakla kişiyi aydınlatmak, ifadeyi vuzûha kavuşturmak üzere uzak mânâyı yakın mânâyâ çekmektir.²⁸⁴

Mesela;

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ
وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

“O batıl yollarda olanların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendi öz canlarına zulmeden kimselerin ekinine isabet eden ve o mahsulü kasıp kavuran bir rüzgarın durumuna benzer. Doğrusu Allah onlara zulmetmedi, ama onlar kendi kendilerine zulmettiler.”²⁸⁵ Âyet-i kerimede teşbîh-i temsîlî vardır. İftihar ve övülmek için harcadıkları mallar, şiddetli soğuk kasırganın isabet ederek helâk ettiği ve kupkuru sap haline getirdiği ekine benzetilmiştir.²⁸⁶

وَلَكِنْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ Fezlekedede Allah (cc), kâfirlerin infaklarını kabul etmemek suretiyle onlara zulmetmemiştir. Fakat onlar, bu infak ve harcamaları, Allah katında

²⁸⁰14/17, Ayrıca bk. 76/27; 29/55; 33/10; 5/66, 10/27

²⁸¹Râzi, Mefâtihu'l-Gayb, XIII/ 529

²⁸²Firûzâbâdî, Kâmsu'l-Muhît, şbh. Maddesi, VI/288

²⁸³Cârim, Ali- Emin, Mustafa, el-Belâgâtu'l-Vâdiha, Dâru'l- Maarif, Mısır, 1959, s.18

²⁸⁴Zerkeşî, Burhân, III/415,

²⁸⁵3/117; Ayrıca bk.17/66; 36/39; 54/20; 2/187; 10/24; 14/18

²⁸⁶Sâbunî, Safvetü't-Tefasir, I/225

makbul olmalarına mâni olacak bir biçimde yapmış oldukları için onlar kendi kendilerine zulmetmişlerdir.²⁸⁷

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَأَيُّدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

“Rab’lerini inkâr edenlerin durumu şudur: Onların iyi işleri, bir kül yığınınına benzer. Fırtınalı bir günde rüzgâr onu şiddetle savurmaktadır... Kazandıklarından hiç bir şeyi ellerinde tutamıyorlar. İşte asıl kayıp, asıl sapıklık budur!” (14/18).

“Onlar kazandığı şeylerden ne dünyada ne de âhirette istifade edebilecekleri herhangi bir şeyi elde edemezler. Zira o kazandıkları şey tamamiyle zayi olmuş ve fesada uğramıştır.”²⁸⁸

H. Mecâz

“Yol, geçecek yer” anlamlarına gelen mecaz, edebiyatta “asıl sından alınıp ilgili bulunduğu başka bir mânâyâ nakledilen lafız demektir.”²⁸⁹

Kur’ân lafızlarını inceleyen kişi, mecâz mânâyı ancak hakikî mânâyı bulamadığı anda kabul eder ve lafzî istiare olarak kullanır.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

“İşte onlar hidâyete müşteri olacaklarına, dalâleti satın aldılar. Ama bu, kârlı bir ticaret olmadı. Çünkü kâr yolunu tutmadılar” (2/16).

Âyet-i kerimede “ticaret” ve “kâr” ifadeleri mecâzî mânâda kullanılmıştır. Fezlekede وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ cümlesi şunu ifade eder: “Münafıkların bu sapık inançları gerçek inancı araştırmalarına mâni olmuştur. Böylece sermayeleri olan hidâyeti verip, onun yerine sapıklığı satın almışlar. Kâr yolunu bulma (hidayet) ihtimalleri de kalmamıştır.”²⁹⁰

²⁸⁷ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VII/21

²⁸⁸ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, XIII/532

²⁸⁹ Devellioğlu, Mecâz md. s. 708; Durmuş, İsmail “Mecâz”, DİA. XXVIII/ 217

²⁹⁰ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, II/52; Elmalılı, Hak Dini, I/217, Ayrıca bk. 14/28

الْيَوْمَ أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Bugün size temiz ve lezzetli şeyler helâl kılındı. Ehl-i kitabın kestikleri ve diğer yiyecekleri size helâldir. Sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Namuslu, zinaya girmemiş ve gizli dostlar edinmemiş insanlar halinde yaşamanız şartıyla, müminlerden hür ve iffetli kadınlarla, sizden önceki Ehl-i kitaptan hür ve iffetli kadınlar da, mehirlerini verip nikâhladığınızda size helâldir. Kim imanı inkâr ederse bütün yaptığı işler boşa gider ve o, âhirette de ziyâna uğrayanlardan olur” (5/5).

فَزَلَكِ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ fezlekesi, ahirette hüsrana uğrayanlardan olma, burada bahsedilmeyen bir şarta bağlıdır. Bu şart o kimsenin, inkâr üzere ölmesidir. Eğer o insan inkârından tevbe eder ve imana dönerse, âhirette hüsrana uğrayanlardan olmaz. Şu halde müminler, ehl-i kitap olan bu insanların yiyeceklerini yerken veya kadınlarını alırken imanı bozmaktan, dinden dönme tehlikesine düşmekten son derece sakınmalıdır.”²⁹¹

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِمَّنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَا هُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ

“Kendilerinden önce nice nesilleri imha ettiğimizi görmediler mi? Biz onlara, size vermediğimiz imkânları vermiş, gökten üstlerine bol bol yağmur göndermiş, ayaklarının altından ırmaklar akıtmıştık. Fakat günahlarından ötürü onları imha ettik ve onların peşinden başka bir nesil yarattık” (6/6).

السَّمَاءُ kelimesi mecâzî mânâda müstear olarak kullanılmıştır. “semâ”dan maksad yağmurdur. Fezleke şuna işaret etmektedir: “Mücerret ölüm ve helâkle sakındırma mânâsı yanında, dinlerini dünya mukabilinde satıp, onu elden çıkarmaları, böylece de dinden mahrum olmaları sebebiyle çok şiddetli bir azâb içinde kalmalarıdır.

²⁹¹ Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, VIII/483-484; Elmalılı, Hak Dini, III/ 168

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

kendi günahları ve hataları mühim bir sebeptir.”²⁹²

J. Kinâye

Kinâye, maksadı kapalı bir şekilde ve dolayısıyla anlatan söz, üstü örtülü, dokunaklı söz, örtülü anlatım” anlamlarına gelmektedir.²⁹³ Beyân âlimlerinin tarifine göre kinâye, kelimenin ifade ettiği lüzumlu mânânın kastedilmesidir.²⁹⁴

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

“Hasılı Allah kimi doğru yola koymak isterse, onun kalbini İslâm’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü sanki o kişi gökte yükseliyormuşcasına dar ve tıkanık yapar. İşte Allah böylece, imana gelmeyenlere rüsvaylık verir” (6/125).

Âyet-i Kerimede geçen يَشْرَحْ kelimesi, kalbin hak ve hidâyeti kabulünden kinâyedir. Fezlekedeki Allah (cc), iman etmeyenlerin üzerine pisliği, o son derece nefret ve tiksilmekle karşılaşılması lazım gelen küfür, azab ve ıstırabını böyle göğün daralması ve kalp tıkanmasıyla yükler ve tahsis eder. كَذَلِكَ deki ك burada bir benzetme bulunduğunu gösterir. Kelamın takdiri, “Allah (cc) onların kalplerinde bir göğüs darlığı meydana getirdiği gibi, onların üzerine böyle bir rüsvaylık da çökertir. Böylece onlar küfür pisliğinin ve küfür azabının istilasına altın kalırlar.”²⁹⁵

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى “O, Rahman’dır (Sonsuz merhamet ve şefkat sahibidir), arşa çıkmış, (hükümünü yürütmüştür)” (20/5).

Âyet-i kerimede كِي الْعَرْشِ kelimesi, mülkten kinâyedir. Bir şeye istiva ancak o

²⁹² Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, IX/332; Elmalılı, Hak Dini, III/388

²⁹³ Devellioğlu, kinâye md. s.623

²⁹⁴ Suyûtî, İtkân, II/127; Durmuş, İsmail, “Kinâye” DİA. XXVI/34

²⁹⁵ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, X/171; Elmalılı, Hak Dini, III/514

şeye sahip olmakla gerçekleşir. Bu yüzden arş mülkten kinâyeye olarak gelmiştir.²⁹⁶

وَالْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Bütün bir dünya kıyamet günü O’nun avucunda, gökler âlemi de bükülmüş olarak elinin içindedir. Böyle bir azâmet ve hâkimiyet sahibi olan Allah, onların uydurdukları ortaklardan yücedir, münezzehtir” (39/67).

Âyet-i kerimedeki *kabza* ve *yemin* kelimelerinde, hakikat ve mecâz aranmaksızın Allah (cc)’ın azameti ve celali kinâyeye edilmiştir. Fezleke, yüce Allah’ın son derece büyüklüğüne, kudretinin kemaline ve zihinlerin hayret ettiği büyük fiillerin, Onun kudretine nispet edilince, çok küçük ve değersiz kalacağına bir tenbîh ve kâinatı yıkıvermenin Ona göre pek kolay bir şey olduğunun temsîl ve tahyîl yoluyla bir ifadesidir.²⁹⁷

K. Diyalog

İki kişinin konuşması, karşılıklı konuşma²⁹⁸ anlamına gelen diyalog, metne canlılık ve hareketlilik kazandırdığından, Kur’ân-ı Kerim diyalog yoluyla anlatıma çok yer vermektedir. Peygamberler ve kavimleri,²⁹⁹ müminler ve batıl taraftarları,³⁰⁰ cennet ehli ile cehennem ehli arasında geçen tartışmalar³⁰¹, Hz. Nuh ve oğlu, Hz. İbrahim ve babası ile arasında geçen konuşmalar hep diyalog yoluyla anlatılmıştır. Kur’ân-ı Kerim diyalog kurmada gözü delillere çevirerek onları sunar. Onlardan çıkacak sonuçlara herhangi bir sınırlama getirmez.³⁰²

قُلْ لِّمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ { سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ } قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ { سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ } قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ { سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ

“De ki: ‘Bütün dünya ve içinde yaşayanlar kimindir söyleyin bakalım, biliyorsanız.’ Elbette: ‘Allah’ındır’ diyeceklerdir. Öyleyse, sen de ki: ‘Neden aklınızı başınıza almıyorsunuz?’ ‘Peki, yedi kat göğün ve yüce arşın Rabbi kimdir?’ diye sor.

²⁹⁶ Suyûtî, İtkân, II/129

²⁹⁷ Suyûtî, İtkân, II/129; Elmalılı, Hak Dini, VI/504

²⁹⁸ Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Diyalog md. s.290

²⁹⁹ 11/ 26-31; 45-47; 19/42-48

³⁰⁰ 2/26, 257; 11/24; 16/75-76

³⁰¹ 7/50

³⁰² Çelik, Kur’ân’ın İknâ Hususiyeti, s.259

Elbette, ‘Allah’tır’, diyeceklerdir. Öyleyse, sen de ki: ‘İnandığınız Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?’ De ki: ‘Peki her şeyin gerçek yönetimini elinde tutan, Kendisi her şeyi koruyup gözeten, ama Kendisi himaye altında olmayan kimdir? Biliyorsanız söyleyin bakalım! Elbette, ‘Allah’tır’ diyecekler. Sen de ki: Öyleyse nasıl oluyor da büyülenip gerçekten uzaklaşıyorsunuz?’ (23/84-89).

Bu âyetlerde fezlekeye dikkat edelim. **قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ** bu ifade, Allah’ın her şeye hükümran olduğunu bildikleri halde, ona kulluk etmeyen insanların durumuna şaşma ifadesidir.³⁰³

وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَحَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ { وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولَنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

“Eğer onlara: ‘Gökleri ve yeri kim yarattı? Güneş’i ve Ay’ı kim hizmetinize âmade kıldı?’ diye sorarsanız elbette ‘Allah!’ diyeceklerdir. Öyleyse nasıl oluyor da bu gerçekten uzaklaştırılıyorlar? Allah kullarından dilediğine bol rızık verir, dilediğinin nasibini de kısar. Muhakkak ki Allah her şeyi bilir. Eğer onlara: ‘Gökten su indirip ölümünden sonra yeri canlandıran kimdir?’ diye sorsan elbette: ‘Allah’tır!’ diyeceklerdir. De ki: ‘Hamd olsun Allah’a ki, (kâfirler bile onun bu vasıflarını inkâr edemiyorlar.) Bütün hamdler, güzel övgüler aslında Allah’a mahsustur, fakat onların ekserisi bunu düşünüp anlamıyorlar.’³⁰⁴

Âyet-i kerime, müşriklere yapılan başka bir kınama ve onlara karşı getirilen diğer bir hüccettir. **قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ** delil ortaya çıktığı için, Allah’a hamdolsun de. Fakat onların çoğu yine de anlamıyorlar. Çünkü Allah’ın, yaratan ve rızık veren olduğunu söyledikleri halde başkasına ibadet ediyorlar.³⁰⁵

³⁰³ Çelik, Kur’ân’ın İknâ Hususiyeti, s.267

³⁰⁴ 29/ 61-63, Ayrıca bk. 7/55; 40/60

³⁰⁵ Sâbunî, Safvetü’t-Tefâsir, II/467

L. İstifhâm

İstifham lügatta: “Sormak, anlamak, sorup anlamak; anlamak, öğrenmek için sormak”³⁰⁶ gibi anlamlara gelir. İstılahta ise: “önceden bilinmeyen bir şey hakkında bilgi istemek” şeklinde ifade edilir. Belâgat cihazlarının vazgeçilmez tekniklerinden biri olan istifham, muhatabın ilgisini çekme, dikkatini canlı tutma, muhâkeme yürütmesini sağlama açısından önem arzeder.³⁰⁷

فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“Eğer bu dâvetinizi kabul etmezlerse, bilin ki o ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir ve O’ndan başka ilah yoktur. Nasıl, artık O’na teslim oluyorsunuz değil mi?” (11/14).

فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ fezlekesi hakkında müfessir Râzi iki farklı görüşten bahseder; Birincisi:

“O kâfirler şâyet Kur’ân’ın muaraza teklifine icab etmezlerse, artık siz muhlis muvahhid oluyormusunuz? İkincisi: “Yani ey kâfirler islâm dininde karar kılıyor musunuz? İhlâs ile Allah’a teslim oluyor musunuz?”³⁰⁸ Şeklinde istifham olarak gelmiştir.

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ

الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ

“Şarap ve kumarla şeytanın yapmak istediği tek şey, sizin aranızda düşmanlık ve kin salmak, sizi Allah’ı zikretmekten ve namazdan alıkoymaktır. Artık bu habis şeylerden vazgeçtiniz değil mi?” (5/91).

فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ “ fezleke istifham olmakla birlikte gerçekte bundan maksad kesin

olarak yasaklamadır. Çünkü Allah (cc) bu fiilleri kınamış ve muhataba bunların kötü olduğunu göstermiştir. Bundan sonra ise bu şeyleri terk hususunda böyle soru sorulunca, muhatap ancak o fiilleri terk ettiğini söyleyebilir. فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ifadesi bir şeyden vazgeçmenin, mükellefin ondan vazgeçmenin farz olduğunu ikrar etmesiyle birlikte olması hususunda, açık bir ilâhi beyan yerine geçer.”³⁰⁹

فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ مَا لَكُمْ لَا تَنْتَفُونَ

³⁰⁶ Devellioğlu, İstifham md. s.543

³⁰⁷ Çelik, Kur’ân’ın İknâ Hususiyeti, s. 259-261

³⁰⁸ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, XII/522; Elmalılı, Hak Dini, IV/529

³⁰⁹ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, IX/208

“O da çaktırmadan putların yanına sokuldu. Onlara takdim edilmiş öylece duran yemekleri görünce: ‘Buyursanıza, neden yemiyorsunuz?’ Neyiniz var, neden konuşmuyorsunuz?’ dedi” (37/91-91).

Putlara ‘yemek yiyin ’ teklifinde bulunma ve niçin konuşmadıklarını sorma bir alay ifadesidir. مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ putların konuşamaması, kendilerine ibadet edenlerin derecesinden daha aşağıda olduklarını gösterir. Tekdîr ve tehekküm amaçlı bu tür bir istifham insanı intibaha sevkeder.³¹⁰

M. Kasr

Kasr lugatta: “sınırlamak, hapsetmek” anlamlarına gelmektedir.³¹¹ İstılahta ise “bir hükmü, zikredilen bir şey için sabit kılıp bunun dışındakilerden nefyetmek” demektir. Kasr belâgatın bölümlerinden meâni ilmi içerisinde ele alınır.

Kelime-i tevhidde kasr:

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“İşte işin gerçeği budur. Doğrusu Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah hiç şüphesiz azîzdir, hakîmdir (mutlak galip, tam hüküm ve hikmet sahibidir)” (3/62).

وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ bu, nefyin olumsuz mânânın te’kid ve vurgulamasını ifade eder.

Böylece Hak ve Vâhid olan Allah’tan başka hiçbir tanrı bulunmadığı hususunda çok kuvvetli bir mânâ ifade ettiği ortaya çıkmış olmaktadır. Hristiyanlar, Hz. İsa’nın gaybtan ve benzeri şeylerden haber verdiğini, böylece de bir ilâh olması gerektiğini söylüyorlardı. Âyetteki kasr ve fezlekedeki

وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ifadesiyle şöyle

denmiştir: “Bu kadarcık ilim, ulûhiyet konusunda yeterli değildir. Bilakis ilâh olanın hakîm, yani bütün malumatı ve bütün işlerin neticelerinin nereye varacağını bilen birisi olması gerekir” işte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Hristiyanların bu iki şüphesine cevap vermeye bir işaret olsun diye, bu iki vasfı, yani “*el-azîz* ve *el-hakîm*” kelimelerini zikretmesi insicâmı ortaya koymuştur.³¹²

Hz.Peygamber (sav)’in müjdecî ve uyarıcı olması:

³¹⁰Sabunî, Safvetü’t-Tefasir, III/38; Ayrıca bk. 35/37; 37/95; 37/124-125

³¹¹Râğıb, el-Müfredât, KSR md. s.611

³¹²Râzi, Mefâtihi’l- Gayb, VI/375-376

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَأَسْتَكْنَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ

وَمَا مَسَّنِي السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“De ki: ‘Ben kendim için bile Allah dilemedikçe hiçbir şeye kadir değilim: Ne fayda sağlayabilirim, ne de gelecek bir zararı uzaklaştırabilirim. Şâyet gaybı bilseydim elbette çok mal mülk elde ederdim, bana hiç fenalık da dokunmazdı. Ama ben iman edecek kimseler için sadece bir uyarıcı ve bir müjdeleyiciyim” (7/188).

Allah (cc) dilemedikçe, kulun kendisine ne bir fayda, ne de bir zarar veremeyeceği kasr olarak ifade edildikten sonra, Hz. Peygamber her ne kadar herkes için bir beşîr ve bir nezîr ise de لَقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ fezlekesi bu korkutma ile müjdelemeden yararlananların sadece müminler olduğuna işaret etmektedir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, sadece müminleri zikretmiştir.³¹³

Ruh hakkındaki soruya kasr şeklinde verilen cevap:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

“Bir de sana ‘rûh’ hakkında soru sorarlar. De ki: ‘Rûh Rabbimin emrindedir, O’nun bileceği işlerdendir. Size sadece az bir ilim verilmiştir” (17/85).

وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا “Hiç verilmedi değil, fakat az verildi. Hak’tan bazı şeyler bilirsiniz, ama gerçeğin bütün derinliğine değil, bazı yönler ile Rabbinizi tanıyacak, vazifelerinizi anlayacak kadar orantılı bir şekilde bilirsiniz.”³¹⁴

V. MÂNÂ YÖNÜNDEN FEZLEKELER

Fezlekeler, âyette kastedilen mânâyâ ışık tutarlar. Kur’ân âyetlerini tedebbür edenin, âyetin içeriği ve sonları arasındaki bağlantı ve insicamı, eğer bununla ilgili bir şey varsa bütün yönleriyle araştırması gerekir.³¹⁵

B. Said Nursi, “Kur’ân-ı Kerim âyetleri ve âyetlerin cümleleri ve cümlelerin hey’etleri; saniye, dakika, saatleri sayan saatin milleri gibidirler. Millerin her ikincisi

³¹³ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, XI/ 193

³¹⁴ Elmalılı, Hak Dini, V/323

³¹⁵ Meydani, Kavaidu Tedebbüri’l- Emsel, s. 208

birincisine yardım ettiği gibi, bir âyet bir maksadı takip ettiği zaman, cümleleri de o maksadın etrafında dolaşırlar; cümlelerin hey'etleri dahi, cümlelerin izini takip ediyorlar. Vaziyet öyle bir noktaya gelir ki; halleri, lisan-ı hal ile şu beyti dile getirir: ‘Söylediğimiz sözler ayrı ayrı ise de, senin hüsnün birdir. Bütün sözlerimiz, o hüsn-ü cemale işaret ediyorlar.’³¹⁶ şeklinde mânâ yönünden âyet fezlekelerinin insicâmı hakkında izahatta bulunmuştur.

Fezlekelerin mânâyâ uyumu konusunda meşhur dil bilimcisi Esmâî, Mâide suresinin 38. âyetini okurken,

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءَ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Âyetin fezlekesini yanlışlıkla إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ şeklinde okumuş, yanında bedevî bir Arap: “Bu kimin sözüdür” demiş. Esmâî: “Allah’ın sözüdür” demiş. Arap: “Bir daha oku!” deyince O, âyeti düzelterek “ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ” şeklinde okumuş.

Bedevî; “Şimdi doğru okudun” demiş. Esmâî bunu nasıl anladın diye sorunca, bedevî, “Ey be adam, Allah azîz ve hakîm olduğu için, elin kesilmesini emretmiştir. O, mağfîret ve rahmetiyle elin kesilmesini emretmez” diye karşılık vermiştir.³¹⁷

Genel olarak bakıldığında âyet ve sure sonları ya Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatlarının zikredilmesinin yer aldığı fezlekelerle akli tefekküre sevkedip tebyîn ve tezkirde bulunmuş, ya da va’d ve vâid ile korku ve teşvik ifade eden müjdelerle son bulmuştur.³¹⁸

Kur’ân’ın muhatabı insan olduğu için, fezlekelerini insanı hep belli noktalara yönlendirdiğini görmekteyiz. Bu yönlendirmeler insanın yaratılış amacına uygun olarak yapılır. Bu yapılırken de aslında zihinleri uyarmak fezlekelerde bir takım mânâ hedef gözetilir.³¹⁹ Şimdi mânâ yönünden âyet fezlekelerinde insicâmı meddeler halinde ele alalım.

³¹⁶ İşârâtü'l- İ'caz, s.166

³¹⁷ Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, IX/68

³¹⁸ Zerkeşî, Burhân I/173; Suyûtî, İtkân 1/137; Nursi, Said, Sözler, s.415

³¹⁹ Tuncer, Kur’ân Surelerinde Eşsiz Ahenk, s.205

A. Tebşîr ve Tenzîr

“İlâhi emirlere uyanları iyi bir sonucun beklediğini haber verme anlamında kullanılan bir terim olan tebşîr müjdeleme, müjde verme, müjdelenme” anlamındadır. Kur’ân’ın insanları doğruya ve hayra ulaştıracak düsturları içeren bir kitap olduğu “Beşir” kelimesiyle ifade edilmektedir.³²⁰ Fakat şerle kayıtlandığında muhatabı hassasiyetle uyarıldığı ve korkutulduğu, yani tenzîr anlaşılmaktadır.³²¹ Salih amel işleyenler cennetle müjdelendiği gibi aksi davranışlarda bulunanlar azapla uyarılmışlardır. Nitekim birçok âyette tebşîr ile tenzîr bazen bu kavramlar zikredilmese de yan yana geçmektedir.³²²

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

“Elbette ilâhî buyruğu bekleyerek yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kibleye seni yöneltiyoruz! Haydi yüzünü Mescid-i Harâm’a doğru çevir! Siz de ey müminler, nerede olursanız olunuz yüzünüzü oraya doğru çevirin! Kendilerine kitap verilmiş olanlar, kibleyi çevirmenin gerçekten Rab’leri tarafından olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir” (2/144)

Bu fezlekeyi Müslümanlara hitap olarak kabul edersek, onlar için bir **va’d ve müjde** olur. Eğer Yahudiler için kabul edersek, bu onlar için bir **va’id ve tenzîr** olur.³²³

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Her nereden yola çıkarsan çık, (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür! Şüphesiz ki böyle yapmak, Rabbin tarafından gelen gerçektir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir” (2/149).

³²⁰ Bk. 41/4; 27/89, 6/160, 2/261,

³²¹ 3/21, 4/138

³²² Kelpetin Arpaguş, Hatice, “Tebşîr”, DİA. XXXX/226-227; Devellioğlu, Tebşîr md. s.1255; Tenzîr md. s.1299

³²³ Râzi, Mefâtihi’l- Gayb, IV/ 31-32

Âyet-i kerimenin fezlekesinde “وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ” Cümlesi ile âyetin baş tarafı ile alakaya ta’lil mânâsı yüklenmiştir. Şöyle ki: “Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.” Bu sebeple de yaptıklarınız sebebiyle sizi en güzel şekilde mükâfatlandıracaktır. Bu, müminler için müjde mânâsı taşımaktadır.³²⁴

Aşağıdaki âyetin fezlekesi dile getiremeyeceğimiz kadar açık ve parlaktır:

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“O tövbe edenler, o ibadet edenler, o hamd edenler, Allah’ın rızası için sefer edenler, o rükû edenler, o secdeye kapananlar, iyilikleri yayanlar, kötülükleri önleyenler ve Allah’ın hudutlarını bekleyip koruyanlar yok mu? İşte o müminleri müjdele!” (9/112).

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ
الْمُؤْمِنِينَ

“Eşleriniz sizin nesil yetiştiren tarlanızdır. Tarlanıza dilediğiniz şekilde varın. Kendiniz için ilerisini düşünerek hazırlık yapın! Allah’ın haram kıldığı şeylerden korunun ve O’nun huzuruna varacağınızı iyi bilin! (Ey Resulüm)! Müminleri müjdele!” (2/223).

“Rezil olacağınız şeylerden kaçının. Dönüşünüz O’nadır. Müminleri naim cennetlerinde büyük bir kazançla müjdele. Fezleke müminlere, direk tebşiratta bulunmaktadır.”³²⁵

وَمَا أَصَابَكُمْ مِّنْ مُّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ

“Başınıza gelen her musîbet, işlediğiniz günahlar (ihmal ve kusurlarınız) sebebiyledir, hatta Allah günahlarınızın çoğunu da affeder” (42/30).

وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ fezlekesi ile yüce Allah, çoğu günahlarımızı affetmekte ve bizi

³²⁴ Âlûsî, Şihabuddin Mahmud, Rûhu’l-Meâni fi Tefsiri’l- Kur’âni’l-Azîm ve’s-Sebi’l-Mesâni, Beyrut, 1987, II/16

³²⁵ Sâbunî, Safvetü’t-Tefâsir, I/142; Elmalılı, Hak Dini, II/ 778

kimbilir günde kaç defa bağıslamakta. Bu fezleke bizim için büyük bir müjdedir.³²⁶

B. Tefekkür ve Tezekkür

Tefekkür, “Kalp gözüyle bakmak, düşünmek, zihin yormak” mânâsında kullanıldığı gibi “bir şey hakkında tefekküre dalmak, nazari araştırmalarda bulunmak” anlamına gelen ve Fıkr kökünden türeyen tefekkür; “bir işin akibeti konusunda düşünmek” anlamına gelir.³²⁷

Tezekkür ise “hatırlama, anma, bir meseleyi konuşma” anlamlarına gelir. Tezekkürde düşünme geçmişe yöneliktir. “hem lisan ile anma hem de kalp ile hatırlama, akıldan geçirme”³²⁸ demektir. Her şeyden önce Kuran, inanca götüren en geçerli yol olarak akla önem vermekte ve insan varlığını ruhsal ve fiziksel(dolayısıyla sosyal) planda parçalara bölünemez bir bütün olarak görmektedir.³²⁹ Âyetlerde insanı tefekkür ve tezekküre yönlendiren pek çok fezlekeler vardır. Mesela:

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ - إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ifadeler gibi.

وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ

“Allah gökten yağmur indirip onunla ölmüş olan yeryüzüne hayat verir. Elbette bunda gerçeğe kulak verecek kimseler için ibret vardır” (16/ 65).

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Hurma ve üzümünden hem sarhoşluk veren içki, hem de güzel gıdalar elde edersiniz. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran kimseler için alacak ibret vardır” (16/67).

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ { ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ

لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine göz göz ev (kovan) edin! Sonra da her türlü meyveden ye de

³²⁶ Bkz.27/1-2; 25/1

³²⁷ Devellioğlu, Tefekkür md. s.1266,

³²⁸ Kutluer, İlhan, “Düşünme”, DİA. X/53; Devellioğlu, tezekkür md. s.1330

³²⁹ Esed, 1980, Önsöz 1/ XXII

Rabbinin sana yayılman için belirlediği yolları tut!” Onların karınlarından renkleri çeşit çeşit bir şerbet çıkar ki onda insanlara şifa vardır. Elbette düşünen kimseler için bunda (Allah’ın kudret ve hikmetine) delil vardır” (16/ 68-69).

Arının nasıl bal yaptığı bu iki âyette teferruatıyla anlatıldıktan sonra “tefekkür eden, düşünen kavim” ifadesinin kullanılması, bu âyetlerde işlenen konuyla tam bir insicam içindedir. Çünkü arının sırlarını anlamak için fazlasıyla **tefekkür** gerekmektedir. Bundan dolayı Allah Teâla, âyeti tefekkür fezlekesi ile bitirmiştir.³³⁰

Nahl suresinin 65,67 ve 69.âyetleri arasında kalan âyet fezlekeleri dikkatle incelendiğinde **“işiten, aklını kullanan, tefekkür eden”** ifadeleri geçtikleri âyette anlatılan konunun inceliğine göre çok ince bir nizam dâhilinde yerleştirilmişlerdir. Bu da Kur’ân-ı Kerim ifadeleri arasındaki insicamın insanı hayran bırakacak bir tarzda olduğunu göstermektedir.

وَلَا تَتَّكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ وَلَا أُمَّةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَا أَعْبَابُكُمْ أَوْلِيَاكُمْ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“Müşrik kadınlar iman etmedikçe onlarla evlenmeyin! Mümin bir cariye, hoşunuza giden hür bir müşrik kadından daha hayırlıdır! Mümin kadınları da, onlar iman etmedikçe, müşriklere nikâhlayınız; Mümin bir köle hoşunuza giden hür bir müşrikten daha hayırlıdır. Müşrikler sizi cehenneme dâvet ederler. Allah ise sizi Kendi izniyle, cennete ve mağfirete dâvet eder ve üzerinde düşünüp gerekli dersi alsınlar diye âyetlerini insanlara açıklar” (2/221).

Müşrik kadın ve erkekle evlenme, bunlarla nikâh, şirk ve zinaya müncer olacağını anlasınlar. Fezlekedeki bu nokta tefekküre muhtaç değildir, **tezekkür kâfidir**.³³¹

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابَاتِقَالاً سَفَّاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ لَثْمَرَاتٍ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

“O’dur ki, rahmeti olan (yağmurun) önünden müjdeci olarak rüzgârlar gönderir.

³³⁰ Âlûsî, Ruhu’l- Meâni, VII/187

³³¹ Elmalılı, Hak Dini, II/ 772

Nihâyet bu rüzgârlar o ağır bulutları hafif bir şeymiş gibi kaldırıp yüklendiklerinde, bakarsın Biz onları, ekinleri ölmüş bir ülkeye sevk ederiz. Derken oraya su indiririz de orada her türlüşünden meyveler, ürünler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Gerekir ki düşünür ve ibret alırsınız” (7/57).

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ fezlekesinden maksad, benzer iki durumdan birisinde bu imkânsız olmadığına göre, bu diğer durumda da imkânsız olmadığı dersini vermektir.”³³²

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِينَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah’ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah’ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır” (2/164).

Fiili aklın bu gerçeği ortaya çıkarmanın aracı olduğunu göstermektedir. Bu fiile işlev kazandıran şey; görevi dış dünyayı araştırıp, ondaki olgular arasındaki alakayı idrak eden ve onlardan hareketle gerçeğe ulaşan akıldır. Akletmeyenler bu gerçekleri idrak etmeyenlerdir. Âyette yüce Allah’ın varlığına, güç ve kudretine delalet eden işaret ve alametler, nakille değil sadece akılla biline bilen hususlardır.³³³

C. Ta’zim ve Tenzih

Ta’zim; “büyükleme, ululama, büyük sayma, saygı gösterme” anlamlarına gelmektedir.³³⁴ Tenzih ise “eksik ve kusurlardan arıtma, Allah (cc)’ın bütün noksan ve kusurlardan uzak olduğuna inanma ve ikrar etme” anlamlarına gelmektedir.³³⁵

³³² Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, X/460

³³³ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, II/ 260,

³³⁴ Devellioğlu, Ta’zim md. s.1248

³³⁵ Doğan, Tenzih md. s.1064; Devellioğlu, Tenzih md. s.1298

سُبْحَانَ ifadesi Allah'ın noksan sıfatlardan mutlak uzak olduğuna delalet eden belîğ bir tenzihtir. Bu sıfat yüce Allah'ın zatının temizliğini ve kutsallığını ifade eder. Buna sübhaniyyet veya sübbuhiyyet de diyebiliriz.³³⁶

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُصِفُونَ

“Böyle iken tuttular, cinleri Allah'a ortak yaptılar; halbuki bunları da O yaratmıştır. Bundan başka O'na birtakım oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Ne dediklerini bildikleri yok! O, müşriklerin Kendisine isnad ettikleri bu gibi nitelendirmelerden münezzehtir, yücedir” (6/100).

Fezleke Allah (cc)'ı, ona yakışmayan her şeyden tenzih etmeyi ifade eder.³³⁷

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِّنَ الدُّلِّ وَكَبَّرَهُ تَكْبِيرًا

“Her türlü hamd O Allah'a mahsustur ki, asla evlad edinmemiştir. “Hâkimiyetinde hiç bir ortağı yoktur. Acze düşüp de bir desteğe muhtaç olmamıştır.” de ve tekbir getirerek O'nun büyüklüğünü ilan et!” (17/111).

وَكَبَّرَهُ تَكْبِيرًا Zatında da yücelt, sıfatında da yücelt; yaptıklarında da yücelt, isimlerinde de yücelt Allah, en büyüktür, Allah en büyüktür...³³⁸

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Sübhandır, münezzehtir o Zât ki, her şey üzerinde hâkimiyet elindedir. Ve... hepinizin de dönüşü, O'na olacaktır” (36/83).

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Göklerde ve yerde ululuk yalnız O'na aittir. Azîz ve hakîm O'dur (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)” (45/37).

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ “O halde Ulu Rabbinin ismini tenzih et!” (56/96).³³⁹

³³⁶ Elmalılı, Hak Dini, V/274

³³⁷ Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, X/75

³³⁸ Elmalılı, Hak Dini, V/334

³³⁹ Ayrıca bk.56/96; 69/52,

D. Tebyin ve Tembih

Byn. kökünden gelen beyan, bir şeyi ortaya çıkartmak, belli etme, açıkça anlatma, akli ve hissi vazıh delalet anlamına gelir.³⁴⁰ Kur'an'da bu kök tef'il babında "tebyin" ilahi mesajların insanlara açıklanmasını bildirir. Gerçekleri iyice bilmek isteyenler için delilleri apaçık gösterdik.³⁴¹ gibi âyetler tebyin anlamına gelmektedir. Tembih ise uyarma, ikaz, hatırlatma, ihtar anlamlarına gelmektedir.³⁴² Önce tebyine örnek verelim;

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

"Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rab'lerinden gelen gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise "Allah böyle misal vermekle ne kastediyor?" derler. Allah bu misal ile birçoklarını şaşırtır, yine onunla birçoklarını yola getirir; ancak bununla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz" (2/26).

"Âyet cümlelerinin her biri mâkablını **şerh ve beyan** eder; mâba'di de onu tefsir eder. Evvelki cümlede mutlak ve müphem olarak zikredilen كَثِيرًا den hâsıl olan vesveseleri, korkuları tereddütleri fezleke ile şöyle def'etmiştir: Dalâlete gidenler fasıklardır. Dalâletlerinin menşei de fısktır. Fıskın sebebi ise kesbleridir. Suç onlarda olup, Kur'anda değildir. Dalâleti halketmek, yaptıklarının cezası içindir."³⁴³

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

"Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları faydalarından daha çoktur. Bir de senden hayır olarak ne harcayacaklarını sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan

³⁴⁰ Râğıb, Müfredât, BYN md. s.89; Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Tebyin md. s.1053

³⁴¹ Bk. 2/118, 187,219, 221, 242; 3/103, 118; 4/176

³⁴² Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Tembih md. s.1061; Devellioğlu, Tembih md. s.1293

³⁴³ İşârâtü'l- İ'caz, s. 172

artanı harcayın. Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya ve âhiret hakkında düşünesiniz” (2/219).

Fezleke de düşünüp te bunların amaçlarını öğrenesiniz ve gereğince amel edesiniz.³⁴⁴

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا

“Bununla beraber eğer bir iyiliği açıktan yapar veya gizlerseniz veya bir kusuru bağışlarsanız bunu yapın, çünkü Allah da afüvdür, kadirdir (affi çoktur, her şeye kadir olduğu halde yine de affeder)” (4/149).

Fezleke de عَفُوًّا قَدِيرًا bu iki ismin bir arada bulunmasından hâsıl olan ayrı bir hususiyet karşındayız. Zira bu terkipte, vasıflardan biri öbürünü karşılıklı olarak etkiler. Böylece onların, ayrı ayrı olmasında bulunmayan bir başka ilahî kemal kendini gösterir. ‘Afv, birçok durumda kudretle beraber olmaz. Kudretten, çoğu zaman af beklenmez. Gerçi bu vasıflar ayrı ayrı olarak da birer kemâl vasfidırlar. Ama yine de, bu iki vasfin aynı anda, biribiriyle mezc olunmasındaki etki, açık bir şekilde kendini göstermezdi.’³⁴⁵

“İnsanın, kusur işleyenden, kötülük yapandan hakkını almasına, bir önceki âyet cevaz verse de kusur bağışlamak daha iyidir. Kusur bağışlama işi, açıktan ve gizli yapılan iyiliğe dahil olmakla birlikte, açıkça zikredilmesi, açıklanmaya lâyık olacak önem arzetmesinden ileri gelir, hatta iyiliği açık ve gizli işleme de buna zemin hazırlamak için zikredilmiştir. Keza şartın cevabı olarak “ عَفُوًّا قَدِيرًا ” gelmesi de, makbul olan affin, güçlü iken yapılan af olduğunu gösterir.”³⁴⁶

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَّهُمْ اأَبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

“Mûsâ’dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerine dikkat ettin mi? O vakit onlar

³⁴⁴ Elmalılı, Hak Dini, II/ 92 (767)

³⁴⁵ Yıldırım, Kurân’da Ulûhiyet, s.70-71

³⁴⁶ Yıldırım, Kur’ân-ı Hâkim Meali, s.101; Elmalılı, Hak Dini, III/112

aralarındaki Peygambere: “Ne olur, bize bir hükümdar tayin et, biz de Allah yolunda cihad edelim!” demişlerdi. O cevaben: “Ya savaşma emri size farz kılınır, siz de savaşmazsanız?” deyince onlar: “Ne diye Allah yolunda cihad etmeyelim ki vatanlarından çıkarılan biz, çoluk çocuğundan ayrı düşenler yine biziz!” dediler. Fakat savaşma kendilerine farz kılınınca içlerinden pek azı hariç, hepsi dönüverdiler. Allah o zalimleri pek iyi bilir” (2/246).

Fezlekede وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ifadesi; sözlerinde durmayan ve özellikle savaşa talip olup da sonradan dönenler hakkında büyük bir uyarı içermektedir.³⁴⁷

“ İŞTE BUNLAR ALLAH’IN تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ âyetleridir ki hakkı gerçekleştirmen için Biz onları sana okuyoruz. Çünkü şu kesindir ki, Allah insanlara zulmetmek istemez” (3/108).

Cenâb-ı Hakkın âyette zulüm kelimesini kullanması çok yerinde olmuştur. Onlar bu azaba, kendi kötü fiilleri sebebiyle düşmüşlerdir. Bu tehdit yapılıncı gereğini yapmak gerekir. Halbuki Cenâb-ı Hak, ekremu’l-ekremin (kerimlerin enkerimi)dir. Binaenaleyh Cenab-ı Hakkın bu şekilde, bir özür beyan etmesi, rahmet-i ilâhiye tarafının daha galip olduğuna en kuvvetli delillerin başında gelir.³⁴⁸

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ

“Bu cümleden olarak, Mûsâ’yı da “halkını karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah’ın önemli günlerini hatırlat!” diye âyetlerimizle gönderdik. Elbette bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için nice ibretler vardır” (14/5).

Bu fezlekenin geçtiği hemen her yerde Allah’ın o insanlara ihsan ettiği nimetler anlatılmaktadır.³⁴⁹ صَبَّارٍ شَكُورٍ mübalağalı olarak gelmiş müminler nimetlere karşı mübalağalı bir şekilde şükretmeli, nimeti kaybettiğinde de mübalağalı sabretsin. Buna göre eğer zaman, onun gönlüne uygun ve arzusuna muvafık bir biçimde geçiyorsa o,

³⁴⁷ Elmalılı, Hak Dini, II/140

³⁴⁸ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VI/534

³⁴⁹ 31/31; 34/19; 42/33

şükür ile meşgul olur; gönlüne uygun bir biçimde cereyan etmiyorsa, o zaman sabırla meşgul olur.³⁵⁰

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

“Hac mâlum aylardadır. Kim o aylarda haccı ifaya azmederse bilsin ki hac esnasında ne cinsel yaklaşma, ne günah sayılan davranışlarda bulunma, ne de tartışma ve sürtüşme caiz değildir. Siz hayır olarak her ne yaparsanız, Allah mutlaka onu bilir. Azıklanın ve bilin ki azığın en hayırlısı kötülüklerden korunmadır! Öyleyse Bana karşı gelmekten korunun ey akıl sahipleri!” (2/197).

Böyle **takva hissi** ile ihtiyaçlarınızı iyi hazırlamak, ilahî emir ve tam akıl gereği olduğu içindir.³⁵¹

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ

“Öyle insanlar vardır ki Allah’a, sırf bir hesaba binaen, imanla küfrün arasında bir yerde ibadet eder. Şâyet umduğu faydayı elde ederse onunla huzur bulup sevinir, eğer bir sıkıntı ve imtihana mâruz kalırsa yüzüstü dönüverir. Dünyayı da âhireti de kaybeder. İşte besbelli olan hüsrân budur” (22/11).

Fezlekede **هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ** ifadesi; Allah(cc), kulunun samimiyetini, kendine bağlılığını, kulun davranışları ekseninde ve vicdanında test etmektedir. Dünya ve âhret hüsrânına maruz kalanlar münafıklık yapanlardır.³⁵²

³⁵⁰ Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, XIII/500-501

³⁵¹ Elmalılı, Hak Dini, II/55

³⁵² Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, XV/290

E. Teşvik ve Tahzir

Teşvik, “şevk verme, cesaretlendirme, gayrete getirme, kışkırtma, isteklendirme”, Tahzir ise “hazer ettirme, sakındırma, menetme, önleme” gibi anlamlara gelmektedir.³⁵³

İbadetlere teşvik şeklinde gelen âyet;

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Namazı hakkıyla eda edin, zekâtı verin! Dünyada hayır olarak ne yapıp gönderirseniz, mutlaka onun mükâfatını âhirette Allah katında bulursunuz. Zira Allah işlediğiniz her şeyi görmektedir ” (2/210).

Cenab-ı Hak, onların amellerinin karşılığını bulacağını beyan etmiş, fezlekeyle amellerin azı da çoğu da Allah’a gizli kalmaz. Bu ifade, Allah Teâlâ’nın çok amellere mükâfat verdiği gibi, az amelleri de karşılıksız bırakmayacağına delalet etmesi bakımından **bir teşviktir**. Bunun aksi olan şerden de bir **sakındırma**.³⁵⁴

Müminleri teşvik eden âyet;

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ

وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ

بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Allah, karşılık olarak cenneti verip müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda mücadele ederler, öldürürler ve öldürülürler. Bu Allah’ın Tevrat’ta da, İncil’de de, Kur’ân’da da üstlendiği gerçek bir vaaddir. Verdiği sözde Allah’tan daha sadık kim olabilir? O halde yaptığınız bu alış verişten dolayı sevinin ey müminler! Müjdeler olsun size, işte en büyük mutluluk, işte en büyük başarı!” (9/111).

وَذَلِكَ İşte o, yani bu alış-verişinize fiyat olmak üzere size verilmesi, şahıslarınıza tahsis olunması kesin bir Hak vaadi olan Cennet, büyük ve muhteşem kurtuluşun kendisidir. Âyet-i kerimede on te’kid nev’ini maddeler halinde sıralayan Râzi, buna rağmen mükâfat vermek Allah (cc)’ın üzerine vacip değildir, diye görüş beyan

³⁵³ Devellioğlu, Teşvik md. s.1319, Tahzir md. s.1225

³⁵⁴ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, III/ 341

etmiştir.³⁵⁵

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ
يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Bir mehir belirlemiş olarak, kendilerine dokunmadan eşlerinizi boşarsanız, bu takdirde belirlediğiniz mehrin yarısını vermeniz gerekir. Ancak eşler yahut nikâh bağı elinde bulunan kocalar, gözü tok davranırsa başka! Ey kocalar, sizin bağışlamanız takvâyâ daha uygun düşer! Birbirinize lütuf ve mürüvvet göstermeyi unutmayın. Allah sizin bütün işlediklerinizi görür” (2/237).

Yüce Allah bu âyeti eşler arasında sevgi, iyilik ve güzelliğin unutulmamasını ve yaptığımız iyilik ve ikramı zayi etmeyeceğini **basir** sıfatıyla fezleke halinde ifade etmiştir.³⁵⁶

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“İyi düşünün ki Allah, bütün yeryüzünü bile ölümünden sonra diriltiyor; (gevşeyen ve uyuklayan gönülleri de böylece diriltebilir). Zaten aklını çalıştıran, zihnini işleten kimseler için bu canlanmayı gerçekleştirecek âyetlerimizi iyice açıklamış bulunuyoruz” (57/17).

Bir önceki âyette işaret edilen gevşemenin nasıl izale edileceğini gösteriyor. Kur’ân âyetleri, dinleyenleri iyice harekete geçirmeye, âdeta yeniden doğuş gerçekleştirmeye kefiledir. Böyle yapılırsa Kur’ân’ın feyziyle, âleme yeni yeni hayatlar yayılabilir. Bunun başlıca yollarından biri Allah yolunda harcama olduğundan, müteakip âyet, bu işi yapanları teşvik edip överek mükâfatlarını müjdeliyor.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

“Bunu yapamazsınız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- çırası insanlarla taşlar olan ve kâfirler için hazırlanmış o ateşten sakının” (2/24).

³⁵⁵ Elmalılı, Hak Dini, IV/ 410, Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, XII/192-193

³⁵⁶ Elmalılı, Hak Dini, II/123; Sâbunî, Safvetü't-Tefâsir, I/ 152

“أَعَدَّتْ لِلْكَافِرِينَ” fezlekesi ile فَانْقُورُوا ile cümleleri arasındaki lüzumu izah eder ve kararlaştırır. Yani şu ateş azabı, Kur’an’a imtisal etmeyen **kâfir**lere hazırlanmıştır. Ateş musibetini celbeden, **küfür**dür. Bu beladan kurtuluş çaresi, ancak Kur’an-ı Kerim’e imtisaldir.³⁵⁷

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا { إِذِ انبَعَثَ أَشْقَاهَا } فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا {

فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُم بِذَنبِهِمْ فَسَوَّاهَا { وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا

“Azgınlığı yüzünden Semûd halkı Resullerinin bildirdiği gerçekleri yalan saydı. Bir ara onların en azılı olanları öne atıldığında, bu yalanlamaları iyice şiddetlendi. Resulleri ise kendilerine: “(Mûcize olarak verilen) Allah’ın devesini ve onun su içme sırasını gözetin, ona dokunmayın!” dedi. Fakat onlar o Peygamberi yalancı sayıp deveyi kestiler. Allah da böylesi suç ve isyanları sebebiyle azap indirdi, onları yerle bir etti. Bunun sonucundan da asla endişe etmedi” (91/11-15).

Semud kavminden deveyi kesen şahıs أَشْقَاهَا “en azılı” tabiriyle ifade edilmiş ismen zikredilmemiştir. Buna gerek de yoktur. Kıssada dikkat çekilmek istenen asıl şey, azgınlığın çekinmeden işledikleri suç karşısında verilen ceza gözler önüne serilmiştir. Asıl ibret noktası Allah’ın risaletini yalanlayan ve âyetlerini inkâr edenleri korkutmaktır.³⁵⁸

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا
وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

“Gün gelecek, her kişi gerek hayır olarak, gerek kötülük olarak ne işlemişse, hepsini önünde bulacak. Yaptığı kötülükten buca buca kaçmak isteyecek. Allah sizi, Zatına karşı gelmekten sakındırır. Doğrusu Allah kullarına karşı pek şefkatlidir” (3/30).

Tahzirin sık sık tekrarlanması, bazen nefret uyandırabileceği için, Allah Teâla buradaki tahzirin kullarına acıması sebebiyle olduğunu açıkladı. Zira Allah’ın insanlara deliller serdetmesi, peygamberler göndermesi, emrine uyulmasına teşvik ve emrine karşı gelmekten sakındırması, insanın iki dünya saadetini temin etme sebebiyledir. Bu

³⁵⁷ İşârâtul- İ’caz, s.127

³⁵⁸ Elmalılı, Hak Dini, IX/246-247

da Allah'ın sakındırdığı kimselere olan **şefkatindendir**. Bunu açıklayıcı mahiyette der ki: Allah size fazl-ı keremini vaad ediyor, size olan şefkatinden dolayı sizi **keremiyle müjdeliyor**, zira وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ buyurmaktadır.³⁵⁹

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Boşanmış kadınlar kendilerini tutup yeni bir nikâh yapmadan önce üç âdet beklesinler! Allah’a ve âhirete iman ediyorsa, kendi rahimlerinde Allah’ın önceki evlilikten yaratmış olduğu çocuğu veya hayızını gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları gerçekten barışmak istiyorlarsa, bu iddet müddeti içinde onları tekrar almaya başkalarından daha çok hak sahibidirler. Erkeklerin hanımları üzerinde bulunan hakları gibi, hanımların da kocaları üzerinde meşrû çerçevede hakları vardır. Şu kadar ki erkeklerin onların üzerindeki hakları bir derece daha fazladır. Unutmayın ki Allah üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir” (2/228).

Talak ve iddetin hükümleriyle ilgili olan âyetin fezlekesi **Aziz**: Hükümlerine karşı gelenlerden intikamını alır ve **Hâkim**: O’nun hükümleri hikmetlerle ve yararlı şeylerle doludur.³⁶⁰

F. Tehdit ve Tehekküm

Tehdit, “korku verme, korkutma, gözdağı, tehlike” gibi anlamlara gelmektedir.³⁶¹

Tehekküm, “Alay, eğlenme, görünüşte ciddi, hakikatte alaydan ibâret olan eğlenme” anlamlarına gelmektedir.³⁶² Kur’an kâfirlere tehekkümle onların akli ve fiili olarak düştüğü komik durumu gözler önüne sermektedir.³⁶³ Mesela;

³⁵⁹ Bikâ’î, Burhanuddin İbrahim, Nazmu’d-Dürer fi Tenâsübi’l- Ayi ve’s-Süver, Kahire, 1992, IV/ 331

³⁶⁰ Elmalılı, Hak Dini, II/ 107

³⁶¹ Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, tehdit md. s.1056

³⁶² Devellioğlu, tehekküm md. s.1272

³⁶³ Çelik, Kur’an’ın İknâ Hususiyeti, s.311

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Allah’ın âyetlerini inkâr edenleri, haksız yere peygamberleri öldürenleri, adaleti isteyip yaymak isteyenlerin canlarına kıyanları, can yakıcı bir ceza ile müjdele!”(3/21).

“Allah’ın âyetlerini inkâr edenleri, haksız yere peygamberleri öldürenleri, adaleti isteyip yaymak isteyenlerin canlarına kıyanları, can yakıcı bir ceza ile müjdele!(3/21)

أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتِ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِّنْ نَّاصِرِينَ

“İşte onların bütün yaptıkları, dünyada da, âhiret’te de boşa gitmiştir. Kendilerini bu halden kurtaracak hiçbir yardımcıları da yoktur” (3/22).

Birinci âyetin fezlekesinde, Kâfirler hakkında kullanılan bu ifade alışık olmadığımız bir sözdür. Burada kâfirlerle alay etme yani tehekküm söz konusudur. Bir yandan kötü akibetleri anlatılırken diğer taraftan kaçırmış oldukları müjde vesilesiyle uyarılmaktalar.

İkinci âyette *تَأْصِرِينَ* ifadesi Allah Teâlâ, ilk tehdidi ile onlar için elem ve kötülük sebeplerinin toplandığını, ikincisi ile menfaat yollarının onlara tamamen kapandığını, bu üçüncü tehdit ve va’id’i ile de, onlar için bunların, hiçbir yardımcıları ve koruyucuları olmayacak şekilde vukû bulacağını göstermiştir.³⁶⁴

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يَكْذِبُونَ { وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ } { فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Bilakis, o kâfirler dini yalan saymaya devam ediyorlar. Allah, onların kalplerinde ne sakladıklarını pek iyi bilir! Sen de onlara gâyet acı bir azap müjdele!” (84/ 22-24).

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي

الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ

مُخْتَلًا فَحُورًا

“Yalnız Allah’a ibadet edip O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın! Anneye, babaya, akrabalara, Yetimlere, fakirlere, yakın komşulara, uzak komşulara, Yol arkadaşına, garip ve yolculara, ellerinizin altındaki (köle, cariye, hizmetçi, işçi)lere de güzel

³⁶⁴ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VI/225

muamele edin! Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez” (4/36).

Allah (cc) âyet-i kerimede مُخْتَالًا فَخُورًا vasıflarını özellikle zemm için kullanmıştır. “Çünkü muhtal, kibirlenen demektir. Kibirlenen de haklara çok az riâyet eder. Sonra bunun peşisıra, kahramanlık duygusu ile değil sırf Allah rızası için haklara riâyet edilsin diye fahûr olanları zemmetmiştir.”³⁶⁵

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ

“Hem siz, hem de Allah’tan başka taptığınız tanrılar, hepiniz cehennem odunusunuz, siz hep beraber cehenneme gireceksiniz!” (21/98).

حَصَبُ جَهَنَّمَ Allah’ı bırakıp tapılan şeylerin burada birer yakıcı maddeye dönüşmesi, o Cehennem ateşinde her şeyin cayır cayır yanabileceğine işaretin yanında, puta tapmanın affedilemez bir yanlışlık olduğunu vurgulayarak bu azabtan kurtulamayacağına işaretler.³⁶⁶

وَتَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَرِدًا

“Suçluları da susuz olarak o yakıcı cehenneme süreceğiz” (19/86).

Cehennemlikler için kullanılan bu kelime وَرِدًا kâfirlerin, kendilerine değer verilmeyen, hafife alınan, yaya ve susuz kalmış bir sürü gibi cehenneme sevk edileceklerini belirtmek için kullanılmıştır. Burada her iki âyete bir tehekküm söz konusudur. وَارِدُونَ veya suyun başına gelmek için kullanılan bu fiil burada onlara gerekli dersi vermekte ve hasretlerini ikiye katlamaktadır.³⁶⁷

G. Cezâ ve Mükâfat

Cezâ, “iyi veya kötü karşılık, suç, kusur veya yanlış hareket sonucunda tatbik edilen müeyyide, azap” anlamlara gelmektedir. Mükâfat ise “iyi bir iş, hizmet veya

³⁶⁵ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VIII/34

³⁶⁶ Elmalılı, Hak Dini, V7465

³⁶⁷ Zemahşerî, Keşşâf, III/43

başarıdan ötürü verilen ödül, iyiliği iyilikle karşılama, takdirname” gibi anlamlara gelir.³⁶⁸

Kur’an’ın fasıklara cezası:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

“Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rab’lerinden gelen gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise “Allah böyle misal vermekle ne kastediyor?” derler. Allah bu misal ile birçoklarını şaşırtır, yine onunla birçoklarını yola getirir; ancak bununla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz” (2/26). *يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا* cümlesinde dalalet atılanların kimler olduğu beyan edilmeyip müphem bırakıldığından, dinleyen korkup “Acaba dalalet atılanlar kimlerdir? Sebep nedir? Kur’an’ın nurundan zulmet nasıl gelir? Diye sorduğu bu sorular, şu fezleke ile cevaplandırılmıştır ki: *وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ* “Onlar fasıklardır, dalâlete atılmaları, fisklarının cezasıdır. O’nun güzel isimleri arasında “mudıl” (saptırıcı) isminin bulunmasını akıl nasıl kabul eder? diye hatıra gelmesi düşünülen bir mukadder soruya cevap olarak derhal şu fezleke cevap oluyor.³⁶⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ { فَإِنْ رَلَلْتُمْ مِّنْ بَعْدِهَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin! Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır. Eğer size bunca gerçekler, açık deliller geldikten sonra haktan ayrılırsanız, İyi bilin ki: Allah azîz ve hakîmdir” (2/208-209).

Bu âyetle önceki âyette müminlere topyekün Allah’ın emirlerine uyup şeytana uymamaları emredildikten sonra *عَزِيزٌ حَكِيمٌ* buyrulmuş Allah, *فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ*

³⁶⁸ Devellioğlu, Ceza md. s.170, Mükâfat md. s.855

³⁶⁹ İşârâtü'l-İ'caz, s.165; Elmalılı, Hak Dini, I/245

bu nizama karşı gelen ve şeytanlık yollarına sapıp, tevhid hükmünü ve barış yollarını bozmaya çalışan günahkârların haklarından عزیز ismiyle gelir, belalarını verir. Eğer te'hir ederse o da hikmetindedir.³⁷⁰

Konuyla ilgili fezlekeleri çok açık olan âyet-i kerimeler:

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“Öyleyse, siz nasıl bugünkü buluşmayı unuttunuz ve bu unutmayı ömür boyu sürdürdüyseniz, Biz de bugün sizi unuttuk. Yaptıklarınızdan ötürü, tadın bakalım sürekli azabı!” (32/14).

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَافِرٍ

“Kâfirlere ise cehennem ateşi var. Ne ölüm hükmü verilir ki ölsünler, ne de ateşin azabı hafifletilir. Biz işte Allah’ı ve nimetlerini inkâr eden her nankörü böyle cezalandırırız” (35/36).³⁷¹

إِلَّا بَلَاغًا مِّنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَن يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا

“Benim vazifem sadece Allah’ın mesajlarını tebliğ etmektir. Kim Allah’a ve Elçisine isyan ederse, ona cehennem ateşi vardır, hem de ebedî kalmak üzere oraya girecektir”(72/23).

إِنَّهُ مَن يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ

“Doğrusu kim Rabbine kıyamette suçlu olarak gelirse onun yeri cehennemdir. Orada ne ölür kurtulur, ne de yaşamı hayat sayılır” (20/77).³⁷²

İman edenlere verilen mukâfat:

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِن

ثَمَرَةٍ رُّزِقُوا فَالَوْ هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِن قَبْلُ وَأَنُوتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“İman edip yararlı işler yapanları müjdele: Onlara içinden ırmaklar akan cennetler vardır. Öyle cennetler ki, ne zaman meyvelerinden kendilerine bir şey ikram edilirse: ‘Bu, daha önce de dünyada yediğimiz şey!’ diyecekler. Oysa bu, onların aynı

³⁷⁰ Elmalılı, Hak Dini, II/67

³⁷¹ Ayrıca bk.14/50; 7/ 40, 172, 179, 34/42; 19/68, 16/88; 29/13; 50/30

³⁷² Ayrıca bk. 33/64-65; 4/169, 7/40, 147, 17/97, 25/11, 19; 2/39; 22/57

olmayıp, benzeri olarak kendilerine sunulacaktır. Orada onların tertemiz eşleri de olacak ve onlar orada devamlı kalacaklardır” (2/25).

Bu âyet, وَيَشْرِي الدِّينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ, Allah (cc)’ın rızasını, lutfunu, kurbiyetini celbeden müminlere saadet-i ebediyeyi tebşiratla başladı.³⁷³

أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ İnsanın ihtiyâcât-ı zaruriyesi içinde en evvel lazım olan, mekân ve meskendir. Mekânın en güzeli, nebatat ve eşçara müştemil olan yerlerdir; ve en latifi, nebatları arasında suların mecrası olan bahçelerdir; ve en kamil kısmı, ağaçları arasından akan nehirlerinin çoklukla bulunmasıdır. Âyet, bu kısma تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا arasından akan nehirlerinin çoklukla bulunmasıdır. Âyet, bu kısma تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا cümlesiyle işaret etmiştir.

Meskenden sonra insanın en fazla muhtaç olduğu; cismani lezzetlerden yiyecek, içecektir. Bu kısma da “cennet ve nehir” kelimeleriyle işaret edilmiştir. Sonra rızkın en ekmele, me’lûf olan kısımdır ki, derece-i kıymeti bilinsin. Meyvelerin lezzeti, teceddüt ve tebeddülündedir; lezzetin en sâfisi, hazır ve yakın olanıdır. En lezizi, amelinin ücreti olduğunu bilmektir. Âyet bu kısma da

كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ

cümlesiyle işaret etmiştir.

يَنْبَغِي أَنْ يُرْفَعُوا مِنْ قَبْلِ يَنْبَغِي أَنْ يُرْفَعُوا مِنْ قَبْلِ Yani; “Bundan önce yediğimiz meyvelerdir veya dünyada yediğimiz meyvelerdir.” Çünkü Cennet’in meyveleri; birbirine benzediği gibi, dünya meyvelerine de zahiren benzerler.

وَأَنْتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا : Yani rızıkları birbirine müteşabih olarak getirilir. Bu cümlede meçhul sigasiyle zikredilen أَنْتُوا kelimesinden anlaşıldığı gibi, rızkın insana götürülmesi, büyük bir şeref ve keramete delâlet ettiğinden, büyük bir lezzeti intac ediyor.

³⁷³ Bk.36/ 77-81; 75/36-40

وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ : Mesken ve me'kelden sonra insanın en ziyade muhtaç olduğu, eşidir. Zaten dünyada insanların tam ünsiyeti; ancak refikasıyla olur.

وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ : Fezlekesiyle onların ezvaciyle, lezâiziyle beraber Cennet'te devamlı kalacakları mükâfatını tebşir etmektedir. Onların eşleriyle, lezzetleriyle beraber Cennete sürekli kalacaklarını müjdelemekle, o kederli düşünceden kurtarmıştır. Yani onlar da orada ezvacları da cennette. Cennet'in lezzetleri hep **ebedidir**.³⁷⁴

Mukafatla takdir edilen müminler:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَّهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا

“Fakat iman edip yararlı işler yapanları ise, ebedî kalmak üzere içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Onların orada tertemiz eşleri olacak. Hem onları nimetlerle sâyebân edecek bir gölgeliğe yerleştireceğiz” (4/57).

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Erkek olsun kadın olsun, kim mümin olarak yararlı işler yaparsa, elbette ona güzel bir hayat yaşatacak ve onları işledikleri en güzel işleri esas alarak ödüllendirecek, kötülüklerini bağışlayacağız” (16/97)³⁷⁵

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٍ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Allah mümin erkeklere de, mümin kadınlara da, ebedî kalmak üzere girecekleri, içinden ırmaklar akan cennetler vaad etti. Hem Adn cennetlerinde hoş hoş konaklar! Hepsinden âlâsı ise Allah'ın kendilerinden razı olmasıdır. İşte en büyük mutluluk, en büyük başarı budur” (9/72).

³⁷⁴ İşârâtü'l- İ'caz, s.147-148

³⁷⁵ Ayrıca bk. 7/170; 19/85; 28/83

H. Kulluk ve İtâat

Allah (cc)'in insanı yaratmaki gayesi insanın “kulluk” etmesidir. Kur’anda insana verilen emirleri yerine getirmektir. Çünkü kulluk etmek insanın kendi faydası içindir.³⁷⁶

Kulluğun temeli olan İslâm, ibadet ve ihlâs ile ilgili üç âyet-i kerime:

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ
مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“Deyiniz ki: “Biz Allah’a, bize indirilen Kur’ân’a, Keza İbrâhim’e, İsmâil’e, İshak’a, Yâkub’a ve onun torunlarına indirilene Ve yine Mûsâ’ya, İsâ’ya, Hülâsa bütün peygamberlere Rab’leri tarafından verilen kitaplara iman ettik. Onlar arasında asla bir ayırım yapmayız. Biz yalnız O’na teslim olan Müslümanlarız.”

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ

“Siz Allah’ın verdiği rengi alınız! Allah’ın boyasından daha güzel boya vuran kim olabilir? “Biz ancak O’na ibadet ederiz.” deyiniz.

قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ

“Ve de ki: “Allah hem bizim Rabbimiz, hem de sizin Rabbiniz olduğu halde, Siz bizimle Allah hakkında mı münakaşa ediyorsunuz? Bizim yaptıklarımızın karşılığı bize, sizin yaptıklarınızın ise size ait. Biz tam bir samimiyetle yalnız O’na bağlıyız ” (2/136-139)

Birinci âyetin fezlekesi “وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ” âyetin baş tarafında ifade edilen “Biz Allah’a, bize indirilen Kur’ân’a, bütün peygamberlere, Rab’leri tarafından verilen kitaplara iman ettik” beyanı ile insicamlıdır.

İkinci âyetin fezlekesi “وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ” Allah’ın dini anlamına gelen “Siz Allah’ın verdiği rengi alınız!” beyanına uygun düşmektedir.

Son âyetin fezlekesi “وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ” ise âyetin baş tarafında beyan edildiği üzere Allah hakkında müminlerle tartışmaya giren, ehl-i kitap gibi olmayıp bunun aksine müminlerin Allah’a tam bir ihlasla gönülden bağlı olduklarını beyan etmektedir. Burada

³⁷⁶ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur’ân, trc. Alpaslan Açıkgenç, Fecr yay. Ankara, 1993, s.93

da âyetin başı ile sonu arasında tam bir insicam ve uyum vardır.³⁷⁷ Fezlekeler; iman, ibadet ve ihlâs ifadeleri, bu sıralamaya riâyet ederek iman edip ibadetini ihlâsla yerine getiren kimse Allah'ın istediği şekilde bir mümin olmuş demektir.

فَأَقِمْوَا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ

“Haydin namazı hakkıyla ifa edin, zekâtı verin ve Allah'a sınıksız bağlanın! O sizin biricik mevlanız, efendinizdir. O, ne güzel mevla ve ne güzel yardımcısıdır” (22/78).

Bu bölümde mânâ yönünden fezlekerdeki insicamı ele alırken, ifadelerin lafızlarından ziyade mânâlarını bahis konusu ettik. Kur'an'ın sonsuz ve sınırsız mânâlarda olduğunu gördük.

³⁷⁷ Âlûsî, Ruhu'l-Meâni, I/399

İKİNCİ BÖLÜM

ESMÂ-Yİ HÜSNÂ'NIN BULUNDUĞU ÂYET FEZLEKELERİNDE İNSİCAM

Âyetlerin organik dokularında, ilahi isimlerin hayati fonksiyonları vardır. Bu ilahi isimler âyetlerde üslûp ve mana dengesini sağlamakla bereber muhatabı, âyetin içeriği ile münasebetinde Allah'ı koyarak müşahhas ve yavan bir halin ötesine taşır ve onlardaki hayatiyeti fark ettirir.³⁷⁸

Bu husus tevhid ve ulûhiyet, nübüvvet ve âhiretle ilgili âyetlerde olsun, adalet ve ibadet ile ilgili olsun veya kevnî âyetlerde olsun, Kur'an'ın her yerinde görülmektedir.³⁷⁹ Esmâ-yı Hüsna içinde sadece Allah lafzı için bir mânâ aranmamakta; fakat diğer isimler taşıdıkları anlam ve tecrübe birikimiyle Allah'ın zatına izafe edilmekte, bu bakımdan önce sıfat, sonra isim özelliği taşıdığı kabul edilmektedir. Aksi takdirde bunların kuru birer isimden ibaret olduğunu düşünmek gerekir. Eğer insanın tanıdığı ve tecrübe ettiği nitelikler ile Allah'ın zatı arasında bir anlam bağı kurulmuyorsa, hiçbir şekilde bilgi verici bir özellik taşımaz ve nedensiz bir adlandırma olur.

Fezlekelerde Allah ile ilgili bu veciz ifadelerin kullanımında belirli bir etki mevcuttur. Çoğu kere bunlar, bir defada nazil olan bölümlerin sonunu ifade eder. Bu ibareler hakikatın vurgulanmasına ve inzal edilen mevzunun sahipliğini perçinlemeye yardımcı olur. Öğreticilik açısından da etkilidir.³⁸⁰

I. ESMÂ-Yİ HÜSNÂNIN FEZLEKELERDE GELİŞ ŞEKİLLERİ

Allah'ın isimleri ister ism-i fail, ister sıfat-ı müşebbehe suretinde olsun, ister mastardan menkul olsun, hepsinde vasıf anlamı gözetildiğinden bunlara “sıfat”denir. Diğer taraftan vasfın medlülüyle muttasıf zata delaletleri gözetilerek “esma”da denir. Yani Allah (cc), bu sıfatlarla o derecede mevsuftur ki, bunlar isim derecesine çıkmış sayılırlar.³⁸¹ Mesela;

إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Şüphesiz Allah her şeye **kadirdir**.”³⁸²

³⁷⁸ Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyet, s. 69

³⁷⁹ Yılmaz, M.Faik, Âyet ve Sureler Arasındaki Münâsebet, s.105-109

³⁸⁰ Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyet, s.51

³⁸¹ Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyet, s.51

³⁸² Bk.2/109; 30/50; 46/33; 33/27; 41/39; 42/9; 35/1

”O her şeyi hakkıyla **bilir**”³⁸³ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Allah o zalimleri pek iyi **bilir**.³⁸⁴ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

Gerçekten O, kalplerin en derin yerinde olan şeyleri dahi **bilir**.³⁸⁵ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

Zaten Allah, onların yaptıklarını pek iyi **bilmektedir**.³⁸⁶ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ

Allah, ” وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ”³⁸⁷ O her şeyi **ilmi** ile ihata etmiştir.³⁸⁷ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا
onların bütün yaptıklarını **görür**”³⁸⁸

”Allah yaptığınız her şeyden **haberdardır**.”³⁸⁹ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

”O, müminlere gerçekten pek **merhametlidir**.”³⁹⁰ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا

Biz o suçlulardan elbette intikam alıp onları cezalandıracağız.³⁹¹ gibi genel olarak Allah ile ilgili ifadeler, âyet fezlekelerinde **tek olarak** gelen ilahi isimlerdir.

” Âyet fezlekelerindeki ilahi isimler çoğunlukla yan yana getirilmiş **iki isim** halinde Allah’ı tavsif eder. Normal olarak, âyetlerin sonunda gelen bitişik isimler, belli başlı şu şekillerden biriyle gelir;

- 1- Her ikisi de marife veya nekra, müfred isim ve haber olarak
- 2- Birincisi müfred isim, ikincisi izafet terkibi olarak
- 3- Özel isim durumunda, marife veya nekra olarak
- 4- Sıfat olarak

³⁸³ Bk.2/ 29, 215, 273; 4/176; 5/97; 31/ 23; 3/154; 6/101; 33/54; 36/79; 40/17,

³⁸⁴ Bk. 62/7; 33/52, 6/102; 39/62

³⁸⁵ Bk.39/7; 67/13,

³⁸⁶ 39/70

³⁸⁷ Bk.20/ 98; 11/92,

³⁸⁸ Bk. 2/96; 25/20; 40/44

³⁸⁹ Bk.59/18; 31/ 29; 25/58; 4/95; 34/15,

³⁹⁰ Bk.33/43; 23/109; 3/8; 38/35,

³⁹¹ Bk.32/22; 43/41; 44/16, 13/33; 39 /23,36, 13/11

5- Her ikisi de izafet terkibi olarak haber durumunda.

Bitişik isimler terkibi, her zaman aynı isimlerin yan yana gelmesiyle oluşmaz. Muhtevaya göre değişirler. Mesela, **el- Aziz** ismi en çok **el- Hakim** ismine bitiştiği halde (47 âyette), yerine göre: er-Rahim (11 âyette), el- Kavi (7 âyette), Zu'ntikam (4 âyette), el-Hamid (3 âyette), el- Alim (6 âyette), el-Ğafur (2 âyette), el-Ğaffar (3 âyette), el-Vehhab ve el-Muktedir isimleriyle de birer âyette gelmektedir.”³⁹²

Kur’ân-ı Kerimde az da olsa birbirini zaruri olarak gerektirmeyen, ayrı birer kemal olan **üç ilâhi ismin** aynı anda, karşılıklı olarak münâsebetle konulmuştur. Bu münâsebetten de farklı bir kemal ortaya çıkmıştır. Mesala;

وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ “Allah herşeye kadirdir. Allah gafurdur, rahîmdir”

(60/7).³⁹³

قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ “De ki: ‘Her şeyin yaratıcısı Allah’tır. O tektir, her şeyin üstünde mutlak hâkimdir” (13/16).

إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِّمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

“Gerçekten Rabbim dilediği kimse hakkında latifdir (dilediği hususları çok güzel, pek ince bir tarzda gerçekleştirir). Şüphesiz O alîmdir, hakîmdir (her şeyi hakkıyla bilen, tam hikmet sahibidir)” (12/100).

إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ “Muhakkak ki Rabbin, cezalandırmayı dilediğinde işi çarçabuk bitirir ve muhakkak O gafurdur, rahimdir (affi, merhamet ve ihsanı pek boldur)” (6/165).

Hatta çok nadir olarak da olsa **dört ilâhi ismin** peş peşe geldiğini görmek bile mümkündür. Mesela;

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ “Görünmeyen ve görünen her şeyi bilir. O azîzdir, hakîmdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)” (64/18).

الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ “Melik (kâinatın gerçek hükümdarı), kuddûs (çok yüce, her noksandan münezze) azîz ve hakîm” (62/1).

³⁹² Yıldırım, Kur’ânda Ulûhiyet, s.67-68

³⁹³ Yıldırım, Kur’ân’da Ulûhiyet, s.71

II. ESMÂ-Yİ HÜSNÂ'NIN ÂYETİN İÇERİĞİ İLE İNSİCAMI

Kur'ân-ı Kerimde Esmâ-yi Hüsna 465 fasılayı oluşturmaktadır.³⁹⁴ Bu isimler âyetlerin toplu birer fezlekesi olarak, bazen âyeti özetleyen, bazen birbirlerini karşılıklı dengeleyen, bazen âyette bildirilen hususun kaynağını ve sebebini gösteren, bazen istidrâk mahiyetinde uyaran vb. özellikleri vardır.³⁹⁵

1. İlahî isimler âyetin içeriğinin kaynağını göstermesi, mahlûkat'ın bir nizam ve intizam içinde **yaratılışı** ve hayatiyetini devam ettirilişine dikkat çekilmesi, sonra da konuya güzel bir fezleke ile son vermesi:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ

حَنِثَانًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ يَطْلُبُهُ

“Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra da arşa çıktı (hükümünü yürüttü). O Allah ki geceyi, durmadan onu kovalayan gündüze bürür. Güneş, ay ve bütün yıldızlar hep O'nun buyruğu ile hareket ederler. İyi bilirsiniz ki yaratmak da, emretmek de O'na mahsustur. Evet o Rabbülâlemin olan Allah ne yücedir!” (7/54).³⁹⁶

En güzel bir hatime kabul edilen fezleke bu ibareden adeta yansıyor, âyetin içeriği, âyet zikredilirken kendini gösteriyor. **اللَّهُ تَبَارَكَ** ifadesi; hayır ve bereketine yükseklik ve şanına, kudretinin azâmetine sınır ve son yok. **رَبُّ الْعَالَمِينَ** vasfıyla özellikle akıllılar âlemi üzerindeki ilâhi rablığı dikkat nazarının çekilmesi, hem âlemler içinde akıl sahiplerinin özel şerefini hem de Allah'ın yücelik ve büyüklülüğünün akıl üstü olduğunu hatırlatmadır. Bütün yaratma ve emir kendinin olan AllahTeâlâ yalnız görünen âlemin değil, akıllar ve ruhlar âleminin de Rabbidir.

Bundan dolayı ululuğu ve yüceliği, Arş üzerinde istivâsı bütün cismani yüceliklerin üstünde olduğu gibi, yerden göklere geçerek, alçak ve yüksek cisimleri ve ecrâmı, uzaklıkları ve mesafeyi, nitelik ve nicelikleri dolaşarak mekânı ve zamanı

³⁹⁴ Çetin, Abdurrahman, Topuzoğlu, Tefvik Rüştü “Fâsıla” DİA. XII /209

³⁹⁵ Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyet, s.71

³⁹⁶ Ayrıca bk. 42/51; 23/14; 23/12-14

dürüp toplayan ve bir şuur ânında bu yücelik ve büyüklüğün tecelli ve inkişafına şahit olan ve ruhlar âleminin üstündedir.³⁹⁷

2.Yüce yaratıcının fiil ve eserlerini nazara verip gözler önüne sermesi. Sonra bu eser ve fiillerden ilahî isimlerini süzüp çıkarması:

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسْفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ
مِنْ خَلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنْزَلَ عَلَيْهِمْ
مِّنْ قَبْلِهِ لَمُبْلِسِينَ فَاَنْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي
الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah o azamet sahibidir ki rüzgârları gönderir, rüzgârlar bulutları kaldırır. Sonra o bulutları gökte dilediği gibi yayar ve parça parça dağıtır. Bir de bakarsın ki aralarından yağmur akıp duruyor! Derken onu kullarından dilediklerine ulaştırınca, derhal yüzleri gülüverir. Hâlbuki onlar, daha önce Allah’ın üzerlerine yağmur indireceğinden tamamen ümitsiz idiler. İşte bak, Allah’ın rahmetinin eserlerine! Ölmüş toprağa nasıl hayat veriyor! İşte bunları yapan kim ise, **ölüleri de O diriltecektir**. O, her şeye hakkıyla **kadirdir**” (30/48-50).

3. Âyetin İçeriğinin zıddını ortaya koyarak İstidrak mahiyetinde gelmesi:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاَسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ
وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ { مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ
لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Ey insanlar! İşte size bir misal veriliyor, ona iyi kulak verin: Sizin Allah’tan başka yalvardığınız bütün sahte tanrılar güç birliği yapsalar da, bir sinek bile yaratamazlar. Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi kurtarıp geri alamazlar. İsteyen de, kendinden istenilen de, kaçan da kovalayan da ne kadar güçsüz! Allah’ı lâyük olduğu tarzda bilemediler. Muhakkak ki Allah pek kuvvetlidir, mutlak galiptir”(22/73-74).

ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ Bütün bu ifadeler sahte tanrıların güçsüzlüğünü, hiçliğini

³⁹⁷ B.Said Nursi, Sözler, s.440; Elmalılı, Hak Dini, IV/63

gösteriyor. Ayrıca putpereslerin Allah'ı unutarak başka uydurma tanrılara yönelişlerinden, kendisinin değerini takdir edememelerinden dolayı izzetinden hiçbir şey kaybetmediğini de anlatmaktadır.³⁹⁸

4. Âyette bildirilen ları akıl ve kalbe iyice yerleştirmek için hülâsa mahiyetinde gelmesi:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِثْقَالٌ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak verip her başağında yüz tane bulunan bir tanenin haline benzer. Allah dilediğine kat kat fazlasını da verir. Allah'ın lütüf geniştir, ilmi her şeyi kaplar” (2/261).

وَاسِعٌ vasfı, Allah'ın lütûf ve ihsanının bol olduğunu, عَلِيمٌ ise her şeyi bildiğini anlatmaktadır. Âyet-i kerime Allah'ın rızası yolunda harcanan şeyleri, verenlerin niyetlerini ve verdikleri şeylerin durumunu bildiğini, karşılığında veren kimselerin, yedi yüz misliyle mükâfatlandırılacaklarını bildirmektedir. Yani Allah'ın lütûf ve ilminin genişliği O'nun Vâsi ve Alîm vasıfları âyetteki mânâyı özetlemektedir.³⁹⁹

5. Hukukî mahiyetteki âyetlerin fezlekeleriyle ilâhi bir yaptırım gücü bulması:

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكَتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ

“Eşlerinizin çocukları yoksa terikelerinin yarısı siz kocalarındır. Eğer çocukları

³⁹⁸ Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyet, s.72

³⁹⁹ Yıldırım, Kur'ân'da Ulûhiyet, s.74; Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, V/476

varsa dörtte biri size aittir. Bütün bunlar, yaptığı vasiyetin ve üzerindeki borcun ifasından sonradır. Sizin de çocuğunuz yoksa terikenizin dörtte biri eşlerinizindir. Eğer çocuğunuz varsa terikenizin sekizde biri onlara aittir. Bunlar da yapacağınız vasiyetin ve borcunuzun ödenmesinden sonradır. Eğer miras bırakan erkek veya kadın, çocuğu ve anne babası olmayan bir kimse olur ve onun erkek veya kız kardeşi de bulunursa, bunlardan her birinin hissesi altıda birdir. Şâyet onların sayısı daha fazla ise, o takdirde onlar üçte bir hisseye ortak olurlar. Bu da yapılan vasiyet ve borcun ödenmesinden sonradır. Bütün bunlar, vârisler zarara uğratılmaksızın yapılacaktır. Bu, Allah tarafından size bir buyruktur. Allah alîm ve halîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, cezalandırmada aceleci değildir)” (4/12).

“Miras gibi çıkarların çekiştiği, en yakın olan insanların bile birbirine düşüp aldatmacaların, hak çiğnemelerin olabileceği bir konuda, haksızlıktan sakındıran ifadeler yer alıyor. Bu iki ilâhi vasıftan Alim her şeyi bildiğini, kalplerin sakladığını, yapılan en küçük haksızlıkları bilip onların hesabını soracağını ifade ettiği gibi, Halîm vasfı da şunu telkin ediyor: Yaptığı haksızlıkla, - ya dünyada çevresi tarafından bilinmediği, veya kendisine hak sahibinin gücü yetmediği için- bir dünya metaı eline geçiren, Allah’ın Halîm olması sebebiyle, kendisini hemen cezalandırmadığını görerek sevinmesin. O geciktirirse de, böyle bir suçu cezasız bırakmaz. Önündeki dünyevi gelecekte veya ahirette, bu haksızlığın cezasını ödetir.”⁴⁰⁰

6. Esmâ-yi Hüsna’nın âyette bildirilen vaadlerin ve işlerin teminatı olarak gelmesi:

Sebepler dünyasında imkânsız gibi görülüp, gözde büyütülen işler. Allah’ın bazı vasıflarını hatırlatmakla te’minat altına alınmış olur. Buna fezlekelerden şu misalleri veriliriz;

أُولَئِكَ الَّذِينَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ

“Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya olmaz mı kadir! Elbette kadir! Hallâk O’dur, alîm O’dur! (Her şeyi yaratan, her şeyi bilen O’dur)” (36/81).

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ

شَهِيدٌ

⁴⁰⁰ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VII/413; Yıldırım, Kur’ân’da Ulûhiyet, s.75

“Evet, Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz; ta ki Kur’ân’ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak. Rabbinin her şeye şahid olması yetmez mi?” (41/53).

III. DİĞER KONULARDA GELEN FEZLEKELER

Âyetlerin kendileriyle noktalandıkları ilâhi isimleri burada tek tek saymak imkânsızdır. Çünkü bu isimlerin geçtiği her bir âyet bir örnektir. Bunun için farklı konularda gelen Esmâ-yi Hüsna’dan inançla ilgili ulûhiyet, nübüvvet, ahiret ile âyetlerden, adalet ve ibadetle ilgili Allah’ın emir ve yasakları, muamelât, ibadet ve dua şeklinde birer ikişer örnek vereceğiz. Esmâ-yi Hüsna ile gelen âyet fezlekelerinin bazılarında insicam o kadar açıktır ki onlar âyetin sonuna geldiğimizde kendiliğinden parlamaktalar. Biz burada tefsir ve tevcihinde ilk etapta insicamı görünmüyor gibi âyet-i kerimelere değineceğiz.

A. İnanç İle İlgili Âyet Fezlekeleri

1. Ulûhiyet

“Kur’an-ı Kerim ulûhiyet konusunda insanın sadece kafasına ve vicdanına hitap etmez, bütünüyle insana hitap eder. Bütün hallerinde ona seslenir. Kaçan ve gelen, inen ve çıkan, vicdanı diri, basireti açık, azgın ve sakin, gülen ve ağlayan, büyüklük taslayan ve teslim olan, uyanan ve dalan, Allah’ın emri istikametinde yürüyen ve yoldan sapan insana seslenmektedir. Seslenirken de onu her yandan kuşatmakta ve ruhunun her cephesinden ona sirâyet etmektedir. İnsanın önüne açılmış bulunan kâinat sayfasından, çevresinde cereyan eden olaylardan, ruhundan ve ruhunda akan hadiselerden, dünya sahnelerinden ve ahiret manzaralarından, duyularla kavranan ve kavranmayan halleriyle insana sirâyet etmeye alışmaktadır.”⁴⁰¹ Şimdi bu fezlekelerin işlenen konu ile nasıl bir uyum ve insicam teşkil ettiğini değişik şekillerde görelim.

1. Yüce yaratıcının fiil ve eserleri nazara verilip gözler önüne serilmesi. Sonra bu eser ve fiillerden ilahi isimler süzülüp çıkarılması. Ulûhiyet gibi Kur’an’ın temel konularından birinin ispat edilmesi:⁴⁰²

⁴⁰¹ Kutup, Kur’ân Araştırmaları, I/ 30

⁴⁰² B. Said Nursi, Sözler, s.440

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“O’dur ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı. Sonra iradesi yukarıya yönelip orayı da yedi gök halinde sağlamca nizama koydu. O her şeyi hakkıyla bilir ” (2/29).

Âyetin başı Allah’ın yaratma fiiline yer vermekte, fezlekesi ile O’nun külli ilmi ile semâvâtın tanzim ve tesviyesine delil olduğu gibi, tanzim ve tesviyenin varlığı da ilm-i küllinin varlığına delildir. Evveli kudret-i kamileye, fezlekesi ise külli ve şumullü ilme delalet eder. Yani, zâtı ile ilim arasında zaruri, lüzumi sübut var.⁴⁰³

2. Subûti sıfatlarıyla insanların anlayacağı bir sözle hitabetmesi:

“Gözler O’na erişemez. O’nun ilmi ise bütün gözleri ihata eder. (Gözlerin görmediği her şeye nüfuz eden, her şeyden haberdar olan) latîf ve habîr O’dur” (6/103).

Âyet-i kerimenin fezlekesi ile baş tarafı birbirine tam bir mutabakat içindedir. Âyetin başındaki “Gözler, onu göremez.” İfadesi ile “O, latiftir.” Cümlesi ve “O gözleri görür.” İfadesi ile de “O, habirdir.” Cümlesi arasında uyum çok bariz bir şekilde götölmektedir. Alluh Teâla “Gözler onu göremez” ifadesiyle gözlerden onu görme idrakini nefyetmiştir. İşıtene anlayacağı bir sözle hitabederek “O, latiftir. Gözle görülemez” buyurdu. Adeten bütün latif şeylerin gözle görülmediği bilinmektedir. Zira görme duyusu ancak renkleri ve cisimleri görebilir. “O, gözleri görür” ifadesine münasip olarak da “O, her şeyi haber alandır.” fezlekesi insicamlı olarak gelmiştir.⁴⁰⁴

3. Müminlere sekine munafık ve müşriklere kötü akibetle uyarı:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

“İmandaki yakînlerini iyice artırınsınlar diye müminlerin kalplerine sekîne indiren O’dur. Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır. Allah her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir” (48/4).

⁴⁰³ İşârâtü'l- İ'caz, s.195

⁴⁰⁴ Zerkeşî, Burhân, I/ 80; Sâbuni, Safvetü't- Tefâsir, I/410

Bu âyetin baş tarafı ile sonu arasındaki imsicamı daha iyi anlayabilmek için aynı surenin 7. âyetiyle beraber mütâlaa edelim.

وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

“Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır. Allah hep azîz ve hakîmdir” (48/7).

Yukardaki âyette; müminlerin imanlarını artırmak için kalplerine sekinet, güven indiren O’dur. Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır, denildikten sonra “Allah alimdir, hakimdir” fezlekesiyle bitiyor. 6. âyetle münafıklarla müşriklerden bahsedildikten sonra 7. âyette “Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır.” İfadesiyle başladığı halde وَكَانَ اللَّهُ

عَزِيزًا حَكِيمًا ifadesiyle bitiriliyor. Bu âyetlerdeki (4 ve 7.âyetler) can alıcı nokta müminlere karşı Allah’ın *Alîm* sıfatı zikredilmekle,, “Allah (cc), alîmdir, müminlerin imanını da, amellerini de hakkıyla bilir ve ona göre kendilerini mükâfatlandırır veya onlara yardım eder.” denilmekte iken; münafıklarla müşriklere karşı ise *Azîz* yani mağlup edilmeyen galip, izzet sahibi olduğunu bildirmesinde onlara karşı bir tehdit vardır. Münafıklarla müşrikler, nifakta ve şirkte ne kadar ileri giderlerse gitsinler Allah’ı aciz bırakamazlar, eninde sonunda yok olmaya mahkûmdurlar, dünyada Allah’ın azabından kurtulsalar bile ahiretteki kötü akibetten kurtulamayacaklar, zira Allah (cc), azizdir, denilmektedir.⁴⁰⁵

4. Kâinatla ilgili peşpeşe gelen üç âyet-i kerime:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى

الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَوُوفٌ رَحِيمٌ

“Görmedin mi ki Allah gökten yağmur indirir de yer yemyeşil oluverir. Allah latiftir, habîrdir (lütfu boldur, her şeyden haberdardır).

Göklerde ne var, yerde ne varsa hep O’nundur ve muhakkak ki Allah ganîdir,

⁴⁰⁵ Alûsî, Ruhû'l- Meânî, XXVII,95

hamîddir (hiç bir şeye ihtiyacı yoktur, bütün övgülere lâyıktır).

Görmedin mi ki Allah yerde olan her şeyi ve Kendi emriyle denizlerde yüzen gemileri, sizin hizmetinize verdi? Yerin üstüne düşmesin diye, göğü O tutuyor. (Gök ancak O'nun izniyle düşebilir.) Çünkü Allah *raûfdur, rahîmdir* (insanlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir)” (22/63-65).

Peş peşe gelen bu kâinatla ilgili âyetlerin **birincisi** “Allah latiftir, habîrdir.”fezlekesiyle Allah'ın yağmur indirerek yerden bitki çıkarmak suretiyle insanlara büyük lütufta bulunduğuna işaret etmiştir. *Latif* ismi Allah'ın lütuflarına, *Habîr* ismi ise, onun insanlar için neyin yararlı olduğunu hakkıyla haberdar olduğuna göstermek için gelmiştir.

İkinci âyette “Göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur.” Burada mülk sahibi olmak, insanların nezdinde bir ihtiyacını giderdiği için önem arz eder. Allah hakkında böyle bir düşüncenin yersizliğine işaret etmek için *Gani* ismi getirilmiştir. Bu ismin zikredilmesiyle, Allah'ın mülk sahibi olması, ihtiyacı olduğundan değil; muhtaçların ihtiyacını gidermeye yönelik olduğuna işarettir. Hiçbir ihtiyacı ve menfaati olmadığı halde mahlûkata, özellikle insanlara ikramlarda bulunması, Allah'ın bütün kulları tarafından övülmeyi hak ettiğini gösterir. *Hamid* ismi bu hususa işaret etmek için fezlekedeki yer almıştır.

Üçüncü âyette ise “ Allah yerde olan her şeyi ve Kendi emriyle denizlerde yüzen gemileri, sizin hizmetinize verdi? Yerin üstüne düşmesin diye, göğü O tutuyor.” Bu kadar ikram ve ihsanlarda bulunması, Allah'ın sonsuz rahmet ve şefkatindedir ki fezlekedeki *Rauf ve Rahim* isimleriyle tam bir insicam sağlanmıştır.⁴⁰⁶

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. O dilediğini affeder, dilediğini cezalandırır. Allah gafurdur, rahimdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur)” (3/129) İlahi isimlerden önceki kısmın muhatap üzerinde bıraktığı intiba, Allah'ın iradesine ağırlık veren bu âyet, fezlekesinde *غَفُورٌ رَّحِيمٌ* isimleriyle yanlış anlaşılmayı önüyor. **Ümit tarafını** kuvvetlendiriyor ve şunu demek istiyor: Kudret, Hâkimiyet gibi

⁴⁰⁶ Zerkeşî, Burhân, I/81

kemal sıfatlarına sahip olan Allah(cc) liyakat, adalet, ameller gibi ölçüleri gözetmemek şöyle dursun, üstelik mağfiretiyle karşılamaya, arkasından da rahmetiyle ihsan etmeye hazırdır. Şeklinde İstidrak mahiyetinde geldiği ifade edilmiştir.⁴⁰⁷

ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

“Rabbiniz Allah, işte bu vasıflara sahip olan Yüce Zattır. O’ndan başka tanrı yoktur. Her şeyi yaratan O’dur. O halde yalnız O’na ibadet edin. Her şeyin yönetimi O’nun elindedir” (6/102).

2. Nübüvvet

Peygamberler, hassas ve yıkılmaz şahsiyetleri ile sarsılmadan ve korkusuzca ilahî tebliği ilan ederek insanları uyuşukluk ve düşük ahlâkî gerilim durumundan, Allah’ı Allah olarak, şeytanı da şeytan olarak açıkça görebilecekleri bir teyakkuz durumuna geçmeleri için vicdanlarını silkeleyerek uyandıran olağan üstü insanlardır.⁴⁰⁸

Peygamberlerin örnek olmaları:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

“Onlarda, Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı arzu eden sizler için güzel bir örnek vardır. Ama kim de aksine giderse bilsin ki Allah ganî ve hamîddir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, her türlü hamd ve övgü Ona mahsustur)” (60/6).

Âyetin baş tarafında Allah’a kavuşacağını ve ahiret hayatını umanlar için peygamberlerde güzel örnek vardır. Kim onları kendisine örnek alır, onlar gibi yaşamaya çalışırsa ahirette umduğuna kavuşur. Fezlekede ise: “Kim de onlardan yani peygamberden yüz çevirirse Allah *ganidir*, Onun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Allah’ın insanlara verdiği bu vazifeler sırf onların Allah’ı *hamde*, övmeye mazhar olmaları içindir.” denilerek âyetin baş tarafına insicam açısından uygun bir ifade getirilmiştir.⁴⁰⁹

Allah (cc)’ın vahiy aracılığıyla insanlara hitap etmesi:

وَمَا كَانَ لِنَشْرِ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًّا أَوْ مِن وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بآذنيه مَا يَشَاءُ إِنَّهُ

عَلِيٌّ حَكِيمٌ

⁴⁰⁷ Yıldırım, Kur’ân’da Ulûhiyet, s.72-73

⁴⁰⁸ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur’ân, s.167

⁴⁰⁹ Alûsî, Ruhû’l- Meâni XXVII/229

“Allah bir insana ancak vahiy yoluyla veya bir perde arkasından hitab eder, yahut ona kendi izniyle dilediğini vahyedecek bir elçi gönderir. Çünkü O yüceler yücesidir, tam hüküm ve hikmet sahibidir” (42/51).

Bu âyet bütün unsurlarıyla Allah’ın yüceliğini (insan onunla söyleşemez, O insana söyler; vahiyle bildirmek; kendisi gitmeyip elçi göndermek; elçi kendisini göremez, ‘perde arkasında’dır; elçiye istediğini söyleme yetkisini de vermez, ancak Onun izniyle ve ancak Onun istediğini söyler)⁴¹⁰

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ

شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Şu kesindir ki Biz resullerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti gerçekleştirmeleri için, resullerle beraber kitap ve adalet terazisi indirdik. Mahiyetinde büyük bir kuvvet ve insanlara birçok fayda bulunan demiri de kullanmaları ve Allah’ı görmedikleri halde Onun dinini ve peygamberlerini, kimlerin bu kuvvet ile destekleyeceğini bilip ortaya çıkarmak için, büyük bir nimet olarak indirdik. Unutmayın ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak galiptir (kimsenin desteğine ihtiyacı yoktur)” (57/25).

Alûsî, âyetin başı ile fezlekesi arasındaki alakayı zikrederek şöyle açıklar: “Allah kuvvetlidir. Azizdir.” cümlesi muhataplara uyarı niteliğinde gelmiştir. Onların cihadla mükellef tutulmaları, savaşa teşvik edilmeleri, hâşâ Allah’ın onların yardımına muhtaç olduğundan dolayı değildir. Bu sadece O’nun emirlerine sarılmakla sevap kazanmaları içindir. Zira Allah kudret ve kuvvetiyle onların yardımından müstağnidir. Çünkü O, قَوِيٌّ عَزِيزٌ dir.⁴¹¹

Kitap indirme amacı:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ

“Bu, Rab’lerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, azîz ve hamîd (üstün kudret sahibi ve her işi övgüye lâyık olan) Allah’ın yoluna, göklerde ve yerdeki her şeyin sahibinin yoluna insanları çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır” (14/1).

Allah (cc) fezlekedeki الْعَزِيزِ vasfını الْحَمِيدِ vasfından önce zikretmiştir. Çünkü

⁴¹⁰ Yıldırım, Kur’ân’da Ulûhiyet, s.72

⁴¹¹ Alûsî, Rûhu’l- Meâni, XXVII/189

doğru olan şudur; Allah'ı bilmenin başlangıcı, O'nun kadir, sonra alim ve sonra her şeyden müstağni olduğunu bilmektir. Aziz, kadir demektir; hamid ise, alim ve müstağni olması demektir. Binaen aleyh Allah'ın kadir olduğunu bilmek, O'nun her şeyi bilen ve her şeyden müstağni olan olduğunu bilmekten önce geldiği için, **azîz**'i, **hamid** isminden önce zikretmiştir.⁴¹²

Peygamberlerin şeytanın ümniyelerinden korunması:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Senden önce hiç bir resul veya nebî göndermedik ki, halkının hidâyetini umarak gayret gösterdiğinde, Şeytan onun temennisi hakkında bir vesvese vermek, ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da âyetlerini sapasağlam, muhkem kılar. Zira Allah alîmdir, hakîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir)” (22/52).

وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ “Her şeyi hakkıyla bilen O olduğu gibi, şeytanın karıştırdığını da bilir.Yine her yaptığını hikmetle yaptığı gibi peygamberler de bile temenniye şeytanın kışkırtmasıyla bağlantılı kılması, sonra o şüpheleri giderip âyetlerini muhkemleştirmesi de hikmetledir.”⁴¹³

3. Âhiret

Kur'an cennet ve cehennem hakkında sık sık bahseder. İnsanların yaptıkları işlerin müthiş ve daha önce hiç hissetmediği bir şekilde şuuruna vardırılabacağı bir anın “saatin” geleceğidir.⁴¹⁴Kur'an'da Allah (cc)ın ahirete yönelik ef'alini insana kabul ettirmek, zihinleri tasdike hazır hale getirmek için O'nun dünyadaki ef'aline yer verir. Bunların benzerlerinin ahiret için de ne derece kolay olduğuna işaret edilerek konuya bir fezleke ile insicam ortaya çıkarır.⁴¹⁵

⁴¹² Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, XIII/487

⁴¹³ Elmalılı, Hak Dini, V/498

⁴¹⁴ Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'ân, s.209

⁴¹⁵ B. Said Nursi, Sözler, s.441

أُولَئِكَ الَّذِينَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ

“Gökleri ve yeri yaratan, onlar gibisini yaratmaya olmaz mı kadir! Elbette kadir! Hallâk O’dur, alîm O’dur! (Her şeyi yaratan, her şeyi bilen O’dur)” (36/81).

Yaratma fiilinde, görünüşteki zahiri sebeplerin, yaratma kabiliyetinden ne derece uzak olduğunu göstermek için, yaratılmış olan şeylerin maksad ve neticelerine yer verilir. Burada ilahi isimler yıldız gibi parlar.

وَمَا تَقْدُمُوا لَأَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Unutmayın ki kendi iyiliğiniz için âhirete hazırlık olarak her ne gönderirseniz mutlaka onu Allah’ın nezdinde bulursunuz. Hem daha üstün ve daha hayırlı, mükâfatı kat kat artmış olarak! Allah’tan af dileyin! Muhakkak ki Allah gafurdur, rahîmdir (affi, merhamet ve ihsanı boldur)” (73/20).

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصَلِّيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا

الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا

“Âyetlerimizi inkâr edenleri cehenneme sokacağız. Derileri kızarıp yandıkça, yerine taze deri yaratacağız, ta ki cezaları olan azabı iyice tatsınlar. Şüphesiz ki Allah azîz ve hakîmdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)” (4/56).

Âyet-i kerimede “tatma” tabirinin zikredilmesinden maksat, kendisine herhangi bir noksanlığın âriz olmaması ve bu yanma sebebinin yok olmaması bakımından, tadan kimsenin tattığı şeyin hissetmesi gibi, onların da her halükârda, o azabı hissedeceklerini haber vermedir. Fezlekede “ Şüphesiz ki Allah azîz ve hakîmdir” buyurmuştur ki, buradaki “aziz” vasfından maksat, “kâdir vegâlip olan”; “hakîm” vasfından maksad da, “ancak doğruyu yapan...” zât kastedilmiştir. Bu iki kelimenin burada zikredilmiş olması, son derece güzeldir. Zira insanın kalbine, “insanın bu ateş içinde ebedi olarak kalabilmesi nasıl mümkün olabilir?” şeklinde hayreti mûcib bir sual gelebilir... İşte bu durumda o kimseye sanki, “Allah Teâlâ’nın böyle bir şey yapması şaşılacak bir şey değildir. Çünkü O, bütün mümkünâta kâdir ve gâlip olandır.”⁴¹⁶

لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

⁴¹⁶ Râzi, Mefâtihi’l- Gayb, VIII/92-93

“Ne hısımlarınızın, ne de evlatlarınızın kıyamet günü size faydası olmaz. Allah kıyamet günü aranızda hükmeder, itaat edenleri cennete, kâfir ve âsileri cehenneme gönderir. Allah yaptığınız her şeyi görür” (60/3).

B. Adâlet ve İbâdet ile İlgili Âyet Fezlekeleri

1. Allah (cc)’ın Emir ve Yasakları

Allah’ın emirlerinin fezlekeleri ile âyetin muhtevası dikkatle incelendiğinde, Kur’an’ın vermek istediği asıl mânâyı, muhatabın daha doğru anlamasına fevkaledede yardımcı olduğu görülür. Âyette müminlere bir **yasaklama** getiriliyorsa sonunda Allah’ın affedici ve merhametli olduğu ifade edilir veya âyetin içeriğine göre **İlahi isimler** fezlekede yer alır. Eğer yapmaları gereken bir husus **emrediliyorsa** o âyetin sonunda bu emirleri yerine getirenleri Allah’ın mükâfatlandıracağı, emri yerine getirmeyenleri cezalandıracağı veya âyetin **içeriğine göre İlahi isimler** fezlekede zikredilir.⁴¹⁷

Şimdi bu konu ile ilgili âyetlerin bazılarını ele alalım.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ

“O size leşi, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanın etini haram kıldı. Kim çaresiz kalırsa bunlardan yemesinde günah yoktur. Allah gafurdur, rahimdir. (günahları çok affeder, merhamet ve ihsanı boldur)” (2/173).

Âyette yenilmesi haram olan yiyecekler sayıldıktan sonra, fezlekede Allah’ın **Gafur** ve **Rahim** olduğu zikredilmiştir. Yani şöyle denilmektedir: Yukarıda sayılan haram kılınmış olan yiyeceklerden her hangi birini yiyerek günah işlerseniz Allah affedicidir. Mecburiyet karşısında yemeniz için ruhsat vermekle de çok merhametlidir.⁴¹⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

⁴¹⁷ Yılmaz, Âyetler ve Sureler Arasındaki Münâsebet, s. 93

⁴¹⁸ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, II/173; Zemahşeri, Keşşâf I/215

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşrû olmayan yollarla yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise, elbette meşrûdur. Sakın haram yiyerek, başkasının hakkını gasbederek kendinizi öldürmeyin! Allah size pek merhametlidir” (4/30).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ - فَإِنْ زَلَلْتُمْ
مَنْ بَعْدَمَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin! Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır. Eğer size bunca gerçekler, açık deliller geldikten sonra haktan ayrılırsanız, İyi bilin ki: Allah azîz ve hakîmdir” (2/208-209).

Önceki âyette müminlere toptan Allah’ın emirlerine uyup şeytana uymamaları emredildikten sonra “İyi bilin ki: Allah azîz ve hakîmdir.” Buyrulurken eğer Allah’ın emirlerinden çıkıp başka yollara saparsanız, Allah sizi mutlaka cezalandırır. **Aziz**, benzeri bulunmaz yenilmeyen galip, güç ve kuvvet sahibidir ki hükmüne karşı gelinmez. Bununla beraber hikmet sahibidir, her hikmeti bilir, yaptığını **hikmetle** sağlam yapar. Aziz olan Allah bu nizama karşı gelen ve şeytanlık yollarına sapıp, tevhid hükmünü ve barış hükümlerini bozmaya çalışan günahkârların **haklarından** gelir, belalarını verir. Eğer te’hir ederse o da **hikmetindedir**.⁴¹⁹

Allah yolunda harcama:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

“Ey iman edenler! Kazandığınız şeylerin ve yerden sizin için çıkardığımız nimetlerin iyi olanlarından Allah yolunda harcayın! Siz göz yummadan, gönlünüze yatmaksızın almayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkmayın! İyi bilin ki: Allah ganidir, hamîddir (kimseye ihtiyacı yoktur, bütün övgülere layıktır)” (2/267).

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Şeytan sizi (hayırda harcamakla) muhtaç olacaksınız diye korkutur, sizi

⁴¹⁹ Elmalılı, Hak Dini, II/67

cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder. Allah ise Kendi katından bir af ve lütuf vaad buyurur. Allah'ın ihsanı geniştir, her şeyi hakkıyla bilir” (2/268).

Birinci âyetin fezlekesinde **غَنِيٌّ** denmesi; Allah sizin sadakalarınızdan da öbür iyi işlerinizden de müstağnidir. Malınızdan sadakayı farzetmesi, içinizdeki muhtaçların ihtiyacını gidermek, güçsüzlerinizi desteklemek ve ahirette mükâfatınızı bol bol vermek için Ondan gelen bir rahmet eseridir. **حَمِيدٌ** lafzıyla insanlara inâm ettiği nimetler ve lütuflar sebebiyle, onun mahlukları tarafından hamd edilen olduğunu ifade eder. Veya kendi adına yapılan hayır ve hesenatı daha yüksek ikram ve ihsanlarla karşılar. Rızası uğrunda ortaya konan emekleri ve çabaları makbul ve meşkûr eder.⁴²⁰

İkinci âyetin fezlekesinde **وَاسِعٌ** esması ile, infakınızın kadrini bilir, ecrini verir.

عَلِيمٌ Her şeyin önünü, sonunu bilerek emir verir ve ona göre vaadde bulunur.⁴²¹

Allah'ın İsrailoğullarına emir ve yasakları:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

“Ey İsrail'in evlatları! Hatırlayın ve düşünün size ihsan ettiğim nimetimi! Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki Ben de size karşı ahdimi yerine getireyim ve yalnız Ben'den korkun!” (2/40).

وَأْمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰئِكَ كَافِرِينَ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ

“Sizin yanınızda bulunan Tevrat'ı tasdik etmek üzere indirdiğim Kur'an'a iman edin, onu inkâr edenlerin başını siz çekmeyin. Âyetlerimi az bir fiyatla, yani dünya menfaati karşılığında satmayın. Asıl Bana karşı gelmekten sakının!” (2/41).

Âyet fezlekesinde **وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ** ifadesi sadece korku mânâsı taşırken, **فَارْهَبُونِ** ifadesi ise korku ile birlikte korkulan şeyin husule gelmemesi için kesin bir şekilde karalılık göstermeye ihtiyaç duyulması demektir. Sanki Allah(cc) onlara cezanın muhtemelen meydana gelebileceğinden dolayı “rehbet”i emretmiş, sonra da takvayı

⁴²⁰ Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyet, s.73; Elmalılı, Hak Dini II/203

⁴²¹ Elmalılı, Hak Dini II/203

emretmiştir.⁴²² Birinci âyetteki emir avam ve mukallid hepsine şamil iken ikinci âyetteki Kur'an'a iman ve Allah'ın âyetlerini az bir karşılık ile satmamaları gibi emirler yalnızca âlimlerine hitabetmektedir.⁴²³

2. Muâmelât

Vasiyetle ilgili âyet-i kerime:

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Kim bu vasiyeti işittikten sonra değiştirirse, artık vebali değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla **işitir ve bilir**” (2/181)

Vasiyetle ilgili hüküm ve şartlar açıklandıktan sonra “Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.” Şeklinde fezlekenin gelmesi, vasiyeti değiştirenler hakkında belîğ bir inzar-ı ilahi vardır. Şu halde şahit bulunmasa bile vasiyet edilen zatın bizzat vasiyet edenden işittiği meşru vasiyeti, hükümsüz olarak yerine getirmesi gerekir. Allah vasiyeti de **işitmiştir**, onu değiştirenleri ve bunların gizli veya açık sözlerini, fiillerini **bilir**. Bu değiştirene bir vaiddir.⁴²⁴

Mirasla ilgili âyet-i kerime:

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ إِن لَّمْ يَكُن لَّكُمْ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ النُّشُؤُ مِمَّا تَرَكَتُم مِّن بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِن كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِن كَانُوا أَكْثَرَ مِن ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي التُّلْثِ مِّن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ

“Eşlerinizin çocukları yoksa terikelerinin yarısı siz kocalarındır. Eğer çocukları varsa dörtte biri size aittir. Bütün bunlar, yaptığı vasiyetin ve üzerindeki borcun ifasından sonradır. Sizin de çocuğunuz yoksa terikenizin dörtte biri eşlerinizindir. Eğer çocuğunuz varsa terikenizin sekizde biri onlara aittir. Bunlar da yapacağınız vasiyetin

⁴²² Râzi, Mefâtihu'l- Gayb, II/471

⁴²³ Âlûsî, Rûhu'l- Meâni, I/245; Bikâ'î, Nazmu'd- Dürer, I/315

⁴²⁴ Elmalılı, Hak Dini, I/512; Zemahşerî, Keşşâf, I/ 224

ve borcunuzun ödenmesinden sonradır. Eğer miras bırakan erkek veya kadın, çocuğu ve anne babası olmayan bir kimse olur ve onun erkek veya kız kardeşi de bulunursa, bunlardan her birinin hissesi altıda birdir. Şâyet onların sayısı daha fazla ise, o takdirde onlar üçte bir hisseye ortak olurlar. Bu da yapılan vasiyet ve borcun ödenmesinden sonradır. Bütün bunlar, vârisler zarara uğratılmaksızın yapılacaktır. Bu, Allah tarafından size bir buyruktur. Allah **alîm ve halîmdir** (her şeyi hakkıyla bilir, cezalandırmada aceleci değildir)” (4/12).

“وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ” Allah(cc), vasiyetinde zâlim veya âdil olanları bihakkın bilir, zâlim olanların cezasını derhal verme konusunda aceleci olmayıp, halîmdir” demektir ki bu bir tehdit anlamındadır.⁴²⁵

3. İbâdet

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Namazı hakkıyla eda edin, zekâtı verin! Dünyada hayır olarak ne yapıp gönderirseniz, mutlaka onun mükâfatını âhirette Allah katında bulursunuz. Zira Allah işlediğiniz her şeyi görmektedir” (2/110).

Amellerin azı da çoğu da Allah’a gizli kalmaz. Bu fezlekede, Allah (cc) ın çok amellere mükâfaat verdiği gibi, az amelleri de karşılıksız bırakmayacağına delalet etmesi bakımından bir teşvik, bunun aksi olan şerden de bir sakındır.⁴²⁶

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّن تَبُورَ

لِيُؤْفِقَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِّن فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ

“Allah’ın kitabını okuyup ona uyanlar, namazı hakkıyla ifa edenler ve kendilerine nasib ettiğimiz imkânlardan, gizli ve aşikâr olarak hayır yolunda harcayanlar, ziyan ihtimali olmayan bir ticaret umarlar. Çünkü Allah onlara mükâfatlarını tamı tamına verecek, üstelik lütfundan onlara fazlasını da ihsan edecektir. Zira o gafurdur, şekûr’dur (kusurları bağışlar, kulların amellerini ve şükürlerini kabul

⁴²⁵ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, VII/413; Elmalılı, Hak Dini, II/528

⁴²⁶ Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, III/341

edip fazlasıyla karşılık verir)” (35/29-30).

Fezleke إِنَّهُ عَفُورٌ شَكُورٌ “O’nun kuvvetini saydıklarından dolayı, عَفُورٌ sıfatı ile onların günahlarını bağışlar, شَكُورٌ sıfatı ile hizmetlerini fazlasıyla takdir edip çalışmalarını makbul kılar.”⁴²⁷

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ { } إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ { } إِنَّهُ هُوَ يُبْدِي وَيُعِيدُ { } وَهُوَ الْعَفُورُ الْوَدُودُ

“İman edip yararlı işler yapanlara ise, içinden ırmaklar akan cennetler var. İşte en büyük başarı, en büyük mutluluk budur! Senin Rabbinin darbesi çok müthiştir. O ilkin yaratır, sonra öldürüp tekrar diriltir. O gafurdur (affi ve gufranı boldur), vedûddur (kullarını sever, onlar tarafından da sevilir)” (85/11-14).

“Mağfiret eden”, الْوَدُودُ, “seven” anlamına gelir. Ancak bu iki esmanın bitişmesi, mağfiret ve sevgi kavramlarını biribiri içinde eritmekte, karşılıklı ilgilerini düşündürmektedir. Böylece anlıyoruz ki, Allah (cc) bağışlamayı sever, kulun mağfiret dilemesini ister, üstelik mağfiret ettiği kulunu da sever. Halbuki tek başına mağfiret kavramında (ki suçu örtmek demek) sevgi kavramı zorunlu olarak yoktur. Hatta bir çok durumda suçu örtenin, seveceği düşünülmez. Suçu örten birçok kimse, bu davranışına sevgi katmayabilir. Bu durumda suçlu, nihâyet cezadan kurtulur. Bu iki vasfın karşılıklı olarak münasebete girmesi, mağfiretin sevgiden ileri geldiğini anlatmaktadır.”⁴²⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا
أُجِيبُ أَحَدَكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler! Zannın birçok çeşidinden sakının! Çünkü zanların bir kısmı günahdır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin! Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah’ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun. **Allah tevvabdır, rahîmdir** (tövbeleri kabul eder, merhamet ve ihsanı boldur)” (49/12).

⁴²⁷ Elmalılı, Hak Dini, VI/387

⁴²⁸ Yıldırım, Kur’ân’da Ulûhiyet, s.70

“وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ”⁴²⁹

“Ey bizim Kerîm Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden! Hakkiyla **işiten ve bilen** ancak Sen’sin.”

4. Dua

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“İbrâhim ile İsmâil Beytullah’ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı.

“Ey bizim Kerîm Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden! Hakkiyla **işiten ve bilen** ancak Sen’sin.”

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Ey bizim Kerîm Rabbimiz! Bizi, yalnız Sana boyun eğen müslüman kıl. Soyumuzdan da yalnız Sana teslimiyet gösteren bir Müslüman ümmet yetiştir. Ve bizlere ibadetimizin yollarını göster, tövbelerimizi kabul buyur. Muhakkak ki **tevbeleri** en güzel şekilde kabul eden, **çok merhametli** olan ancak Sensin!”

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Ey bizim Hakîm Rabbimiz! Onların içinden öyle bir resul gönder ki; Kendilerine Senin âyetlerini okusun, onlara kitabı ve hikmeti öğretsin Ve onları tertemiz kılın. Muhakkak ki **azîz Sen’sin, hakîm Sen’sin!** (Üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibisin!)” (2/127-129).

Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail ile birlikte Kabeyi inşa ederken, Allah’a yaptığı duayı oluşturan üç âyete bakıldığında fezlekeler ile tam bir insicam görülür. Şöyle ki;

Birinci âyette “Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden!” denildikten sonra “Hakkiyla işiten ve bilen ancak Sen’sin.” buyrulur, Allah’ın semi’ ve alim sıfatları zikrediliyor. Yani sen duamızı işitir, niyetlerimizi bilirsin, hiçbir şey senden gizli değildir, denilmektedir. Burada **semi’** sıfatının önce **alim** sıfatının sonra gelmesi, “Sen işitirsin, sonra bilirsin.” demek değildir. Çünkü Allah’ın ilmi ezelidir. Bu şekilde

⁴²⁹ Elmalılı, Hak Dini, VII/211

gelmesi, âyet sonlarındaki fasılaya uyulması içindir.

İkinci âyette “ Bizi, yalnız Sana boyun eğen müslüman kıl. Soyumuzdan da yalnız Sana teslimiyet gösteren bir Müslüman ümmet yetiştir. Ve bizlere ibadetimizin yollarını göster, tövbelerimizi kabul buyur.” denildikten sonra “Muhakkak ki tövbeleri en güzel şekilde kabul eden, çok merhametli olan ancak Sensin!” buyrulurak Allah’ın tevvab ve rahim sıfatları zikrediliyor. Çünkü bu âyette yani duanın ikinci kısmında Allah Teala’dan bazı şeyler isteniyor ve bazı ibadetlerin kendilerine gösterilmesi niyaz ediliyor. Haliyle bu ibadetler ifa edilirken bazı hata ve kusurlar husule gelebilir. İşte bu sebeple Allah’ın tevvab ve rahim sıfatı zikrediliyor. **Tevvab** sıfatının rahim sıfatından önce zikredilmesi, tevvabın “Tevbemizi kabul et.” Cümlesine bitişik, mücavir olmasındandır. **Rahim’in** sonra gelmesi ise, hem rahmetin daha umumi olmasından hem de fezlekenin fasılaya daha uygun olmasındandır.

Üçüncü âyette ise Hz. İbrahim’in ve Hz. İsmail’in, kendi nesilleri içinden onlara kitabı ve hikmeti öğretecek, onları tezkiye edecek bir peygamber göndermesi için Allah Teala’ya niyazda buldukları ifade edildikten sonra “Muhakkak ki azîz Sen’sin, hakîm Sen’sin!” buyrulurak Allah’ın **aziz ve hakim** sıfatları zikredilmiştir. Çünkü peygamber göndermek, **aziz** olan Allah’ın iradesindedir ve O peygamberleri de bir **hikmete** mebni olarak göndermektedir. Bu sebeple burada **aziz ve hakim** sıfatlarının zikri, âyetle çok uygun tam bir insicam söz konusudur.⁴³⁰

فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Büyük pişmanlık duyan Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler öğrenip onlara göre hareket etti. Rabbine yalvardı. Allah da tövbesini kabul etti. Zaten O tövbeyi kabul eder, merhameti boldur” (2/37)

Fezlekedeki الرَّحِيمُ ismini zikretmesinin sebebi, tevbeyi kabulün lütuf eseri olduğunu bildirmek ve tevbeyi kabul etmesinin, kendisi hakkında vacip olmadığını işaret etmektir.⁴³¹

⁴³⁰ Âlûsî, Rûhu’l-Meâni, I/386; Râzi, Mefâtihu’l- Gayb, III/ 457,477

⁴³¹ Yıldırım, Kur’ân’da Ulûhiyet, s.76

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ { رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّنَّ كَثِيرًا
مَنْ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“İbrâhim, bir vakitler şöyle demişti: “Ya Rabbî! Burayı emin bir belde kıl, beni de evlatlarımı da putlara tapmaktan uzak tut! Ya Rabbî! Doğrusu onlar (putlar) insanların birçoğunu saptırdılar. Artık bundan sonra kim bana tâbi olursa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse o da Sen’in merhametine kalmıştır, şüphesiz Sen gafursun, rahîmsin!” (14/35-36).

Hız.İbrahim fezlekedede, الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ isimlerini anmadı. Çünkü makam **merhameti** celbetme ve dua makamıdır. Yani şirkten tevhide, isyandan itaata gelmeye muvafık kılmakla, sen onları bağışlar ve onlara merhametinle muamele edersin, takdirine olduğundan غَفُورٌ رَحِيمٌ ismi zikredilmiştir.⁴³²

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا
غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Onlardan sonra gelenler (başta muhacirler olarak, kıyamete kadar gelecek müminler): “Ey Kerim Rabbimiz, derler, bizi ve bizden önceki mümin kardeşlerimizi affeyle! İçimizde müminlere karşı hiçbir kin bırakma! Duamızı kabul buyur Rabbenâ, çünkü Sen raufsun, rahîmsin!” (şefkat ve ihsanın son derece fazladır)” (59/10).

“Esirgemen çok, iman ile çalışanlar hakkında rahmetine inâyet yok.

Onun için duamızın kabulü ile günahlarımızın bağışlanmasını rahmet ve esirgemenden ümit etmekteyiz.”⁴³³

Bütün bu âyet-i kerimelerdeki örneklerde görüldüğü gibi Esmâ-yi Hüsnâ, işlenen konuyla tam bir insicam ve ahenk teşkil eden fezlekeler şeklinde gelmiştir. Müfessirlerin bu konuda gösterdikleri çaba ve hassasiyet de Esmâ-yi Hüsnânın âyetin içeriğinden ayrılmadığını ne derece esaslı bir kaide olduğuna ortaya koymaktadır. Bu durum Kur’an-ı kerim’in insicam ve bütünlük yönünü teşkil etmektedir

⁴³² Yıldırım, Kur’ân’da Ulûhiyet, s.77

⁴³³ Elmalılı, Hak Dini, VII7510

SONUÇ

Bu çalışmamızda, fezlekeleri açısından Kur'ân-ı Kerim âyetlerinde bütünlük ve insicam konusunu ele aldık. Önce âyet fezlekelerinin ne anlama geldiği üzerinde durduk. Fezlekeler, âyetlerin üslûp ve mânâlarıyla irtibatlı olup, “İcmal, bazen tafsilden daha vâzıh olur” kaidesine âyetleri daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

Fezlekeler sayesinde hafızlar âyet-i kerimeleri daha kolay ezberlemektedirler. Çünkü âyetin sonu ilâhi bir isimle bitmesi veya fâsılanın insicamlı olarak gelmesi ezberlemeyi kolaylaştırmaktadır.

Araştırmamız esnasında müfessirlerin âyet fezlekelerinden pek çok kaide çıkardıklarını gördük. Bunu, tezimizin giriş kısmında gösterdik. Çalışmamız boyunca âyet fezlekeleri çerçevesinde Kur'an'ın üslûp ve mânâ bütünlüğünü, ahenk ve insicamını anlatmaya çalıştık. Kur'ân-ı Kerim'in mesajını tamamen kendine has bir üslûp dâhilinde sunduğunu müşahade ettik. Onun, kelime ve âyetlerinde, bilhassa âyet fezlekelerinde ulvî bir ahengin bulunması, bir şiir veya güzel bir seci'den daha fazla dinleyenini etkilemesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte, insanları Allah'a şeksiz iman ve şirksiz kulluğa yönlendirmesi, Onun mânâ bütünlüğü cümlesindedir. Ele aldığımız âyet fezlekelerinde bu husus açıkça görülmektedir.

Âyet-i kerimelerde birçok konunun ele alınması, meselelerin içiçe sunulmuş olması, fezlekeleriyle âyetlerin ana temalarının özetlenmesi, Kurân'ın insanların dün, bugün, ya da gelecekte bildiği telif şekillerinin çok ötesinde bir nazımın olduğunu dikkatli nazarlara farketmektedir. Böylece Kur'ân, âyet fezlekeleriyle de Allah'ın mu'ciz kelamı olduğunu peşin hükümlü olmayan kimselere itiraf ettirir. “Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı” (4/82).

‘Âyet fezlekeleri ile ilgili meseleler’ başlığı altında fezlekelerin fâsıla özelliklerini ele aldık. Fâsılalardaki takdim ve tehîr, hazif ve ziyâde mevzuya fesahat açısından büyük bir tesir katmıştır. Arapça ifadedeki bir kelimenin kurallı şekilden çıkarılıp fezlekedeki özel bir şekle sokulması seciden ziyade Kur'an'ın i'cazını göstermektedir.

Mekkî ve Medenî âyet fezlekelerini ele aldık. Mekkî âyetler çoğu kez veciz olduğundan fezlekeler, daha çok âyet grubları ve konunun sonunda görülmektedir. Âyetlerde lafız münasebeti ön plandadır. Bu nevi fezlekeler, kâfirlere karşı sert ifadeler ihtiva etmekte, âhireti vurgulamaktadır. Ayrıca kıyamet sahneleri, kulakları ve kalbi

sarsan hitap tarzı şeklinde görülebilmektedir. Bazı söz sanatları Mekkî âyetlerin karakteristik özelliği durumundadır. Mekkî âyet fezlekelerinde ilâhi isimler çeşitlilik gösterir. Allah'ı tavsif eden birbirine mukarin iki ismin çokça görülmesi fezlekeleri daha da dikkat çekici yapmaktadır. Dâvet, teşvik, eleştiri, uyarı ve tehdit üslûbu yaygın olarak görülmektedir.

Medenî âyet fezlekelerinde daha çok Allah'ın insanları görmesine, işitmesine, yaptıklarını bilmesine, onlara karşı rahmet ve bağışlamasına vb. delalet eden isimler zikredilmektedir. Bu nevi fezlekelerde münasebeti ön plandadır. Bunun yanında, lealle, efelâ ve te'kid ifade eden fezlekelerde insanın hemcinsleri ile ilişkisi düzenlenmektedir.

Lafız yönünden fezlekeler, iyi veya kötü davranış gösterenleri ism-i işaretlerle olumlu veya olumsuz şekilde göstermektedir. Zamirler hüküm bağlayıcı ve tahsis olarak gelmiştir. Harf-i cerler, fiile, fâile ve mefule tekaddüm ederek tekidle insicama katkı sağlamıştır. Bundan daha çok dikkat çekici olan ise âyet fezlekelerinde Allah Teâla'nın isim ve sıfatlarının yani Esmâ-yı Hüsnâ'nın yer almasıdır. Bu nevi fezlekeler kısaca inanç, ibadet ve adâlete dair gelen hükümleri takip etmektedir. Burada altı çizilmesi gereken ve esasında bizim bu tezi almamızda da etkili olan bu ilahi isim ve sıfatların, ayetin baş tarafında sunulan mesaj mânâylafız ve mânâ insicamı içinde bulunmasıdır.

Tebşir, tezkir, tebyin, tenbih, teşvik ifade eden, tefekküre sevk eden, insanları iyiye ve güzele yönlendiren mekanizmalardandır. Bunun yanında inanmayanları bekleyen kötü sonu bildirmekle tahzir ve tehditle onları inzar etmektedir. Bunun yanında tazim ve tenzih ifade eden fezlekeler, Allah Teâlâ'nın her türlü eksikten beri olduğunu zihinlere yerleştirmektedir.

Kur'an'da maksût olan mânâ, monotonluktan uzak, değişik lafız ve üslûplarla ve harika beyan tarzıyla ifadesini bulmuştur. Belagat cihazları olan kıssa, kasem, tekrar, temsil, tasvir, tecsim, teşbih, mecaz, kinaye, diyalog, istifham, kasr fezlekelerinde insicamlı bir şekilde yer almaktadır. Dilin sunduğu imkânlar dâhilinde malzemenin en iyisi seçilmiş, bu çerçevede ses yansımaları kelimeler de yer almıştır.

Âyet fezlekelerinden, insanın yalnızca aklı değil kalb, ruh ve hareketleri üzerinde etkili olan tüm unsurları nasibini almaktadır. Âyetleri okuyan ve dinleyeni derinden etkileyen yönlerinden birisi fezlekelerin âyetin öncesi ile olan eşsiz insicamı, ahengi ve bütünlüğüdür. Bu açıdan da Kur'an'ın Allah kelamı olduğu anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBAKİ, M. Fuad, **el- Mu'cemü'l-Mufehres li Elfazi'l Kur'anil-Kerim** Darul- Ma'rife, Beyrut, 1991.
- ALBAYRAK, Halis, **Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine** Şule yay. 6. bas İstanbul, 2011.
- ÂLÛSÎ, Şihabuddin Mahmud, **Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani** Beyrut, 1408/1987.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursi, **Sözler** İstanbul, 2011
-**İşaratül- İcaz** Envar Neşriyat, 2003.
- BİKÂ'Î, Burhanuddin İbrahim, **Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l- Ayi ve's-Süver**, Kahire, 1992
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Tefsir Tarihi** Ankara, 1955.
- CÂRİM, Ali- Emin, Mustafa, **el-Belagatu'l-Vâdiha**, Dâru'l- Maarif, Mısır, 1959.
- CERRAHOĞLU, İsmail, Talat KOÇYİĞİT, **Kur'an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri** DİB. Yay. Ankara, 1990.
- ÇELİK, Muhammed, **Kur'an'ın İknâ Hususiyeti** Çağlayan yay. İzmir, 1996.
- ÇENKETİ'L- MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan, **Tedebbürü'l- Emseli li Kitabillahi Azze Celle** Dâru'l- Kalem, 2. bas, 1989
- ÇETİN, Mustafa, **Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenasüb ve İnsicam** DEÜİF Dergisi, İzmir, 1989, say. VI, s.543-505.
- DERVEZE, İzzet, **Kur'anü'l- Mecid** trc. Vahdettin ince, Ekin yay. İstanbul, 1997.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat** Ankara, 1993.
- DRAZ, Muhammed Abdullah, **Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru** trc. Salih Akdemir, Mim Yay. 1983.
- DRAZ, Muhammed Abdullah, **En Mühim Mesaj Kur'an** trc. Prof. Dr. Suat Yıldırım, Yeni Akademi Yay. 2006.
- DIYANET İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, (DİA), İstanbul,
- DOĞAN, D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük** İz yay. İstanbul
- ELMALILI, Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili** 1960. İstanbul
- EROĞLU, Ali, **Kur'an'da Fâsıla**, AÜİF.
- FAZLUR RAHMAN, **Ana Konularıyla Kur'an**, trc. Doç. Dr. Alpaslan Açıkgenç, Fecr yay. Ankara, 1993.

- FİRUZÂBÂDÎ, Ebu Tahir Muhammed b. Yakub, **el-Kamusu'l-Muhit** Beyrut, 2.bas. 1407/1987.
- KUTUP, Muhammed, **Kur'an Araştırmaları**, trc. Akif Nuri, Fikir Yay. 1981.
- KUTUP, Seyyid, **Fi Zilalil- Kur'an** trc.heyet, Hikmet yay.
- Kur'an'da Edebi Tasvir**, trc. Süleyman Ateş, Hilal yay. 2.bas, Ankara,1967.
- MEVDUDÎ, Ebu'l-Ala, **Tefhimu'l-Kur'an**, trc. Komisyon, İnsan yay. İstanbul, 1991.
- RÂZÎ, Fahrudin, **Tefsiru'l- Kebir, Mefatihü'l- Gayb**, trc. Suat YILDIRIM, Lütfullah CEBECİ, Sadık KILIÇ, Sadık DOĞRU, Akçağ yay. Ankara, 1990.
- RAĞİB el-İsfehani, **el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an** Dâru'l-Kahraman, İstanbul,1986.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **Safvetu't- Tefasir**, Dersaadet Kitapevi, İstanbul 1990
- SUBHÎ Salih, **Kur'an İlimleri** trc. M. Said Şimşek, Esra yay. Konya, ts.
- SUYUTÎ, Celalüddin, **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an** Beyrut, 1996.
- Kur'an İlimleri Ansiklopedisi** trc. Doç. Dr. Sakıp Yıldız, Dr. Hüseyin Avni Çelik, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1987.
- ŞA'RAVÎ, Muhammed Müteveli, **Kur'an Mucizesi**, trc. Sait Şimşek, Esra yay. 1994.
- ŞENGÜL, İdris, **Kur'an Kıssaları Üzerine**, Işık yayımları, İzmir, 1994.
- TUNCER, Faruk, **Kur'an Surelerindeki Eşsiz Ahenk**, Yeni Akademi Yay. 2010.
- YILDIRIM, Suat, **Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş**, Ensar Nşr, 3. Baskı, 1989.
- **Kur'an'da Ulûhiyet**, Kayhan Yay.1. bsk. İstanbul, 1987.
- **Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali**, Işık Yay. 2007.
- YILMAZ, Mehmet Faik, **Âyetler ve Sureler Arasında Münasebet**, DİB Yay. 2009.
- TANÇ, Halil İbrahim, **Kur'an-ı Kerim'de Edatlar**, Fecr Yay.2009.
- ZEMAŞERÎ, Carullah Mahmud b. Amr, **el- Keşşâf an Hakaiki Ğavamidi't- Tenzil**. nşr. Edebi'l- Havza, ts.
- ZERKANÎ, Muhammed Abdulazim, **Menahilu'l- İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an**, 1996.
- ZERKEŞÎ, Bedreddin, **el-Burhan fi Ulumi'l- Kur'an**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1391.